POLIROM

Jacques Attali

Cum să ne apărăm de crizele următoare

Plural

Colecţia PLURAL

Jacques Attali, *Comment nous protéger des prochaines crises*

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,
et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ATTALI, JACQUES

Cum să ne apărăm de crizele următoare / Jacques Attali; trad. și note de Magda Jeanrenaud. – Iași: Polirom, 2019

ISBN: 978-973-46-7914-0

I. Jeanrenaud, Magda (trad.) (note)

32

Printed in ROMANIA

Jacques Attali

Cum să ne apărăm de crizele următoare

Traducere și note
de Magda Jeanrenaud

POLIROM
2019

JACQUES ATTALI (n. 1943), eseist, doctor în științe economice, a fost timp de zece ani consilier al lui François Mitterrand. Este fondatorul a patru instituții internaționale: Action Contre la Faim, Eureka, Positive Planet și Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare. A fost inclus de *Foreign Policy Magazine* printre primii 100 de intelectuali publici ai lumii. Dintre numeroasele sale volume amintim *Histoires de l'alimentation*, *Meurtres, en toute intelligence*, *Diderot ou le bonheur de penser* și *Présents parallèles*.

„Să nu cedăm în faţa vulgarei slăbiciuni de a huli sau dispreţui secolul în care trăim.”

Victor Hugo

„Tactica constă în a şti ce trebuie făcut cînd este ceva de făcut. Strategia constă în a şti ce trebuie făcut cînd nu este nimic de făcut.”

Savielly Tartakover

Ființa omenească este incorigibilă. Cînd a depășit o criză, fie ea personală sau colectivă, materială sau morală, cînd a trecut printr-o tragedie, oricît de dramatică va fi fost aceasta, cînd a învins o boală, cînd a trecut printr-un doliu sau peste o despărțire, cînd a supraviețuit unui război, oricît de ucigător va fi fost acela, sau unei catastrofe naturale, ea dorește, de prea multe ori, să creadă că nici o altă dramă nu o va mai atinge vreodată, că nimic înspăimîntător, nici chiar neplăcut nu i se va mai întîmpla; și, mai ales, nici un eveniment asemenea celui de care tocmai a scăpat sau pe care l-a suportat. Ea vrea să creadă că în fața sa se întinde o eternitate fericită. Îi îndepărtează din calea sa pe toți cei care o avertizează că tot ce e mai rău se poate întîmpla și că, dacă nu ia în serios această posibilitate, data viitoare nu va mai avea scăpare.

Fără doar și poate că este ceva specific omului: nu poate tolera ideea că el sau

semenii lui vor face din nou aceleaşi greşeli. Nu-şi poate petrece timpul gîndindu-se că nişte catastrofe îl pot atinge, că este muritor şi că viaţa sa se va curma în curînd. Iar dacă se gîndeşte la toate acestea, de cele mai multe ori o face pentru a se resemna la gîndul că va suporta ceea ce pune în seama altora, în seama fatalităţii, destinului sau Providenţei.

Desigur că regulile comportă şi excepţii. Excepţii fără număr. Mulţi înfruntă cu curaj şi luciditate adversităţile, pentru că au tras învăţăminte din propriile experienţe sau din lecturi. Evocarea catastrofelor deja trăite, de ei sau de înaintaşii lor, le aminteşte necontenit că ele se mai pot repeta. Acţionează în consecinţă, raţional, pentru ei înşişi şi pentru cei apropiaţi, şi se apără.

Unii cad chiar în excesul opus şi văd răul peste tot, convinşi că atît ei, cît şi întreaga lume se îndreaptă, orice ar face, spre pierzanie.

În general, optimismul este recomandabil din punct de vedere social. În majoritatea societăţilor, nu este indicat să profeţeşti ceea ce este de rău augur.

Dimpotrivă, totul este orînduit, chiar şi din punct de vedere politic, încît să fim încurajaţi să nu luăm în considerare pericolele

viitorului. Lucru de înţeles: este singura cale de a nu trăi în panică.

Fără doar şi poate că este şi unul dintre principalele motoare ale Istoriei: găsirea modalităţilor de a se descotorosi de panică.

Astăzi, mai mult ca niciodată, facem tot ce ne stă în puteri pentru a scăpa de ea. Prin supunerea împăcată la ceea ce ar fi o fatalitate sau prin speranţa într-o lume de dincolo mîntuitoare, într-un progres salvator sau chiar într-un om providenţial. Iar cei ce nu se mulţumesc cu aceste speranţe tratează panica ca pe o boală, pe care o îndepărtează prin diverse terapii sau cu ajutorul unor substanţe chimice, mai mult sau mai puţin legale.

Totuşi, negînd panica, evitînd să cîntărească riscurile, îndopîndu-se cu tranchilizante pentru a deveni indiferent în mod artificial, omul pierde nenumărate şanse de a fi cu adevărat fericit: cum să trăieşti în plenitudine o viaţă împlinită dacă nu capeţi conştiinţa ineluctabilităţii morţii? Cum să supravieţuieşti unor pericole pe care refuzi să le vezi? Cum să înlături ameninţările pe care nu le înfrunţi la timp?

Ceea ce este adevărat în cazul oamenilor este şi în cel al naţiunilor şi civilizaţiilor: de-a lungul istoriei, toate supraputerile au intrat, una după alta, în declin pentru că

nu au vrut să conştientizeze riscurile la care se expuneau. Toate imperiile s-au prăbuşit, unul după altul, crezîndu-se de neînvins. Toate civilizaţiile au dispărut, una după alta, crezîndu-se nemuritoare. Iar astăzi, mai mult, specia umană în întregul ei este amenințată, în chiar perioada în care puterea ei atinge apogeul şi cînd pare că îi merge mai bine ca oricînd.

Semnele prevestitoare ale iminenţei acestor prăbuşiri se numesc „crize", momente paroxistice de aglomerare a contradicţiilor. Ele pot îmbrăca nenumărate înfăţişări, toate determinate de acumularea contradicţiilor. În timpul acestor perioade de paroxism, evoluţiile se accelerează, unele înspre tot ce e mai bun, altele înspre tot ce e mai rău. Momentele acestea sînt uneori atît de lungi, încît durează mai mult decît o viaţă de om: multe vieţi încep şi se încheie în timpul unei crize, fără să îi fi văzut vreodată sfîrşitul.

Iar cînd refuzi să vezi venirea acestor crize, cînd te iau prin surprindere, atunci ele sînt deosebit de violente.

Aici nu va fi vorba decît despre crizele ce lovesc naţiunile, civilizaţiile şi omenirea; nu şi despre cele ce ne pot afecta vieţile personale, în afară de cazul cînd ele decurg din participarea noastră la viaţa socială.

În cele ce urmează va fi vorba în special despre soluţiile la care fiecare dintre noi trebuie să recurgă pentru a supravieţui unei crize societale, nu uneia personale. Chiar dacă, cum vom vedea, principiile ce se pot aplica sînt foarte similare.

Crizele acestea pot îmbrăca opt forme: financiară, economică, socială, politică, geopolitică, ideologică, tehnologică şi ecologică.

Astăzi, toate semnele indică iminenţa unei crize multiforme, ce are concomitent toate aceste înfăţişări. Toate semnele anunţă chiar posibilitatea unei dezordini extreme, a numeroase momente de panică, a barbariei, a unei prăbuşiri a civilizaţiilor noastre.

Şi totuşi, omenirea face totul ca să nu vadă semnele acestor pericole. Iar cînd le vede, procedează, pentru a le întîrzia iminenţa, la nenumărate manevre de amînare: mai mulţi bani, creşterea datoriei, mai multe tergiversări, mai multe divertismente, discursuri şi promisiuni. Cu speranţa că progresul tehnic, sau „alţii", sau creşterea economică, sau Providenţa, sau ideologia, sau eliminarea ţapilor ispăşitori vor rezolva situaţia.

Şi totuşi, nimic nu este mai păgubitor decît să aşteptăm de la alţii rezolvarea problemelor noastre. Este certitudinea dezastrului: crizele nerezolvate la timp, cu luciditate, de cei direct ameninţaţi sfîrşesc prin a se

transforma într-un tsunami atît de puternic, încît nimic nu le mai poate opri. Iar de supravieţuit, nu au supravieţuit decît societăţile care nu s-au mulţumit cu sentimentul că ar fi de neînvins sau cu aşteptarea unui salvator; adică societăţile care au vrut să se pregătească pentru a face faţă provocărilor viitorului, care au acceptat să convieţuiască cu o oarecare paranoia, să-şi poarte singure de grijă şi să înfrunte o anumită doză de panică cu braţele deschise.

* * *

Cum stau lucrurile în prezent? Ce s-ar putea întîmpla şi cînd? Vom mai putea să evităm noi crize sau să ne apărăm de ele? La nivel individual? Colectiv?

O dată mai mult, ca de multe alte ori în trecut, fiecare dintre noi, indiferent unde s-ar afla pe planeta noastră, simte foarte bine că trăim un fel de pre-război, de mare fractură, un fel de răsturnare ecologică, financiară, economică, politică, geopolitică, tehnologică, culturală, filosofică, ideologică; şi că recurgerea la tergiversări nu va mai fi mult timp posibilă. Tot acum, toate instrumentele de care dispunem pentru a măsura, a face previziuni, a ţine sub control sînt pulverizate: imponderabilul dizolvă legile

pieţei; natura preia controlul; trecutul şi viitorul se răzbună asupra prezentului.

Dat fiind că am anunţat adesea toate acestea, aş putea să obosesc şi să nu le mai repet. Cititorii mei ar putea chiar să creadă că pronosticurile mele sînt eronate, de vreme ce catastrofele temute nu s-au petrecut încă. Totuşi, dacă-şi vor da osteneala să mă citească şi să mă recitească, vor vedea că destule evoluţii pe care, laolaltă cu alţii, le-am prezis s-au produs.

Într-adevăr, am vorbit deja de nenumărate ori despre toate acestea, mai ales în *L'Anti-économique*, *Les Trois Mondes*, *Une brève histoire de l'avenir*, *Survivre aux crises*, *Tous ruinés dans dix ans?* şi *Vivement après-demain!*[1]. Şi, fără îndoială, trebuie să îmi cer iertare pentru că nu am fost în stare să conving, de mai bine de treizeci de ani, determinînd ieşirea din economia energiei, refuzul reificării speciei umane şi transformării tuturor relaţiilor sociale într-o marfă. Dacă vorbesc din nou despre toate acestea, o fac pentru că evenimentele se

1. Dintre aceste lucrări, a apărut în traducere românească: Jacques Attali, *Scurtă istorie a viitorului*, traducere din limba franceză de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iaşi, 2007, 2016 (n.tr.).

precipită, ameninţările se acutizează, capătă o nouă întorsătură şi pentru că este groaznic să nu fii ascultat. Cu atît mai mult cînd, la modul ironic, multă lume îmi atribuie o putere de care nu dispun.

Astăzi, chiar dacă multe lucruri merg mult mai bine ca odinioară într-un număr mare de domenii – nu doar cel economic şi social –, situaţia se înrăutăţeşte, chiar şi comparativ cu criza precedentă, cea financiară, din 2007. Şi, repet, de atunci încoace nu a avut loc decît amînarea scadenţelor de orice fel: cea financiară prin datorie, cea economică prin şomaj, cea socială prin inegalităţi, cea politică prin populism, cea geopolitică prin înfruntările iminente, cea tehnologică prin inteligenţa artificială, cea ecologică prin încălzirea climatică, cea ideologică prin contestarea democraţiei şi amplificarea fundamentalismelor de tot felul.

Dacă nu se face nimic pentru a fi controlate aceste probleme, victimele zguduirilor viitoare vor fi, o dată mai mult, mai ales cei mai săraci şi cei mai neajutoraţi. În timp ce cei mai bogaţi, cei mai puternici, cei care ştiu, iniţiaţii vor reuşi, măcar provizoriu, să o scoată la capăt. Ba chiar vor profita de pe urma nebuniei lumii, fie şi cu preţul înrăutăţirii situaţiei celorlalţi.

Vom vedea atunci – vedem deja – cum vor înflori din nou „elogiile barbariei" cu care se hrănea elita intelectuală în perioada interbelică. Vom vedea atunci – vedem deja – cum nihilismul își ia revanșa asupra egoismului, dictatura asupra democrației.

Obiectul acestei cărți este să vină în ajutorul fiecăruia – indiferent de nivelul cunoștințelor, averii, puterii, relațiilor – pentru a înfrunta cu luciditate marile scadențe politice, ecologice, economice, financiare, sociale, geopolitice, tehnologice, ideologice de mîine și pentru a profita la maximum de ele.

Pentru că este posibil să ne protejăm împotriva următoarelor crize, să ne protejăm de consecințele lor cele mai dăunătoare și chiar, modificînd modelul nostru de dezvoltare, să profităm de partea lui cea mai bună, pentru a permite umanității să continue să trăiască pe această planetă. Ca să reușim, nu va fi destul să ne închidem după cîteva ziduri înșelătoare: nici protecționismul, nici xenofobia nu vor apăra pe nimeni de o criză financiară sau de o pierdere a libertății și, cu atît mai puțin, de încălzirea climatică.

Dimpotrivă, trebuie să facem neîntîrziat efortul de a înțelege cum stăm, fără să ne mulțumim cu fraze găunoase sau cu invective.

Consider că este de la sine înţeles că nu putem vorbi serios despre soarta şi destinul femeilor şi bărbaţilor, naturii şi planetei, dreptăţii şi libertăţii în lipsa unei înţelegeri în profunzime a realităţilor economice şi sociale, ştiinţifice şi tehnice; ceea ce implică analiza faptelor şi a statisticilor, cel puţin în egală măsură cu cea a ideologiilor şi a sistemelor politice, care depind de aceasta în foarte mare măsură.

Veţi înţelege atunci că nu vom putea rezolva, aici şi acum, gravele dificultăţi ale lumii de astăzi decît slujind interesul generaţiilor viitoare. Pentru că – iar acesta este un fapt esenţial – *prezentul nu este altceva decît materializarea efemeră a viitorului*.

Pentru a acţiona în interesul celor în viaţă trebuie mai întîi de toate să ne îngrijim de cei ce vor trăi mîine. Acesta este secretul ţinerii sub control a tuturor crizelor viitoare.

Capitolul 1

De ce ne-am îngrijora? Totul merge foarte bine!

„Totul merge foarte bine”, spun ei, „nu vă îngrijorați, lumea se îndreaptă spre tot ce e mai bun!”. Așa sună discursul elitelor dominante, care se întrec în promisiuni făcute alegătorilor, acționarilor, salariaților, consumatorilor de astăzi și de mîine. Băncile centrale dau astfel publicității mesaje senine și optimiste, promițînd o creștere durabilă, fără șomaj și fără inflație; iar guvernele preiau mesajele lor liniștitoare pentru a-i convinge pe cei cu opinii tot mai sceptice.

Se înmulțesc cărțile care explică de ce trebuie să fim încrezători în viitor. Unul dintre principalii oameni de afaceri și mecena al lumii, Bill Gates, tocmai a recomandat una, deosebit de lămuritoare, a unui anume Hans Rosling, intitulată *Factfulness* (și parțial subtitrată în mod explicit: *Și de ce*

lucrurile stau mai bine decît credeți[1]), care se străduie să explice de ce ne-am înșela concentrîndu-ne asupra știrilor proaste.

De fapt, motivele obiective de a fi optimiști sînt numeroase și merită amintite.

Segmentul populației mondiale aflate în situație de sărăcie extremă (adică trăind cu mai puțin de 1,90 de dolari pe zi, conform definiției date de Banca Mondială) nu a fost nicicînd atît de redus; chiar s-a micșorat de 2,5 ori de-a lungul ultimelor trei decenii și nu mai cuprinde decît 700 de milioane de persoane față de 1,9 miliarde în 1981.

---

1. Lucrarea, semnată de Hans Rosling împreună cu Ola Rosling și Anna Rosling Rönnlund și publicată sub titlul original *Factfulness. Ten Reasons We're Wrong About the World – and Why Things Are Better Than You Think* (Flatiron Books, New York, 2018), a apărut în traducere românească sub titlul *Factfulness. Zece motive pentru care interpretăm greșit lumea și de ce lucrurile stau mai bine decît crezi*, traducere în limba română de Dana Gheorghe, Editura Publica, București, 2018. Ediția franceză este însă intitulată *Factfulness. Pourquoi le monde va mieux que vous ne le pensez*, traducere în limba franceză de Pierre Vesperini, cu o prefață de Dominique Seux, Flammarion, Paris, 2019 (n.tr.).

Speranţa de viaţă este mai mare decît oricînd; a trecut, în medie mondială, de la 47 de ani în 1950 la 72 de ani în 2018. Rata mortalităţii infantile a scăzut de la 15% la 3% în aceeaşi perioadă; malaria practic a dispărut; Ebola este sub control; decesele provocate de SIDA au scăzut practic la jumătate din 2005 încoace. Mai bine de 80% dintre copiii în vîrstă de un an au acces la vaccinuri; în 2018, 21,7 milioane de indivizi au avut acces la tratamente antiretrovirale, adică de trei ori mai mulţi decît în 2010. De-a lungul ultimilor douăzeci şi cinci de ani, procentul persoanelor dependente de sistemele de asanare periculoase pentru sănătate a trecut de la 57% la 33% din populaţia mondială.

Numărul de copii raportat la o femeie scade aproape peste tot: în Iran, a trecut de la peste şase în 1984 la mai puţin de trei la finele anilor 1990 şi la doi în prezent. În Africa Subsahariană, unde este încă foarte ridicat, a trecut de la 5,1 în 2005 la 4,7 în 2015. Doar Europa face excepţie, trecînd de la 1,4 în 2000 la 1,6 în 2015. Aproximativ 300 de milioane de femei din cele mai sărace şaizeci şi nouă de ţări au recurs la o formă de contracepţie în 2016, ceea ce înseamnă o creştere de 30 de milioane comparativ cu 2012. Tot mai multe

persoane sînt acoperite de o asigurare pentru riscurile principale, în special privind sănătatea. Rwanda, de pildă, a reuşit să creeze o asigurare sanitară universală, care acoperă 98% din populaţie.

Nivelul educaţiei mondiale creşte şi el: procentul alfabetizării persoanelor care au mai mult de 15 ani era de 86% în 2016, faţă de 70% în 1980. Între 2000 şi 2015, rata şcolarizării a trecut de la 84% la 90% în învăţămîntul primar şi de la 55% la 65% în învăţămîntul liceal.

Creşterea economică mondială a atins astăzi cel mai înalt nivel şi pare stabilă; capitaluri gigantice sînt disponibile; ratele dobînzilor sînt foarte mici, ceea ce reduce mult costul dobînzilor aferente datoriilor.

Producţia alimentară pe cap de locuitor a crescut masiv în ultimii treizeci de ani; stocurile mondiale de grîu cresc continuu din 2013 şi probabil că au atins la sfîrşitul anului 2018 nivelul record de 258 de milioane de tone.

Progresul tehnic îndeplineşte multe dintre promisiunile făcute în materie de sănătate, oraşe inteligente, acces la cunoaştere, transporturi, economie de energie, energii regenerabile, realitate virtuală, biotehnologii, nanotehnologii, cu nenumărate aplicaţii în domeniul construcţiilor, transporturilor,

sănătăţii, divertismentului, informaţiei şi în nenumărate alte domenii.

În fine, se pare că nu ducem lipsă de materii prime (biomasă, minerale industriale, minereuri metalice, resurse energetice fosile etc.). Iar rezervele cresc: în timp ce în 1950 rezervele de cupru erau puţin sub 100 Mt, ele au atins astăzi cifra de 720 Mt. La fel stau lucrurile şi în privinţa petrolului, precum şi în cazul majorităţii celorlalte materii prime.

Se pare că şi puterile actuale dispun de mijloacele necesare evitării declinului: Statele Unite continuă să fie o supraputere pe care nimic nu pare că ar putea să o clatine. Ele încă dispun – şi încă de departe – de cel mai mare buget militar mondial, de principala marină şi principala aviaţie de pe planetă; şi au lansat chiar de curînd un program militar spaţial de foarte mare amploare. Dispun încă, pe termen lung, de prima armată din lume, de o economie în puternică creştere, iar industriile lor ale imaginii impun întregii planete un model cultural care înlesneşte vînzarea produselor şi consolidarea puterii lor. Din 2009, venitul pe cap de locuitor creşte continuu. Îndatorarea imobiliară a americanilor este mult mai sănătoasă decît înainte de criza din 2007.

Adăpostesc încă, în mod durabil, cele mai mari întreprinderi mondiale, cele mai înalte tehnologii; dispun în special de capacitatea de control asupra datelor consumatorilor, inteligenţei artificiale, nanotehnologiilor, biotehnologiilor şi neuroştiinţelor. În fine, politica fiscală a preşedintelui Trump oferă întreprinderilor americane şi mai multe posibilităţi de creştere economică şi de investiţii, în timp ce politica lui protecţionistă le ocroteşte.

În Asia, care va produce în 2050 mai bine de jumătate din PIB-ul mondial, aproape nimeni nu vorbeşte despre vreun pericol de criză şi toată lumea vede secolul XXI ca pe cel al triumfului respectivului continent. Din 2008 încoace, China este la originea unei treimi din creşterea economică mondială. Este pe cale de a deveni o putere militară de nivel foarte înalt. Yuanul este moneda de referinţă a regiunii. Crizele ce se anunţau par a fi înlăturate: deşi au existat multe temeri privind explozia datoriei publice chineze, ea pare acum sub control; tot astfel, datoria sectorului privat nefinanciar este şi ea sub control, deşi i se prezicea explozia. Marile întreprinderi chineze rivalizează cu concurentele lor americane din domeniul inteligenţei artificiale şi al comerţului electronic. Concomitent, programul

Noilor Drumuri ale Mătăsii, care urmărește integrarea Chinei în economia mondială, este de douăzeci de ori mai important decît a fost, la vremea sa, planul Marshall pentru Europa; acesta cuprinde mai mult de șaizeci și cinci de țări, din Rusia pînă în Singapore, din Malaysia pînă în India, din Israel și din Golf pînă în întreaga Africă.

India intră în competiție și ar putea deveni nu doar cea mai populată națiune din lume, ci și o foarte puternică putere economică mondială. Am putea adăuga pronosticuri extrem de optimiste cu privire la Vietnam, Indonezia, Malaysia, Australia, Rusia. Iar acolo unde redistribuirea și grija pentru educație sînt importante, precum în Singapore sau în Bhutan, inegalitățile încep să se reducă.

Nu altceva am putea spune despre Africa, imensă promisiune a viitorului. În 2050, PIB-ul ei îl va depăși pe cel al Europei; la acea dată, trei țări africane vor face parte din topul 30 al economiilor mondiale: Nigeria (locul 14), Egiptul (locul 15) și Africa de Sud (locul 27). 1,4 miliarde de africani vor fi atins nivelul veniturilor claselor de mijloc sau superioare; și mai bine de 60% din populația continentului va fi urbană, alimentînd astfel importante oportunități de dezvoltare socială și economică. Vor trebui

dezvoltate uriaşe infrastructuri în materie de energie, transporturi, canalizare, porturi, salubrizare. Unele întreprinderi sînt pe cale de a deveni lideri mondiali. Au apărut deja inovaţii de o importanţă majoră, precum plata cu cardul şi multe altele în domeniul agricol şi al serviciilor.

În fine, Europa nu stă atît de prost pe cît se spune: Uniunea Europeană înseamnă 510 milioane de cetăţeni reuniţi într-un spaţiu democratic reprezentînd un sfert din PIB-ul mondial, într-o societate prosperă, stabilă şi pacifică, în care numeroase ţări învecinate visează să intre. Împotriva tuturor pronosticurilor, moneda euro continuă să existe şi este o monedă solidă şi invidiată. Banca Centrală Europeană a făcut mari progrese în ce priveşte analiza crizelor financiare şi a mijloacelor de limitare a impactului lor; a multiplicat instrumentele de control, iar băncile comerciale europene sînt mai solide decît pînă acum. În fine, Uniunea Europeană a început să îşi reducă dependenţa faţă de sursele externe de energie şi înaintează pe calea unei integrări mai mari a mijloacelor sale de apărare.

La rîndul ei, guvernarea mondială înregistrează progrese: Europa şi Japonia au semnat în iulie 2018 un acord privind zona de liber schimb, acoperind aproape o treime

din produsul intern brut mondial şi mai bine de 600 de milioane de locuitori. Numeroase alte acorduri multilaterale au fost încheiate, în special în jurul OCDE, pe terenul fiscalităţii internaţionale. Creşterea capitalului Băncii Mondiale a putut fi îndeplinită fără dificultate. Unele probleme ecologice planetare au fost rezolvate: gaura din stratul de ozon s-a micşorat; în Belize, a doua cea mai mare barieră de corali din lume nu se mai află în pericol; acordul de la Paris, ratificat de o sută şaizeci şi opt de ţări, primul acord universal constrîngător din punct de vedere juridic în ce priveşte clima, constituie o cotitură esenţială în lupta împotriva încălzirii climatice.

Peste tot, violenţa este în scădere; atît violenţa domestică, cît şi violenţa urbană; scade, în ciuda aparenţelor, numărul războaielor şi al actelor de terorism. În Anglia, s-a trecut de la o rată a omuciderilor anuale de 100 la 100.000 de indivizi în secolul al XIV-lea la 1 în 2018, adică 0,7% din numărul deceselor anuale. Începînd din 1989, media numărului de victime ucise în conflicte în lume se ridică la 0,5% la 100.000 de combatanţi, adică 0,21% din cifra tuturor deceselor anuale. Catastrofele naturale nu reprezintă decît 0,01% din cifra tuturor deceselor anuale; terorismul, 0,05%, prăbuşirile avioanelor, 0,01%; iar accidentele nucleare, 0%.

Multe dictaturi s-au prăbuşit în America Latină, în Africa sau în Asia în ultimii treizeci de ani. Printre ele, republicile comuniste din fosta Uniune Sovietică, Regimul Apartheid din Africa de Sud, dictaturile argentiniană, braziliană, nigeriană, indoneziană, irakiană, afgană, pakistaneză, keniană, liberiană şi multe altele.

În plus, peste tot înfloreşte dorinţa altruismului şi pozitivităţii; numeroşi tineri, mai mulţi ca oricînd, se angajează în acţiuni în slujba altora, fără să încerce să obţină vreun profit; unele întreprinderi se culpabilizează, cu mai multă sau mai puţină onestitate, pentru că produsele lor nu sînt etice sau fabricate în spiritul eticii.

În fine, nu ne-am putea oare linişti, dacă ne temem totuşi de izbucnirea unor noi crize, observîndu-le pe cele din trecut? Nu au fost ele oare învinse, rînd pe rînd, prin progrese tehnice fabuloase sau prin dezvoltarea unor noi instrumente de politică economică şi socială? Iar noi progrese tehnice, şi mai fabuloase, nu sînt oare anticipabile în viitor?

Una peste alta, catastrofiştii se înşală oare cu desăvîrşire? Să fie oare optimismul de rigoare? Progresul reprezintă oare viitorul umanităţii? Barbaria să fie oare definitiv evacuată înspre mlaştinile Istoriei?

Vom vedea oare cum creşterea economică va continua la infinit? Pacea universală şi eternă se ascunde oare la colţul străzii? Clima se va stabiliza oare pentru binele tuturor?

În unele ţări, în unele sfere ale societăţii, astfel de întrebări nu se pun. Cine vorbeşte despre şomaj în Québec? Despre dificultăţile sistemului de învăţămînt în Finlanda? Despre pericolele recesiunii în Singapore? Despre problemele ecologice în Costa Rica?

Optimismul acesta există şi este exprimat aproape oriunde. De către cei bogaţi, desigur. Şi de cei care văd lumea din laboratoarele şi startup-urile lor. Îl regăsim cu precădere în Statele Unite, în Silicon Valley, în India, în China şi chiar în Europa, printre adepţii unei noi religii, cea a tehnologiei triumfătoare şi a startup-urilor promiţătoare. El este exprimat într-un număr incredibil de ziare, reviste, cărţi, conferinţe, dezbateri ce alcătuiesc o ideologie liniştitoare, planetară şi, în acelaşi timp, arogantă.

Şi totuşi, chiar şi în aceste sfere, încep să se facă auzite primele voci critice sau, în orice caz, îngrijorate: ele ştiu – şi nu sînt singure – că nici un copac nu creşte pînă la cer, că promisiunile lor sînt imposibil

de respectat, că noi crize, noi izbucniri de violenţă vor ameninţa. Ameninţă deja. Că o gravă criză climatică nu mai poate fi practic evitată.

Capitolul 2

Nebunia lumii

În ciuda celor spuse mai sus, ar trebui să fii orb pentru a nu vedea tot ceea ce, în giganticele răsturnări aflate în curs de desfășurare, reprezintă amenințări, imediate sau pe termen mai lung, pentru fiecare dintre noi, pentru țările noastre, pentru natură, pentru omenire. Dar și pentru a nu lua act de incredibila lipsă de pregătire mentală, culturală, geopolitică, politică a întreprinderilor și politicienilor ce se confruntă cu aceste provocări.

Mai întîi de toate, optimismul însuși este totdeauna problematic. „Paradoxul liniștii”[1],

1. Hyman Minsky vorbește adesea despre *tranquility*, termen ce trebuie luat, cum arată și autorul în mai multe rînduri, în cărțile sale, în sensul de *stability*, *cf.* Hyman Minsky, *Can „It” Happen Again? Essays on Instability and Finance*, Routledge Classics, New York, 1982, 2016. Dacă Minsky vorbește constant despre

frumoasa formulă a lui Hyman Minsky, marele economist american pe nedrept neglijat, explică cum crizele își găsesc foarte des originea într-un climat unde, ca astăzi, un ansamblu de indicatori incită la optimism; și, în consecință, unde nimeni nu face nimic pentru a se pregăti să înțeleagă, să prevadă, să înfrunte sau să deturneze amenințările lumii, pe care mulți alți indicatori le anticipează totuși.

---

tranquility (este cunoscută și formula sa, celebră, *stability is destabilizing*), în schimb, sintagma „paradoxul liniștii" (*paradox of tranquility*) i se datorează, de fapt, lui Marc Lavoie, care, preluînd ideile lui Minsky și sintetizîndu-le, le-a „retradus" în acest mod, *cf. Encyclopedia of Political Economy*, vol. 2, ed. Phillip Anthony O'Hara, Routledge, London & New York, 1999, 2001, p. 832, și Marc Lavoie, „Minsky's Law or the Theorem of Systemic Financial Fragility", *Studi Economici*, vol. 29, nr. 41, 1986, pp. 3-28. *Cf.* și Hyman Minsky, „The Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and an Alternative to «Standard» Theory", *Nebraska Journal of Economics and Business*, vol. 16, nr. 1, pp. 5-16, 1977, și Marc Lavoie, *Post-Keynesian Economics: New Foundations*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2014 (n.tr.).

De fapt, în multe domenii, oamenii se află exact în situaţia unui refuz de a accepta dramele trecutului, prezentului şi viitorului. De pildă, unii contestă că Shoah a existat; sau refuză să accepte că milioane de oameni mor şi astăzi de foame; sau neagă pericolele climatice.

Există două feluri de pericole ale viitorului: unele sînt identificate ca fiind posibile, şi doar ocurenţa lor este nesigură şi imprevizibilă (precum prăbuşirea unui pod aflat într-o stare proastă, un şoc financiar, o foamete, o penurie de materii prime, un război mondial sau schimbarea climatică); sînt aşa-numitele evenimente „cunoscute-necunoscute". Altele nu sînt clar identificate, iar ocurenţa lor este şi ea imprevizibilă. Sînt numite „necunoscute-necunoscute" (de pildă, o pandemie mondială a unei boli rare ori necunoscute sau o coliziune cu un meteorit sau orice alt fenomen la care nici măcar nu ne-am gîndit şi care ar putea provoca imense tragedii).

Să ne concentrăm în cele ce urmează asupra pericolelor „cunoscute-necunoscute". Ele sînt destul de numeroase ca să merite să ne oprim asupra lor. Şi ele dezvăluie ceva asemănător unui început de dereglare, unei nebunii a lumii.

Bogățiile sînt din ce în ce mai concentrate

Capitalismul modern (și el este astăzi prezent la nivel planetar) provoacă, în absența unui proces eficient și global de redistribuire, o formidabilă concentrare a bogăției. Cei mai bogați nu mai sînt, ca în trecut, doar deținătorii rentelor funciare, ci și finanțatorii, întreprinzătorii, inovatorii, artiștii și alți actori ai lumii divertismentului. Mai exact, este vorba de cei inițiați și de cei ce gravitează în jurul lor.

Fără să ne înecăm în cifre, iată faptele; ele sînt copleșitoare: 1% din cei mai bogați oameni ai lumii au perceput 21% din venitul mondial în 2016, față de 16% în 1980. Veniturile celor mai bogați 0,001% au crescut cu 250% între 1982 și 2016. Numai în țările membre ale OCDE, venitul mediu al celor mai bogați 10% este astăzi de zece ori superior venitului mediu al celor mai săraci 10%. În Orientul Mijlociu, cei mai bogați 10% acaparează aproape două treimi din venitul național. În China, percentila superioară deținea, în 2018, 30% din patrimoniu, față de 15% în 1995. În Rusia, cei mai avuți 1% dețin 43% din patrimoniu, față de 22% în 1995.

Depunătorii şi, mai ales, cei care, iniţiaţi, au ştiut să-şi plaseze banii la Bursă sau au recurs la consilierea fondurilor de investiţii utilizînd modele sofisticate au asistat la multiplicarea patrimoniului lor de zece ori şi chiar de o sută sau de o mie de ori în ultimii zece ani.

În 2017, 500 de miliardari posedau 5.300 de miliarde de dolari, faţă de 4.400 de miliarde de dolari la finele anului 2016. Averea unuia dintre ei, Jeff Bezos, a trecut de la 32 de miliarde de dolari în 2014 la 150 de miliarde de dolari în 2018. Yang Huiyan, acţionar majoritar al grupului chinez specializat în afaceri imobiliare Country Garden Holdings, a asistat la creşterea averii sale, la Bursă, cu 6,1 miliarde de dolari, într-o singură săptămînă.

Unii finanţatori au geniul să profite, pentru a face avere, de pe urma ecarturilor de valoare, pe o perioadă foarte scurtă, ale unui titlu sau chiar a unui pariu pe creşterea sau scăderea valorii unei acţiuni sau a unei strategii complexe de investiţii.

Sărăcia extremă (mai puţin de 1,9 dolari pe persoană) atinge aproape 2% din populaţie în Statele Unite, mai mult de 20% în India, 53% în Nigeria şi 75% în Madagascar. Aproape 10% din copiii din lume continuă să muncească ilegal. Procentul populaţiei

care suferă de foame continuă să fie de 11,7% în Asia, de 20% în Africa (în Africa Orientală, 33,9%) şi de doar 6,6% în America Latină şi în Caraibe. Între 2016 şi 2017 sărăcia extremă a crescut: încă 38 de milioane de persoane suferă de foame, în mare parte din cauza conflictelor şi a diferitelor şocuri climatice. Foametea lovit unele regiuni din Sudanul de Sud şi a atins nord-estul Nigeriei, Somaliei şi Yemenului.

Sărăcia relativă (care corespunde unor venituri cu 60% inferioare faţă de venitul mediu) atinge 22% din locuitorii ţărilor dezvoltate, dintre care 17% în Europa şi 14% în Franţa. Dacă o măsurăm şi în ţările nedezvoltate, ajungem să afirmăm că mai bine de 2,5 miliarde de indivizi trăiesc fie sub pragul internaţional al sărăciei extreme, fie sub un prag de sărăcie relativă caracteristic fiecărei ţări în parte.

Lucrurile sînt şi mai clare în materie de educaţie: chiar dacă au avut loc progrese din anii 2000 încoace, mulţi copii continuă să nu meargă la şcoală. Conform Naţiunilor Unite, în 40 din 93 de ţări examinate, mai puţin de 50% dintre copiii cei mai săraci merg la şcoala primară. În 57 de ţări din 127 studiate, mai bine de 50% dintre tineri nu au încheiat studiile liceale. În Africa Subsahariană, 60% dintre cei mai săraci

tineri cu vîrsta cuprinsă între 20 şi 24 de ani au fost şcolarizaţi mai puţin de patru ani. Şi încă ar mai trebui analizat ce vor fi putut să înveţe în acele şcoli supraîncărcate, cu profesori prost pregătiţi şi fără materiale didactice. Tot astfel, formarea permanentă este rezervată celor mai bogaţi: în chiar interiorul OCDE, 60% dintre cei mai calificaţi pot beneficia de o formare profesională în timp ce, pentru cei mai puţin calificaţi, cel mai bun procent este obţinut de Suedia, cu doar 20%.

Clasele de mijloc sînt astfel afectate, proletarizate de muncă, pauperizate de preţul locuinţelor: în cazul lor, nu se pune problema cumpărării unui apartament într-un cartier dintr-un oraş mare, oriunde în lume.

Infrastructurile nu mai sînt întreţinute

Infrastructurile sînt tot mai puţin întreţinute. Din lipsă de mijloace, este prelungită exagerat durata de viaţă a podurilor, drumurilor, centralelor nucleare, barajelor.

Nu se construiesc destule uzine de desalinizare şi de epurare a apei. Conductele nu sînt suficient de bine întreţinute.

În Statele Unite, la un total de 600.000 de poduri rutiere, 217.000 sînt recenzate ca fiind deficiente. Dintre ele, 60.000 prezintă un pericol structural. Faptul a avut deja consecințe dramatice: mai multe catastrofe feroviare (opt morți și două sute de răniți în Philadelphia, în mai 2015; un mort și o sută paisprezece răniți la Hoboken, New Jersey, în septembrie 2016) și prăbușirea unui pod, la Minneapolis, în 2007. Numai pe rețeaua feroviară gestionată de Amtrak[1], s-au produs 178 de deraieri între 2000 și 2016, dintre care 73 ar fi legate de starea șinelor.

În Franța, din cele 12.000 de poduri ale rețelei rutiere naționale, 4.000 ar avea nevoie de renovări (30%); iar 7% (dintre poduri și tuneluri) prezintă un pericol de prăbușire. În Germania, se consideră că 2.500 de poduri rutiere comportă „insuficiențe".

În alte regiuni ale Europei, numeroase infrastructuri, prost întreținute, încep să dea semne de slăbiciune. Astfel, tragedia de la Genova, din august 2018, constituie un simbol exemplar privind prioritatea acordată

1. Amtrak (National Railroad Passenger Corporation) este o companie de cale ferată americană, controlată în întregime de Guvernul Statelor Unite (n.tr.).

fluxului (circulației) față de stocuri (viaductul ce permite circulația fluxului).

Șomajul nu scade

În țările unde este măsurată rata șomajului, în special în Europa, acesta continuă să fie adesea superior nivelului de dinainte de precedenta criză din 2007, în special în cazul tinerilor; în Spania și în Italia, el depășește o treime în cadrul acestor clase de vîrstă. În unele cartiere din orașele acestor țări, mai bine de jumătate dintre tineri rămîn în șomaj pe termen lung, unii dintre ei nu au cunoscut decît șomajul toată viața.

În iunie 2018, 15,2% dintre tinerii europeni (cu excepția studenților) erau în șomaj în Uniunea Europeană și 16,9% în zona euro. În Malta, rata șomajului tinerilor este cea mai mică (5,5%); în mai 2018, în Germania, era de 6,2%, în Țările de Jos, 7,2%, iar în Estonia, 7,9%; rata este de 42,3% în Grecia, 34,1% în Spania și 32,6% în Italia.

În Franța, situația este deosebit de gravă. 29% dintre tinerii din cartierele prioritare (ZUS[1]) părăsesc sistemul școlar fără

1. Zonă urbană sensibilă (n.tr.).

diplomă, față de 16% pentru cei din afara ZUS. Doar 22% dintre copiii de muncitori au diplome universitare, față de 75% în cazul copiilor cadrelor superioare; rata șomajului tinerilor fără diplome din mediile defavorizate este cu zece puncte mai mare decît cea a tinerilor mai favorizați; la trei ani după obținerea diplomelor, 71% dintre copiii cadrelor superioare au serviciu, față de doar 55% în cazul copiilor de muncitori sau funcționari; la trei ani după terminarea formării lor și intrarea în viața activă, tinerii care locuiesc în ZUS sînt șomeri în procent de 34%, comparativ cu 12% din cei ce trăiesc în exteriorul ZUS.

În alte țări, rata șomajului este mascată de jocul statisticilor: în Statele Unite, de exemplu, nu sînt contabilizați nici cei aflați în închisori, nici cei aflați în spitalele psihiatrice, nici cei fără adăpost; ceea ce reprezintă un segment important din populația aflată la vîrsta angajării.

În numeroase domenii, tehnologia continuă să elimine un mare număr de locuri de muncă. În uzine și birouri, informatizarea suprimă locurile de muncă. Site-urile de turism au redus nevoia tradițională de agenți de turism; programele fiscale de calculator au eliminat zeci de mii de posturi

de contabili; secretarele şi operatorii de telefonie sînt înlocuiţi de softuri.

Statute din ce în ce mai precare

În aceste economii de piaţă din ce în ce mai competitive, totul devine din ce în ce mai precar: contractul de muncă, rezidenţa, relaţiile, căsătoria, carierele politice şi artistice.

Într-un interval de treizeci de ani, cifra slujbelor precare din Occident aproape că s-a triplat, în schimb durata medie a unei angajări s-a micşorat. În Franţa, începînd cu jumătatea anilor 1980, procentul tinerilor ieşiţi de mai puţin de cinci ani din sistemul educativ şi care au un serviciu precar a trecut de la 17% la 35,5%.

Şi obiectele sînt din ce în ce mai precare: durata medie de viaţă a unui laptop este în medie de doi pînă la cinci ani; a televizoarelor, de şapte pînă la zece ani; maşinile de spălat sînt programate să dureze aproximativ doisprezece ani, iar o imprimantă, între patru şi şase ani.

Sănătatea mondială este încă precară

În ciuda rezultatelor foarte bune menționate mai sus, problemele de sănătate din lume sînt departe de a fi sub control: în Africa, 115 persoane mor în fiecare oră din cauza bolilor provocate de o proastă asanare, o igienă insuficientă sau de apa contaminată; 1,8 milioane de persoane, dintre care 90% copii sub 5 ani, mor în fiecare an din cauza bolilor diareice. Aproape jumătate din populația mondială nu beneficiază de o asigurare completă a serviciilor de sănătate de bază. În fiecare an, 100 de milioane de persoane intră în sărăcie extremă din cauza cheltuielilor pentru sănătate ce cad în seama lor. Doar 29% din populația mondială dispune de acces la o asigurare socială globală, iar 71%, adică 5,2 miliarde de persoane, nu sînt sau nu sînt decît parțial acoperite. 55% din populație nu beneficiază de nici o protecție socială. Doar 41,1% dintre mamele de nou-născuți primesc o alocație de maternitate, iar 83 de milioane de noi mame nu au acces la nici una.

În 2017, 325 de milioane de persoane trăiau cu o infecție cronică cu virusul hepatitei B sau C. 36,9 milioane de persoane mai trăiesc încă cu HIV. 10,4 milioane de

persoane au contractat tuberculoză, iar 1,7 milioane de persoane au murit din această cauză; diabetul a ucis 1,6 milioane de persoane în 2016, comparativ cu mai puţin de un milion în 2000.

În 2017, supraponderalitatea afecta 2,2 miliarde de persoane. Mai bine de 70% dintre americani sînt supraponderali şi mai bine de 30% din populaţia americană este obeză. Aproape 40% dintre americanii de peste 20 de ani sufereau de obezitate în 2016, în timp ce procentul era de 34% în 2007. Cei mai mulţi copii obezi se află în China şi India.

În lume, aproape 300 de milioane de persoane suferă de depresie, dintre care 60 de milioane de tulburări afective bipolare, 47,5 milioane de demenţă, 21 de milioane de schizofrenie. 76% pînă la 85% din locuitorii ţărilor cu venit mic sau intermediar care suferă de tulburări mintale nu dispun de protecţie socială (faţă de 35% pînă la 50% în ţările cu venit ridicat). În 2015, existau mai bine de 250 de milioane de consumatori de stupefiante. Statele Unite se află în fruntea clasamentului ţărilor care utilizează cea mai mare cantitate de opioide pe cap de locuitor, cu un procent de două ori superior celui din Germania, clasată pe locul al doilea, şi de şapte ori superior celui

din Regatul Unit al Marii Britanii, clasat pe locul al treilea. Situaţia aceasta creează o cerere crescîndă de droguri, ai căror principali furnizori rămîn ţările Americii Latine, din ce în ce mai cangrenate de această economie criminală.

Per total, speranţa de viaţă începe să scadă în unele ţări. În special în Statele Unite, rata mortalităţii bărbaţilor albi cu vîrste cuprinse între 45 şi 54 de ani creşte cu 0,5% anual din 1999 încoace; iar speranţa de viaţă a americanilor a scăzut cu 0,1% pe an în 2015 şi cu 0,1% pe an în 2016, de la 78,8 la 78,6, după un vîrf de 79 de ani atins în 2014.

Materiile prime încep să se rărească şi să devină precare

De la începuturile umanităţii, omul transformă resurse gratuite în produse de consum, cu ajutorul maşinilor care funcţionează pe bază de energie. Ea distruge astfel tot mai multe stocuri pentru a produce tot mai multe fluxuri, bunuri şi deşeuri.

Cifrele sînt înspăimîntătoare: umanitatea consuma 7 Gt de materii prime în 1900, 50 Gt în 2000 şi 86 Gt în 2018. Iar unele

materii prime, dintre cele mai importante, încep să lipsească.

Cele mai precare sînt „pămînturile rare”, adică unele metale, printre care scandiul, ytriul și lantanidele, a căror producție este monopolizată de cîteva națiuni. China produce 95% din pămînturile rare.

Cobaltul reprezintă o altă miză majoră: rezervele mondiale ale acestui metal strategic se găsesc mai ales în Republica Democrată Congo (50%), în Australia (20%) și Cuba (14%). China rafinează 50% din aceste rezerve. Este utilizat cu precădere la fabricarea aliajelor rezistente la coroziune, ca și la unele acumulatoare, la fabricarea bateriilor de telefoane și vehicule electrice. Constituie de asemenea un element esențial pentru magneți și suporturi magnetice.

Unele sectoare sînt mai amenințate decît altele: industria europeană de apărare – care utilizează treizeci și nouă de materii (treizeci și unu de metale, dintre care trei prețioase, cinci pămînturi rare și trei minerale), dintre care paisprezece sînt în totalitate importate, iar șase în proporție de mai bine de 80% – este în mod special amenințată.

Aerul este din ce în ce mai poluat

Emisiile umane de gaz carbonic nu scad. În 2017, emisiile mondiale de dioxid de carbon generate prin producţia de energie atingeau 32,5 Gt.

Începînd cu anul 2000, pădurile primare au pierdut 6 milioane de hectare anual şi pot să absoarbă într-o măsură mai mică emisiile de gaz carbonic.

Chiar şi informatizarea, care se presupune că ar economisi energia, produce noi emisii de gaz carbonic şi de căldură pentru a gestiona centrele de stocare a datelor. Anual, amprenta internetului echivalează cu 609 milioane de tone de gaz cu efect de seră, adică echivalentul a ceea ce produce ansamblul zborurilor civile mondiale.

La toate acestea se adaugă metanul produs de crescătoriile de animale, de solurile inundate ale orezăriilor – de douăzeci de ori mai toxice decît gazul carbonic.

Marea este din ce în ce mai poluată, iar peştii se răresc

20 de miliarde de tone de deşeuri sînt aruncate anual în mări şi lacuri, dintre care aproape 10 milioane sînt deşeuri din plastic.

Lumea produce anual 5.000 de miliarde de pungi de plastic şi aproape tot atîtea sticle. Un singur fabricant mondial de băuturi carbogazoase utilizează anual 100 de miliarde de sticle din plastic.

Pesticidele, nitraţii, fosfaţii, plumbul, mercurul, zincul, arsenicul sfîrşesc, împreună cu materialele plastice, prin a se regăsi în flori şi în mare. Acolo provoacă proliferarea algelor. 28% din peşti şi o treime din stridiile şi midiile consumate în Europa conţin material plastic.

Toate acestea au creat deja patru sute de „zone moarte" sau hipoxice, unde lumina nu mai pătrunde, ceea ce împiedică fotosinteza şi reduce producerea oxigenului: aceste zone sînt situate în principal în Oceanul Pacific, Marea Baltică, pe coastele Namibiei, în Golful Bengal şi Golful Mexic. În „Vortexul deşeurilor din Nordul Oceanului Pacific", în special, se găsesc mai bine de 7 milioane de tone de deşeuri, răspîndite pe o suprafaţă de 3,4 milioane de kilometri pătraţi (adică de aproape şase ori suprafaţa Franţei).

Planeta este din ce în ce mai deteriorată

Pe întreaga planetă, de-a lungul ultimilor cincizeci de ani, 60% din mediile naturale au fost degradate prin urbanizare, dezvoltarea infrastructurilor de transport și supraexploatarea resurselor.

Recifele coraliene au fost distruse în proporție de aproape 20% din cauza poluării și exploatării mării. Conform WWF[1], populația de animale marine a scăzut la jumătate între 1970 și 2012.

În plus, folosirea pesticidelor afectează populațiile de albine, insectele auxiliare, rîmele, rozătoarele, păsările, peștii. 96% din apele de suprafață și 61% din pînzele freatice conțin pesticide. Ele intoxică anual 3 milioane de persoane. Ritmul actual de extincție a speciilor vii este de cel puțin o sută pînă la două sute de ori (chiar de zece mii de ori, după unii specialiști) superior

1. World Wide Fund for Nature este actuala denumire a World Wildlife Fund, organizație neguvernamentală întemeiată în 1961 ce își propune să militeze pentru oprirea degradării planetei, pentru conservarea naturii și refacerea ecologică a mediului natural (n.tr.).

ritmului istoric mediu de extincție și de reînnoire a speciilor.

Clima se degradează

Încălzirea climatică constituie un fapt tragic și indiscutabil.

Temperatura medie mondială a crescut cu 0,85°C între 1880 și 2012. Probabil că perioada 1983-2012 a fost cea mai caldă din ultimii o mie patru sute de ani. În mai puțin de patruzeci de ani, temperatura medie a oceanelor la suprafață (primii 75 de metri) a crescut cu 0,44°C.

În consecință, între 1901 și 2010, nivelul mării s-a ridicat cu 19 centimetri. Bangladeshul și Delta Mekongului se confruntă deja cu creșterea nivelului mării: la fiecare metru de apă suplimentar, 7% din terenurile agricole vietnameze ar putea fi inundate. În Arctica, banchiza s-a îngustat cu 11% între 1979 și 2012.

Fiecare grad suplimentar al temperaturii medii ar reduce cu aproximativ 6% randamentul grîului. În ce privește orezul, scăderea ar fi de 3,2%, iar pentru porumb, de 7,4%.

Apa potabilă lipseşte

Este fără îndoială vorba de una dintre cele mai importante, cele mai vitale şi cele mai puţin mediatizate penurii.

Consumul mondial de apă potabilă a crescut de şase ori în cursul ultimilor o sută de ani; agricultura reprezintă 70% din consumul mondial de apă. O resursă subterană din trei este în curs de supraexploatare. Irigaţiile, evoluţiile climatice, creşterea demografică, dezvoltarea economică, evoluţia modurilor de viaţă şi de consum explică această situaţie.

Producţia de carne este deosebit de consumatoare de apă: sînt necesari 13.500 de litri de apă pentru obţinerea unui kilogram de carne de vită; în timp ce 590 de litri de apă sînt suficienţi pentru a produce un kilogram de grîu, 524 de litri de apă pentru un kilogram de orz şi 454 de litri de apă pentru un kilogram de porumb.

În plus, 80% din apele uzate (industriale şi municipale) sînt deversate în mediu fără nici o tratare, alterînd astfel calitatea globală a apei potabile şi, ca atare, disponibilitatea ei.

Astăzi, mai bine de 2,7 miliarde de fiinţe umane nu au acces la apă cel puţin o lună pe an; este cazul a trei locuitori din patru

în Orientul Mijlociu. 1,9 miliarde de oameni se află astăzi într-o situaţie de „penurie de apă” (definită cînd prelevările totale ale utilizării umane se situează între 20% şi 40% din totalul resurselor de apă de suprafaţă regenerabile disponibile) sau de „gravă penurie de apă” (peste 40%).

În Africa, mai ales în Africa Subsahariană, peste un sfert din populaţie trebuie să petreacă mai bine de treizeci de minute dus-întors pentru a căuta puţină apă. 4,5 miliarde de persoane sînt lipsite de servicii de asanare gestionate în mod corect; 80% din apele reziduale revin în ecosistem fără nici un fel de tratare.

Peste 300 de milioane de persoane din Africa Subsahariană trăiesc într-un mediu unde apa este greu de găsit. Per ansamblu, Africa dispune de mai puţin de 1.000 m^3 de apă pe locuitor şi pe an.

Migraţiile se accelerează

În 2017, peste 250 de milioane de persoane, adică peste 3% din populaţia mondială, nu mai trăiesc în ţara lor natală, faţă de 220 în 2010. Dintre acestea, 106 milioane s-au născut în Asia. Conform statisticilor ONU, în 2014, 125 de milioane dintre aceşti migranţi

se deplasaseră spre Nord (venind dinspre Sud sau dinspre Nord), iar 110 milioane se deplasaseră spre Sud (venind dinspre Sud sau dinspre Nord). Un nou flux masiv circulă în America Latină, venind dinspre Venezuela.

Începînd din 2014, 1,8 milioane de refugiați s-au alăturat celor 515 milioane de locuitori ai Europei, cu un vîrf de un milion atins în 2015.

În Franța, între 1921 și 1931, străinii reprezentau peste 50% din creșterea populației, cu o medie anuală de 123.000 de imigranți suplimentari, raportat la o populație de 40 de milioane de locuitori; începînd din anii 1970, balanța migratorie franceză nu mai este decît de 50.000 pînă la 100.000 de persoane anual, raportat la o populație ce depășește 60 de milioane, adică un contingent din creșterea populației franceze mult mai mic decît acum un secol.

Valorile democrației sînt contestate

În acest context, democrația este pusă la încercare: ea este din ce în ce mai puțin considerată un sistem ideal de guvernare.

Mai întîi de toate, unele dintre vechile elite care alcătuiau cadrele superioare ale Republicii sînt îndepărtate de la putere; în

special cele responsabile pentru unele meserii esenţiale, însă masiv proletarizate, precum cele din educaţie şi sănătate.

Bogaţii transformă democraţiile în plutocraţii: ei reuşesc să facă în aşa fel încît deciziile colective să fie luate exclusiv în funcţie de interesele lor, chiar dacă ceilalţi alegători consideră că au şi ei un cuvînt de spus. În special bogaţii impun decizii puţin conforme cu exigenţele ecologice planetare, pentru că se pot ţine departe de consecinţele pe termen scurt ale unei înrăutăţiri climatice.

În plus, în timp ce piaţa s-a globalizat, democraţia presupune existenţa unor frontiere; zi de zi, globalizarea pieţelor goleşte tot mai mult democraţiile de sens. Înglodate în mici scandaluri, purtînd grija unei populaţii schimbătoare, guvernele democratice nu-şi mai acordă timpul de a fi nepopulare pe termen scurt şi de a acţiona pe termen lung. Iar pieţele financiare, ele însele globalizate, dictează propriile legi şi impun o concurenţă ce duce la scăderea retribuirii muncii şi a impozitelor pe capital.

În fine, instrumentele de măsură se golesc tot mai mult de sens: oamenii îşi dau foarte bine seama că operaţiunile contabile nu mai înseamnă nimic. PIB-ul nu măsoară degradarea mediului, nici timpul petrecut în activităţi de divertisment sau în conversaţii pe

reţelele sociale. Tot astfel, el nu evaluează nici educaţia, nici speranţa de viaţă, nici starea naturii. Prin urmare, conducătorii, oricît de oneşti vor fi fiind ei, sînt percepuţi ca nişte marionete în mîinile bogaţilor şi ale impostorilor.

În consecinţă, peste tot în lume, democraţia este atacată, guvernele sînt greu de format, iar elitele administrative şi economice sînt puse la zid, sub acuzaţia de a nu fi rezolvat problemele enumerate mai sus şi de a se supune pretenţiilor bogaţilor şi ale mass-mediei.

Asistăm la apariţia explicită a ideii că democraţia nu mai este de actualitate, că trebuie trecut la altceva. Date fiind înclinaţia ei pentru compromis, toleranţa pentru ideile celorlalţi şi refuzul fanatismului, democraţia este văzută ca fiind incapabilă să facă popoarele să viseze, să le călăuzească pe înălţimi.

Iar de vreme ce a eşuat, alte discursuri se fac auzite, dînd prioritate identităţii în detrimentul deschiderii, securităţii în detrimentul libertăţii, tradiţiei în detrimentul inovaţiei, vehemenţei în detrimentul raţiunii.

La fel ca în alte perioade întunecate ale Istoriei, asistăm la glorificarea celor puternici, a doctrinelor fanatice, a ideologiilor intolerante.

Aceste evoluţii trebuie reaşezate într-o perspectivă pe termen lung

Dacă încerc să reaşez această situaţie în contextul lecturii mele asupra Istoriei pe termen lung, aşa cum o construiesc eu de la o carte la alta, ea s-ar înscrie mai întîi în mişcarea planetară înspre triumful libertăţii individuale, a fiecăruia pentru sine, a narcisismului, a triumfului banului, a reificării relaţiilor umane, a dezvoltării protezelor, însoţind o extindere a teritoriului economiei de piaţă şi o restrîngere a celui al democraţiei.

Ea se înscrie, în mod fundamental, într-o prioritate crescîndă acordată prezentului asupra trecutului şi viitorului. Într-o voinţă tiranică a celor în viaţă de a profita de lume, distrugînd ce a fost ea şi ce ar putea să fie. Preocupaţi numai de fluxuri, care reprezintă clipa, şi nu de stocuri, care întruchipează Istoria. Distrugînd moştenirea, nelăsînd nimic generaţiilor viitoare.

Aşa arată noua barbarie a lumii: este întemeiată pe un egoism absolut, refuzînd strămoşilor şi urmaşilor dreptul de a fi existat sau de a putea să existe. Ea refuză naturii dreptul de a supravieţui şi generaţiilor următoare dreptul de a reuşi mai bine

decît noi. Şi, pentru a da uitării lumea aşa cum este, pentru a nu înţelege că nimeni nu se ocupă de ea, acordă o prioritate crescîndă divertismentului ca formă de negare şi de consolare.

În plus, ea se înscrie, din punct de vedere geopolitic, în declinul relativ al imperiului american şi în tentativa mai multor ţări de a-i ocupa poziţia de imperiu dominant.

Toate acestea se vor încheia, după multiple tresăriri protecţioniste, populiste şi identitare, după multiple crize despre care vom vorbi mai departe, printr-o victorie, în orice caz provizorie, a pieţelor asupra statelor, a obiectelor asupra serviciilor, a maşinilor asupra oamenilor, a narcisismului individualist asupra colectivismului altruist.

Declinul relativ al Statelor Unite este un fapt: PIB-ul american, care reprezenta jumătate din PIB-ul mondial în 1945, nu mai reprezintă decît o cincime şi 8% din comerţul mondial comparativ cu 21,7% în 1948. Rata economisirii americane a atins nivelul cel mai de jos.

Nivelul educaţiei americane scade: scorul la matematică al unui american de 15 ani a scăzut de la 486 în 2003 la 474 în 2015 (în Franţa, el atingea 496 în 2015, iar în China, în acelaşi an, 549). Cît priveşte capacităţile de lectură, scorul american a trecut

şi el de la 490 la 487 între 2000 şi 2015; comparativ cu 509 în Japonia, în 2015, şi 525 în Singapore.

Dintre cele 11,8 milioane de brevete în vigoare în lume, în 2016, 2,8 milioane se află în Statele Unite, 2 milioane în Japonia şi 1,8 milioane în China. Însă Oficiul de Stat pentru Proprietatea Intelectuală din China (SIPO) a primit cel mai mare număr de cereri de brevete din lume în 2016, 1,3 milioane, urmat de Oficiul de Brevete şi Mărci al Statelor Unite ale Americii (USPTO), cu 605.571 de cereri, Oficiul de Brevete al Japoniei (JPO), cu 318.381 de cereri, Oficiul Coreean al Proprietăţii Intelectuale (KIPO), cu 208.830 de cereri; iar Oficiul European de Brevete (OEB), cu doar 159.358 de cereri. Iar procentul Asiei din toate cererile depuse în lume a trecut de la 49,7% în 2006 la 64,6% în 2017.

Pînă şi supremaţia relativă a Statelor Unite în materie de armament este contestată: americanii nu mai sînt capabili să plaseze oameni pe orbită, nici chiar să ajungă cu propriile rachete la Staţia Spaţială Internaţională. În 2030, marina chineză va fi mai puternică decît marina americană şi, în prezent, China pretinde că dispune de rachete care ating de cinci ori viteza sunetului, pe care nici o armă americană nu ar fi în stare să le intercepteze.

China se prezintă aşadar ca o rivală militară a Statelor Unite; ea se dotează în ritm accelerat cu o forţă marină şi submarină şi cu o forţă aeriană şi spaţială.

În 2016, China a depăşit Statele Unite şi în clasamentul celor mai puternice calculatoare din lume, cu 167 de supercalculatoare, faţă de 165 în Statele Unite.

Ea nu este singura putere nouă: Rusia tînjeşte după măreţia ei trecută şi este gata să se alieze cu China pentru a o recîştiga. Turcia îşi revine după un secol de umiliri şi se înarmează din nou. India şi Pakistanul vin din urmă. Orientul Mijlociu continuă să fie un butoi nu doar de pulbere, ci şi de petrol.

Toate acestea se înscriu şi într-o proliferare a activităţilor criminale, într-o lume în care statul de drept se dizolvă. Cum mafiile au preluat deja controlul unei mari părţi din America Latină, ele ar putea stăpîni un teritoriu uriaş din restul lumii, dezvoltîndu-şi peste tot activităţile ilegale şi criminale şi preluînd controlul asupra guvernelor de pe toate continentele, pentru a le pune în serviciul lor.

Iar în timpul acesta, economia nebunească continuă să prospere, purtată de cele mai optimiste discursuri ale celor ce conduc întreprinderile californiene, în numele unei

utilizări liniştitoare a inteligenţei artificiale, a roboţilor şi a realităţii virtuale.

Stăpînii lumii distrug peste tot, în fiecare zi, tot mai multe patrimonii de tot felul, în special patrimoniile materiale, pentru a extrage din ele fluxuri, din ce în ce mai imateriale, cu deşeuri tot mai multe.

Mai grav încă: ansamblul acestor dezechilibre se accelerează. Dezordinile din lume se ambalează.

Capitolul 3

Ambalarea

Situaţia ar fi tragică chiar şi dacă s-ar stabiliza. Mai rău, dacă nu se face nimic, dereglările vor continua, se vor ambala chiar şi vor deveni incontrolabile. Nu este prea greu să le prevedem.

Demografia va scăpa de sub control

Creşterea demografică constituie prima cauză a unor nenumărate ameninţări în viitor. Vor exista 8,6 miliarde de persoane pe planetă în 2030, 9,8 în 2050 şi 11,2 în 2100, faţă de 2,5 în 1950 şi 7,5 în 2018. Va fi de nesuportat dacă păstrăm acelaşi model de dezvoltare, de producţie, de consum, de locuit şi de administrare.

Mai exact, în 2050, Asia va număra 5,3 miliarde de locuitori; populaţia Africii va atinge 2,5 miliarde, dintre care 85% în Africa Subsahariană; iar America Latină,

785 de milioane. Populaţia din cele mai puţin dezvoltate patruzeci şi şapte de ţări din lume va fi de aproximativ două miliarde. Jumătate din creşterea populaţiei mondiale se va concentra în doar nouă ţări, dintre care opt extrem de sărace: India, Nigeria, Republica Democratică Congo, Pakistan, Etiopia, Tanzania, Statele Unite, Uganda şi Indonezia. Altele, precum Japonia, China, Rusia şi Germania, vor intra în declin din cauza scăderii natalităţii. În total, în 2050, vor exista mai mulţi francezi decît germani, mai mulţi turci decît ruşi, mai mulţi vietnamezi decît japonezi, mai mulţi nigerieni decît locuitori ai Statelor Unite ale Americii.

Totuşi, controlul natalităţii nu va fi în mod necesar un lucru bun: acolo unde natalitatea fetelor va scădea mai rapid decît cea a băieţilor, deliberat, ca în India sau în China, unde se nasc deja cu 15% mai mulţi băieţi decît fete, vor lipsi 100 de milioane de femei şi ne putem aştepta la consecinţe sociale enorme. În sfîrşit, acele ţări sărace a căror natalitate scade vor îmbătrîni înainte de a fi bogate şi vor avea mari dificultăţi în a-şi finanţa cheltuielile sociale, în special pensiile.

Bogăţia se va concentra din ce în ce mai mult

Dacă lucrurile continuă în acelaşi fel, partea din venitul mondial deţinută de 1% dintre cei mai bogaţi ar atinge 30% în 2050, în timp ce 50% din cele mai mici venituri nu ar mai prelua decît 6% din venitul mondial. Obiectivul ONU de a eradica sărăcia extremă în 2050 ar deveni atunci inaccesibil. Mai mult, datorită progresului tehnic, salariul majorităţii celor care lucrează în industrie şi servicii va scădea, ceea ce va agrava inegalităţile dintre salariaţi şi deţinătorii de rente. Unii dintre cei privilegiaţi vor intra în clasa de mijloc şi chiar în sărăcie. După medici şi profesori, va veni rîndul avocaţilor, jurnaliştilor, politicienilor, înalţilor funcţionari să se alăture – de fapt, ei se alătură deja – cohortei celor care sînt înlăturaţi din circuitele bogăţiei, influenţei şi puterii. Şi, nemaifiind iniţiaţi în secretele surselor de profit, vor fi şi ei proletarizaţi.

Munca va deveni din ce în ce mai rară

Dacă lucrurile continuă în acelaşi fel, perspectiva unei agravări a şomajului devine

amenințătoare, din cauza progresului tehnic și a formării insuficiente.

Din prezent și pînă în 2030, 60% din locurile de muncă vor cunoaște robotizarea sau asocierea cu o inteligență artificială a cel puțin 30% din activitățile lor. 800 de milioane de persoane vor fi obligate să caute un nou loc de muncă, dintre care 300 de milioane de persoane ar trebui să dobîndească noi competențe. Jumătate din sarcinile executate astăzi de ființele umane vor fi în scurt timp executate de mașini, ceea ce ar putea determina dispariția locurilor de muncă ocupate de o treime din populația planetei – în special printre cei cu un nivel de formare mai șubred –, fără să fie înlocuite de o cantitate echivalentă de meserii noi.

Pe termen lung, automobilele autonome ar putea înlocui șoferii de taxi, de autobuze sau de camioane. Tot astfel, în logistică, comerț, educație, sănătate, foarte puține meserii vor scăpa neatinse. Roboții vor fi utilizați și pentru a lupta împotriva singurătății și vor participa la puterea politică.

În general, progresul tehnic va continua să organizeze o lentă și implacabilă transformare a ființelor umane în artefacte, mai întîi umplute cu proteze, apoi supravegheate de inteligențe artificiale, de parcă ele însele

ar fi nişte artefacte; şi, încetul cu încetul, chiar vor deveni. Genetica va însoţi această evoluţie permiţînd, sub pretexte terapeutice, fabricarea unor himere şi repunerea sub semnul întrebării a înseşi identităţii speciei umane.

În numele creşterii spéranţei de viaţă va fi distrusă frontiera dintre om şi maşină, dintre spiritul uman şi inteligenţa artificială.

Nivelul de trai al pensionarilor va scădea

Cele dintîi victime ale situaţiei demografice şi economice care se conturează ar urma să fie, pe termen foarte scurt, pensionarii: simultaneitatea unei rate mai scăzute a natalităţii şi a unei speranţe de viaţă mai îndelungate va face ca finanţarea actualelor pensii să devină foarte dificilă. În special în ţările emergente: în timp ce Franţa a avut la dispoziţie aproape o sută cincizeci de ani pentru a se adapta la creşterea procentului celor de peste 60 de ani (care a trecut de la 10% la mai mult de 20%), China şi India nu vor fi dispus decît de vreo douăzeci de ani în acest sens.

Din prezent şi pînă în 2020, numărul persoanelor de peste 60 de ani din lume îl

va depăşi pe cel al copiilor sub 5 ani. Numărul acesta ar trebui să se dubleze pînă în 2050 şi să se tripleze pînă în 2100, atingînd 2,1 miliarde în 2050 şi 3,1 miliarde în 2100. Pe toate continentele, cu excepţia Africii, mai bine de un sfert din populaţie va avea vîrsta de 60 de ani şi peste 60 de ani.

În 2050, o treime dintre chinezi vor avea peste 60 de ani; 30% din locuitorii Americii Latine vor avea peste 65 de ani. Din prezent pînă în 2050, numărul persoanelor de 60 de ani şi peste 60 de ani va creşte de patru ori în Africa.

În consecinţă, tot mai puţine persoane active vor trebui să finanţeze venitul pensionarilor din ce în ce mai numeroşi şi trăind tot mai mult: rata de dependenţă demografică (raportul dintre populaţia de peste 65 de ani şi populaţia cu vîrsta cuprinsă între 15 şi 64 de ani, adică cu vîrstă de muncă) va trece în Europa de la 30% în 2016 la 51% în 2070.

În Statele Unite, unde se economiseşte din ce în ce mai puţin (în 2016, rata economiilor reprezenta 15,8% din veniturile francezilor, comparativ cu 5,2% în Statele Unite şi 24% la nivel mondial), pensiile sînt mai ales finanţate de plasamentele economiilor personale ale fiecăruia. Or, acestea produc tot mai puţin din cauza scăderii

ratelor dobînzii: în timp ce fondurile de pensii se sprijineau pe un randament de 8% în anii 1980, el pare a fi astăzi mai apropiat de 5%. Fondurile de pensii nu cîştigă aşadar mai mult de trei sferturi din pensiile pe care le plătesc, ceea ce adaugă anual un deficit de 120 de miliarde de dolari pentru sistemele de pensii, care au deja mai mult de 4.000 de miliarde de dolari datorie. Şi chiar dacă economiile care finanţează pensiile mobilizează, în fonduri investite, peste 120% din PIB-ul american, 24% dintre americani nu au alte surse de pensie decît cele furnizate de stat; iar situaţia nu va face altceva decît să se agraveze: în 2035, 20 de milioane de pensionari americani se vor afla în stare de sărăcie.

Situaţia va fi şi mai proastă în China, unde fondurile economisite pentru a finanţa pensiile mobilizau doar 14% din PIB în 2015. Pentru a menţine foarte slabul nivel actual de economisire, cheltuielile publice referitoare la pensii ar trebui să treacă de la 2,7 din PIB la 10% în 2030. În India, din 110 milioane de persoane de peste 60 de ani, doar 20 de milioane primesc o pensie ce decurge din profesiunea lor anterioară, iar restul nu primesc nimic.

Situaţia nu este cu nimic mai bună în Africa: mai puţin de 10% dintre africanii

în vîrstă primesc o pensie. Ei vor fi şi mai puţin numeroşi, cel puţin în termeni de procentaj, în viitor. În Africa Subsahariană, aproximativ 5% dintre persoanele active contribuie la un sistem de pensii, faţă de aproximativ 30% în Africa de Nord.

În sfîrşit, cu cît populaţia îmbătrîneşte, cu atît mai mult rata economisirii scade şi cu atît mai mult consumul evoluează înspre servicii, printre care sănătatea, ceea ce antrenează scăderea creşterii economice, dat fiind că productivitatea serviciilor este mai mică decît cea a industriei. Prin urmare, îmbătrînirea populaţiei va apăsa asupra creşterii economice şi, în consecinţă, asupra bugetului disponibil pentru finanţarea pensiilor; ceea ce va agrava şi mai mult evoluţia lor.

Ne vom îndrepta spre o stagnare seculară

După unele opinii, progresul tehnic nu face decît să suprime locurile de muncă şi să antreneze scăderea preţurilor obiectelor existente, fără a crea o nouă cerere pentru produse cu adevărat noi. Prin urmare, nu ne putem aştepta la o creştere economică reală. Mai mult, creşterea PIB-ului nu mai înseamnă nimic, întrucît contabilitatea nu

mai are nici un sens, din cauza dezvoltării activităţilor imateriale gratuite (precum reţelele sociale), care ocupă un segment în creştere din timpul oamenilor, fără a fi luate în calcul în măsurarea valorii produse.

În sfîrşit, globalizarea organizează o concurenţă feroce privind preţurile şi salariile, ceea ce duce la scăderea consumului privat şi a cheltuielilor publice, iar pe termen lung, la scăderea cererii globale, supraproducţie şi şomaj. La urma urmelor, totul se petrece ca şi cum cetăţeanul-consumator ar triumfa asupra celui care economiseşte din muncă.

Vom asista prin urmare, dacă e să ne luăm după această prognoză, la continuarea scăderii nivelului de trai al celor mai săraci şi al claselor medii şi la creşterea averii celor mai bogaţi.

Penuriile vor deveni insuportabile

Mai întîi în ce priveşte apa. Dacă modurile actuale de producţie şi de consum vor continua în acelaşi ritm şi în lipsa unor inovaţii disruptive, două treimi din populaţia mondială vor fi confruntate cu penurii de apă în 2025. În 2025, 2,5 miliarde de persoane se vor afla în situaţie de stres hidric,

față de 1,9 miliarde în prezent; ele vor depăși cifra de 5 miliarde în 2050.

Necesitățile mondiale de apă ar trebui să atingă 5.500 pînă la 6.000 km^3 pe an în 2050, adică o creștere de 20% pînă la 30% comparativ cu anul 2010. În special necesarul pentru agricultură (70% din consumul mondial) va spori cu 60% pînă în 2025, iar cel destinat producției energetice, cu 80%; necesarul domestic (10% din consumul mondial) va crește în toate regiunile lumii și, pînă în 2050, se va tripla chiar în unele regiuni.

În consecință, producția agricolă ar putea să scadă în continuare din cauza încălzirii globale, a poluării aerului și a degradării solurilor. În Amazonia, cel mai rău scenariu anticipează randamente ale culturilor de soia în scădere cu 44% pînă în 2050. Per total, pînă în 2050, randamentele agricole mondiale ar putea scădea cu 2% pe deceniu, în vreme ce cererea mondială va crește cu 14%.

Încălzirea climatică ar putea să determine și reducerea conținutului de proteine a numeroase alimente, printre care orezul, grîul, orzul și cartofii. În consecință, la orizontul anilor 2050, încă 150 de milioane de persoane riscă să sufere de pe urma carențelor de proteine.

După 2020, din cauza scăderii investițiilor începînd cu anul 2015, rezervele de petrol ar putea scădea la cel mai de jos nivel înregistrat vreodată.

Lipsurile se vor face simțite și în cazul altor materii prime. Dacă nu vor fi descoperite mine noi și dacă dependența față de China nu va scădea, o criză a ofertei de grafit, paladiu, platină, rodiu – esențiale mai ales pentru fabricarea bateriilor – se va face de asemenea simțită încă din 2020. În 2035, ar putea începe o penurie de 11 milioane de tone de cupru, dacă nu sînt descoperite noi zăcăminte de mari dimensiuni. Dat fiind ritmul actual al creșterii utilizării sale, cam prin anii 2030 se va înregistra și o penurie de cobalt. Și alte materii prime ar putea începe să lipsească: cărbunele cocsificabil, heliul, indiul, magneziul, cauciucul natural, fosfații, grafitul natural, fosforul, manganul, nichelul, grafitul natural și pămînturile rare (lantanidele, ceriul, praseodimul, neodimul etc.).

Pentru a răspunde necesităților sporite de pămînturi rare, ar trebui să fie deschisă o nouă mină anual, începînd din prezent și pînă în 2025. Ceea ce este puțin probabil. Zăcămintele de pămînturi rare situate într-o vastă zonă de 2.500 km^2, în preajma Insulei Minamitorishima, la aproximativ 2.000 km

la sud-est de Tokio (care ar putea să conţină mai bine de 16 milioane de tone din aceste minerale preţioase), vor fi dificil de exploatat din cauza unor imense probleme ecologice.

Necesarul în materie de infrastructuri va fi din ce în ce mai uriaş

În situaţia dată, cea mai mare parte a resurselor nu ar trebui să fie alocate consumului, ci să precumpănească grija pentru generaţiile viitoare şi investiţiile în întreţinerea infrastructurilor existente şi în crearea unora noi.

Nevoia unor investiţii numeroase în transporturi, energie sau apă este de ordinul a 8.000 de miliarde de dolari anual, pînă în 2030. Sumă ce ar trebui să crească cu 10% dacă respectivele investiţii ar fi direcţionate spre infrastructuri care să respecte dezideratele climatice. Or, finanţările în această direcţie sînt considerate din ce în ce mai puţin prioritare: întreţinerea, repararea sau construcţia unui pod, unui viaduct, unei reţele de apă, unor echipamente de economisire a energiei sau de producere a unei energii fără dioxid de carbon sînt mult mai puţin rentabile decît investiţia pe termen scurt în finanţe sau în întreprinderi

tehnologice, a căror rentabilitate reală este totuşi mai mult sau mai puţin imaginară.

Cea mai mare parte a resurselor este consacrată prezentului şi se uită că viitorul începe chiar acum.

Clima se va deregla şi mai mult

Dacă nu se întreprinde nimic, în 2050 temperatura va creşte cu peste 2°C comparativ cu 1850. Ne putem aştepta atunci la 250 de milioane de refugiaţi climatici. Per total, migranţii internaţionali ar putea depăşi cifra de 400 de milioane. Vor fi mai mulţi migranţi de la Sud la Nord decît de la Nord la Nord, de la Sud la Sud sau de la Nord la Sud.

În 2100, conform celui mai puţin pesimist scenariu, temperatura medie se va stabiliza la un nivel cu 2°C superior celei din prezent; banchiza arctică va fi dispărut, ca şi 85% dintre gheţari, determinînd o creştere a nivelului mărilor de peste un metru. La nivel mondial, o persoană din zece va fi direct afectată.

Iar după scenariul cel mai pesimist al IPCC (Grupul interguvernamental de experţi în evoluţia climei), temperatura medie a

planetei va fi crescut cu 5,5°C. Caz în care nu se mai poate prevedea nimic.

Natura va fi din ce în ce mai poluată

Dacă nu se întreprinde nimic, încă din 2025, în oceane va exista o tonă de deşeuri la trei tone de peşti, faţă de una la cinci în prezent. În ritmul actual, în 2050, în mări va exista mai mult plastic decît peşte. Din prezent pînă în 2050, 30% dintre cele 600 de specii de peşti şi crustacee vor fi pe cale de extincţie. 25 pînă la 50% dintre speciile vii vor fi dispărut.

Şi, poate că în cincizeci de ani, acţiunea omului va fi recreat condiţiile unei extincţii în masă ce ar putea determina dispariţia a 90% din specii, care au apărut, după unii, acum mai bine de 250 de milioane de ani.

Lumea se va cufunda tot mai mult într-un haos politic

Dezordinea climatică, concentrarea bogăţiilor şi a puterii, creşterea penuriilor nu vor duce decît la exacerbarea situaţiei politice mondiale.

În special supraexploatarea resurselor şi repartiţia din ce în ce mai inegală a bogăţiilor ar putea să provoace o prăbuşire a imperiului occidental, cum s-a întîmplat, printre altele, în cazul Imperiilor Roman, Mesopotamian, Gupta.

Nimeni nu va înlocui Statele Unite ca putere mondială dominantă. China nu va fi, în orice caz nu înainte de a trece multă vreme, în situaţia de a prelua poziţia Statelor Unite: rămînerea ei în urmă este prea mare. Populaţia ei activă începe să intre în declin şi îmbătrîneşte înainte de a se fi îmbogăţit. Iar problemele ecologice o vor afecta direct. În plus, nu este sigur că ea va dori vreodată să devină o supraputere care să influenţeze ordinea mondială.

În acest context, conflictele dintre puterile rivale se vor înmulţi. În beneficiul celorlalte ţări, libere de orice control. Se va merge spre o economie de piaţă globală fără stat de drept, ceea ce va duce la agravarea concentrării bogăţiilor, la o ocupare insuficientă a forţei de muncă, la un mediu din ce în ce mai neglijat, la jefuirea tuturor materiilor prime, provocînd o exacerbare a dezordinilor sociale, ideologice, politice, geopolitice şi climatice. O ambalare globală.

Cele opt crize posibile

În ansamblu, toate acestea vor duce la o serie de crize, ce se încadrează în opt categorii diferite: financiară şi economică pe termen scurt, socială, politică şi geopolitică pe termen mediu, tehnologică, ecologică şi ideologică pe termen mai lung. Aceste opt crize, ai căror parametri se întrepătrund, se definesc după cum urmează:

- Financiară: cînd sistemul financiar, prea îndatorat, pierde încrederea investitorilor.
- Economică: cînd economia se prăbuşeşte, în lipsa unei cereri suficiente.
- Socială: cînd şomajul explodează şi inegalităţile se acumulează, elitele devenind ilegitime, iar meritul nemaiconstituind un factor de reuşită.
- Politică: cînd sistemul politic este contestat pentru că nu a ştiut să gestioneze crizele precedente.
- Geopolitică: cînd raporturile de forţă dintre naţiuni se răstoarnă.
- Tehnologică: cînd omul este depăşit de tehnologii care îi pot dăuna.
- Ecologică: cînd se iveşte o penurie majoră sau o dereglare sistemică a mediului

înconjurător, provocate de dereglările precedente.

- Ideologică: cînd valorile pe care sînt întemeiate societățile sînt contestate.

Toate crizele acestea, indiferent care este natura lor, își au originea într-o unică cauză: prioritatea acordată beneficiilor pe termen scurt în detrimentul mizelor pe termen lung, fluxurilor în detrimentul stocurilor, plăcerii imediate în detrimentul constituirii patrimoniilor.

În general, aceste opt crize se înlănțuie unele după altele, în ordinea de mai sus. Uneori, ele se opresc la primul sau la al doilea nivel. Alteori, o criză politică sau ecologică poate interveni independent de orice criză financiară sau economică.

Mai rău, și aceasta este situația de astăzi: rezolvarea uneia dintre crize poate antrena agravarea alteia. De exemplu, pentru a reduce datoria sau șomajul, ar trebui accelerată creșterea PIB-ului, ceea ce ar agrava criza ecologică. Iar rezolvarea crizei ecologice prin descreșterea acestuia ar agrava criza financiară, criza economică și criza politică. Tot astfel, o tranziție prea rapidă spre o economie nepoluantă ar risca să pună în pericol stabilitatea financiară mondială, iar o tranziție prea lentă ar risca,

dimpotrivă, să determine depăşirea unor praguri ecologice ireversibile.

Atunci, pentru a evita să înfrunte aceste provocări din ce în ce mai puţin rezolvabile, oamenii procedează ca de obicei: se distrează şi inventează nenumărate manevre de amînare, sperînd că altcineva sau poate un miracol se va ivi pentru a rezolva în locul lor problemele create de ei şi va împiedica posibilitatea ca planeta să devină un iad pentru generaţiile viitoare.

Capitolul 4

Peste tot, manevre de amînare

În loc să înfrunte aceste probleme şi să încerce să le rezolve, oamenii (adică fiecare dintre noi), întreprinderile, guvernele, mai ales cele din democraţii, aplică bine-cunoscutul principiu al tergiversării, conform căruia nu există problemă pe care lipsa soluţiilor să nu sfîrşească prin a o rezolva. Şi pe care un divertisment pe cinste să nu permită să fie dată uitării. Ei caută toate mijloacele posibile pentru a amîna scadenţele; mai întîi mijloacele economice, finanţînd prin împrumuturi o creştere economică artificială, neglijînd consecinţele sale asupra mediului înconjurător, sperînd că, o dată mai mult, va apărea un salvator şi toate problemele se vor rezolva de la sine.

Şi dacă, o dată mai mult, el nu ar apărea? Şi dacă, o dată mai mult, toate acestea nu ar prevesti decît ceva mult mai rău? Şi dacă, o dată mai mult, puterea unei civilizaţii ar fi fost aşezată pe nisip?

Astfel încît toate elementele enumerate mai sus şi care ni se vor fi părut pozitive apar într-o lumină nouă, înşelătoare şi periculoasă, deoarece decurg dintr-o finanţare pe credit de către generaţiile următoare, de la care împrumutăm, fără intenţia de a le returna vreodată, bani şi materii prime şi al căror mediu înconjurător îl distrugem.

Lumea este înecată de banii băncilor centrale

Peste tot, şi mai ales în democraţii, în ciuda discursurilor ortodoxe ale bancherilor centrali şi ale FMI-ului, băncile centrale, presupuse independente, creează monedă, pe care o împrumută băncilor, care o reîmprumută guvernelor, sperînd astfel că acordă timp conducătorilor pentru a pune în practică reformele necesare. În realitate, dimpotrivă, dispunînd de aşa un chilipir necondiţional şi gratuit, nici un politician nu este determinat să reformeze; iar problemele nu fac decît să se agraveze. Sînt îngroşate fluxurile în detrimentul stocurilor; sînt sporite veniturile, distrugîndu-se patrimoniile. Guvernele, întreprinderile, oamenii se îndatorează mult peste ce este rezonabil, sperînd că revenirea creşterii economice le va înghiţi datoriile; iar

inițiații profită, în treacăt, pentru a se îmbogăți în prejudiciul generațiilor viitoare.

Politica aceasta a fost practicată începînd din 1998 de Banca Centrală a Japoniei pentru a contracara o spirală deflaționistă care părea ucigătoare. Ulterior, FED[1]-ul a procedat la fel și și-a încărcat bilanțul cu 3.500 de miliarde de dolari începînd cu anul 2009. Apoi, BCE[2] a intrat în joc și a răscumpărat 2.500 de miliarde de euro în titluri, începînd din 2015.

În consecință, niciodată, în nici o perioadă istorică cunoscută, nu a circulat atît de multă monedă în lume. În zona majoră a economiei mondiale (Statele Unite, zona euro, Japonia, China, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și Canada), masa monetară a trecut de la 64% din PIB în 1980 la 125% în 2016! În Statele Unite, cantitatea de monedă disponibilă a trecut de la 69% din PIB în 1980 la 90% în 2016.

Toate acestea au permis, peste tot, alimentarea unei creșteri economice artificiale și finanțarea importurilor, fără vreo preocupare pentru mijloacele de finanțare. În

1. Sistemul Federal de Rezerve al Statelor Unite ale Americii (n.tr.).
2. Banca Centrală Europeană (n.tr.).

Europa în special, acordarea de credite a permis importuri masive ale unor ţări din Uniune provenind de la altele, în lipsa oricărui mecanism care să le facă să ramburseze vreodată aceste împrumuturi.

Pînă în prezent, politica aceasta pare a fi un succes: împotriva a ceea ce susţine teoria economică clasică, crearea aceasta nelimitată de monedă nu a declanşat inflaţia. În orice caz, iată încă o dovadă că legile clasice ale economiei nu mai au sens, pentru că ele au fost concepute pentru economii închise sau întredeschise, care respectau un stat de drept, în timp ce acum avem de-a face cu o piaţă planetară, care nu ascultă practic de nici o altă regulă decît de cea a concurenţei.

Datoria publică continuă să crească

Utilizînd emisiunile monetare, guvernele se îndatorează nebuneşte.

Japonia bate toate recordurile, cu o datorie publică reprezentînd 250% din PIB; şi cum datoria este majoritar făcută de japonezi, ceea ce nu pare a-i nelinişti, şi cum ea nu aduce practic nici o dobîndă, ea creşte continuu fără a îngrijora pe nimeni.

Datoria publică americană a atins 108% din PIB la finele anului 2017 şi va continua

să crească mult odată cu reforma fiscală care va determina scăderea veniturilor statului cu 1.500 de miliarde de dolari în cursul următorilor zece ani şi va mări cheltuielile publice cu 300 de miliarde de dolari în următorii doi ani. Datoria aceasta este încă în mare parte finanţată de FED şi de China, care posedă mai bine de un trilion de dolari în bonuri de tezaur americane.

La rîndul ei, China se îndatorează şi ea din ce în ce mai mult: nivelul ei total de îndatorare a trecut de la 71% din PIB în 2007 la 295% în 2018.

În Europa, situaţia nu este cu nimic mai bună: datoria publică reprezintă 87% din PIB-ul zonei euro. În 2015, ponderea datoriei publice/PIB era de 184% în Grecia, 157% în Italia, 79% în Germania, 120% în Franţa. În 2017, datoria italiană, deţinută în proporţie de două treimi de italieni, reprezenta deja 132% din PIB; şi, deşi dobînzile sînt în continuare foarte mici, sarcina financiară aferentă dobînzilor datoriei reprezenta 3,8% din PIB, faţă de o medie a zonei euro de 2%. Deocamdată, doar Germania se află pe o traiectorie durabilă de reducere a datoriei sale, laolaltă cu Estonia, care a decis o scădere drastică a salariilor funcţionarilor săi şi a cărei datorie abia dacă depăşeşte acum 10% din PIB.

Gradul de îndatorare al celor mai importante treizeci şi şase de ţări în curs de dezvoltare atinge 211% din PIB: şi mai grav încă, spre deosebire de ţările dezvoltate, care pot împrumuta cu dobînzi mici de la băncile lor comerciale, Statele din Sud se îndatorează din ce în ce mai mult pe lîngă creditorii lor străini, cu rate din ce în ce mai ridicate, iar capacitatea de a rambursa datoria atinge 20% din veniturile lor fiscale. 40% din ţările Africii Subsahariene sînt confruntate cu un risc ridicat de neplată a datoriilor lor publice, faţă de un procent de 20% acum cinci ani. Este în special cazul Ciadului, Sudanului, Republicii Democratice Congo şi Mozambicului. Mai mult, cifrele acestea sînt foarte aproximative: ele nu ţin cont de obligaţiile privind plata pensiilor de către state, care trebuie să le achite pe cele ale propriilor funcţionari, nici de cele ale colectivităţilor teritoriale, al căror garant este în general statul şi ale căror niveluri sînt prost cunoscute şi, în general, vertiginoase. În plus, nici nu se ţine seama de obligaţiile privind plata pensiilor de către aceste ţări, nici de datoriile colectivităţilor teritoriale.

Pentru unii analişti, aceste datorii publice sînt lipsite de importanţă, deoarece dobînzile sînt încă mici; pentru ei, datoria publică

ar trebui comparată doar cu activele ţării, care ar putea, în ultimă instanţă, să servească la plata acesteia. După alţii, datoria publică trebuie pusă în relaţie cu veniturile fiscale, întrucît ele vor servi la plata acesteia, tot aşa cum o persoană fizică îşi plăteşte împrumuturile din propriile venituri. Or, datoria publică este în unele ţări de şapte ori mai mare decît veniturile fiscale: nici o persoană fizică nu ar risca să aibă împrumuturi de şapte ori mai mari decît veniturile sale anuale.

Unii consideră că singurul raport pertinent este constituit de relaţia dintre serviciul datoriei şi bugetul statului. Iar alţii consideră că trebuie ţinut cont de alte criterii: surplusul primar (soldul bugetar anterior serviciului datoriei), starea activelor, capacitatea de a împrumuta în propria monedă, abilitatea guvernului de a mai colecta impozitul şi de a face economii.

Şi, mai mult, utilizarea sa: dacă împrumutul serveşte la finanţarea investiţiilor pentru viitor, în poduri, drumuri, economisirea de energie, educarea celor defavorizaţi, reducerea consumului de apă şi de materii prime şi a emisiilor de gaz cu efect de seră, atunci el poate fi sănătos. Dar dacă serveşte, cum se întîmplă astăzi de cele mai multe ori, pentru a finanţa bunăstarea

generaţiilor prezentului, atunci anunţă tot ce e mai rău.

Gospodăriile continuă şi ele să trăiască pe seama viitorului

Guvernele nu sînt singurele care se îndatorează. Şi în cazul gospodăriilor, îndatorarea este un substitut pentru creşterea veniturilor reale; în multe ţări, situaţia este mai proastă decît înainte de criza din 2007.

În ţările dezvoltate, datoria gospodăriilor atingea 63% din PIB în 2016, faţă de 52% în 2008. În zona euro, ea atinge 58% din PIB. În Japonia, rata îndatorării gospodăriilor atinge 57,4% din PIB. Datoria gospodăriilor chineze reprezenta 49% din PIB-ul nominal al ţării în decembrie 2017, faţă de 45% în anul precedent.

Îndatorarea a 45 de milioane de tineri americani se ridica în august 2018 la 1.600 de miliarde de dolari, adică 400 de miliarde de dolari mai mult decît sumele securitizate înaintea crizei subprimelor. Îndatorarea pentru cumpărarea de maşini în Statele Unite atinge 1.200 de miliarde de dolari.

Divertismentul hrăneşte inacţiunea

O altă modalitate a gospodăriilor de a nu se confrunta direct cu problemele este divertismentul. Nu este întîmplător că economia divertismentului prosperă totdeauna în timpul crizelor. În astfel de momente se inventează întotdeauna noi forme de artă.

Ca să ne limităm la o perioadă recentă, comedia muzicală s-a dezvoltat în timpul crizei din 1929.

Iar astăzi se inventează fără încetare mijloace care să te împiedice să gîndeşti, să reflectezi la problemele lumii sau măcar la frumuseţea ei.

Astfel încît, în ultimele decenii, s-au inventat jocurile video, reţelele sociale, realitatea virtuală, activităţi ce ocupă de acum înainte mai bine de o treime din viaţa oamenilor, cu o industrie din ce în ce mai puternică, a cărei funcţie majoră sînt distracţiile, divertismentul, legitimarea resemnării, justificarea amînărilor, plăcerea inacţiunii.

Chiar dacă jocurile acestea reprezintă uneori pretextul pentru adevărate opere de artă, ele constituie în mod esenţial moduri de a petrece timpul în afara cunoaşterii şi a culturii. Cifrele sînt impresionante. În 2018, jocurile video au depăşit cinematograful şi sînt pe cale să depăşească cartea,

pentru a deveni prima industrie culturală. Doar dacă o putem considera ca atare. Nu trebuie să calculăm impactul ei doar în cifre de afaceri, ci şi în timp, iar aceste jocuri video ocupă un timp ce creşte necontenit.

Reţelele sociale devin o formă suplimentară de divertisment, care ocupă şi ea, peste tot, un timp crescînd. În ritmul acesta, peste cinci ani din viaţă sînt consacraţi reţelelor sociale, comparativ cu trei ani pentru gătit şi hrană. Timpul petrecut pe reţelele sociale corespunde lecturii a două sute de cărţi anual.

Numărul de utilizatori ai reţelelor sociale depăşeşte 3,2 miliarde la nivel mondial. În ianuarie 2018, omenirea a petrecut un miliard de ani pe internet, dintre care 365 de milioane pe reţelele sociale. Timpului pierdut, timpului irosit i se adaugă incalculabilul impact al dereglărilor psihice ce decurg de aici.

Întreprinderile se îndatorează dincolo de pragul rezonabil

În Statele Unite, în Europa, în China şi în multe alte ţări, multe firme, din numeroase sectoare, sînt astăzi supraîndatorate şi împrumută, pentru a-şi respecta scadenţele, la

un nivel de dobînzi tot mai mari; prin urmare, ele sînt la voia celui mai mic incident de trezorerie.

Îndatorarea mondială a întreprinderilor s-a triplat practic din 2007 încoace, atingînd 11.700 de miliarde de dolari. Chiar şi împrumuturile acordate întreprinderilor deja foarte îndatorate cresc masiv: în Statele Unite, procentul noilor împrumuturi emise de întreprinderi cu solvabilitate incertă (clasate B sau mai puţin) a trecut de la 25% în 2007 la 65% în 2017. Ponderea datoriei întreprinderilor necotate este astăzi de 5,8 ori EBITDA (profitul, în sens foarte larg), faţă de 5,2 în 2007, iar majoritatea creditorilor impun o limită de 6.

În Europa mai ales, întreprinderile finanţează în moduri din ce în ce mai riscante. În 2017, în Portugalia, întreprinderile înregistrau cel mai înalt grad de îndatorare netă, de 96% din fondurile proprii, urmate de Turcia (72%), Franţa (72%), Spania (68%) şi Grecia. Aceste cifre nu ţin cont de îndatorarea provenită din plata pensiilor.

Doritori să-şi plaseze resursele aproape gratuite, în ciuda acestor riscuri sporite, creditorii sînt totuşi tot mai puţin exigenţi privind garanţiile. Garanţiile solicitate de bancă unui debitor au trecut de la 33% din valoarea împrumutului înainte de criza din

2008 la 15% astăzi. Mai mult, alţi actori decît băncile – fondurile special create în acest scop – adună capitaluri venite de oriunde şi acordă împrumuturi din ce în ce mai enorme unor întreprinderi nesigure, pretinzînd tot mai puţine garanţii. O piramidă instabilă.

În total, datoria mondială a ansamblului debitorilor, fără a ţine seama de obligaţiile de plată a pensiilor, se ridică la 327% din PIB-ul mondial.

Provocările problemelor tehnologice sînt neglijate

Este foarte limpede că noile tehnologii pun probleme şi totuşi nimeni nu vorbeşte serios despre controlarea inteligenţei artificiale, despre controlul genomic, despre neuroştiinţe sau nanotehnologii. Se ştie totuşi că undeva, la orizont, se profilează nenumărate ameninţări pentru însăşi existenţa omenirii. Tot astfel, nu s-a făcut nimic serios pentru a utiliza tehnologiile în scopul rezolvării marilor provocări de mîine, pentru a economisi energia sau materiile prime, pentru a reduce emisiile de gaz cu efect de seră; nimeni nu ia în calcul în mod serios necesitatea regîndirii industriei pentru a recicla materiile prime sau pentru a reduce masiv

costurile desalinizării apei de mare. Sau pentru a ameliora eficienţa sistemelor educative.

Soluţionarea problemelor ecologice este amînată

În ciuda tuturor promisiunilor, acordul de la Paris nu este aplicat nici de state, nici de întreprinderi: un raport ONU publicat în octombrie 2017 arată că actualele angajamente ale statelor reprezintă doar o treime din necesarul de reducere a emisiilor; actuala traiectorie a statelor care s-au angajat este mai apropiată de 3°C decît de 2°C. Iar după Statele Unite, şi Australia a hotărît să se retragă din acord.

Preţul dioxidului de carbon rămîne la un nivel foarte scăzut şi nu se face nici un efort pentru a-l fixa la un preţ credibil, care ar trebui să depăşească 40 de dolari tona. Nu se face nimic nici pentru a lupta împotriva emisiilor de metan provenite de la animale, al căror impact asupra efectului de seră este de 20 pînă la 25 de ori superior celui al CO_2, şi, prin urmare, pentru a reduce consumul de carne.

Nimeni nu este în nici un fel pregătit pentru a face faţă consecinţelor încălzirii

climatice: nu se face nimic în lupta împotriva dilatării şinelor sau încălzirii rîurilor care răcesc centralele nucleare. Nu se caută substitute pentru pămînturile rare, cu excepţia unor cazuri foarte speciale.

Nici problema deşeurilor nu este gestionată corect, nici în ţările dezvoltate şi nici în ţările în curs de dezvoltare. Nu se întreprinde nimic serios pentru a reduce consumul de materiale plastice, nici pentru eliminarea lor. Nici un efort major nu este făcut pentru a rezolva problemele maritime. Nu se întreprinde nimic pentru a spori dimensiunile zonelor maritime protejate.

Concomitent, aparatele de stat şi instrumentele de măsură a locurilor de muncă, a creşterii economice, a bunăstării generează o reală lipsă de încredere. Lumea simte foarte bine că statele se află în mîinile unor politicieni preocupaţi în cel mai bun caz de propria realegere, dacă sînt democraţi, şi, în cel mai rău caz, de propria supravieţuire la putere. Lumea înţelege că statul nu mai dispune de mijloace. Lumea înţelege intuitiv că statisticile sînt înşelătoare, deoarece nu lasă să se întrevadă că patrimoniile străvechi sînt distruse în beneficiul unor divertismente trecătoare.

Capitolul 5

Capcana se închide

Toate expedientele acestea nu pot dura o veşnicie. Ele nu vor mai putea să întîrzie foarte multă vreme declanşarea crizelor ce se anunţă.

Va veni un moment – şi cu cît mai repede va fi, fără îndoială, cu atît mai bine – cînd creditorii se vor speria, cînd ratele dobînzilor vor creşte, cînd materiile prime şi locurile de muncă vor fi tot mai rare, cînd infrastructurile prost întreţinute se vor prăbuşi, cînd doar cetăţenii din dictaturile obscure vor mai crede în democraţia de piaţă, cînd apa potabilă se va găsi din ce în ce mai rar, iar clima va deveni de nesuportat, cînd naţionalismele se vor ciocni între ele, cînd divertismentele nu vor mai fi de ajuns, cînd reţelele sociale vor fi părăsite, cînd conflictele vor deveni iminente. Momentul acesta se apropie... Semnele sînt deja vizibile, ele lasă să se prevadă declanşarea iminentă a mai multora dintre cele

opt categorii de crize sau a tuturor laolaltă, în interacţiuni foarte complexe.

Rata dobînzii începe să crească

Băncile centrale sînt paralizate de propriile contradicţii: nu pot lăsa ca ratele dobînzilor să fie prea mici, de frica încurajării nivelurilor de îndatorare, nici să le crească, de frică că îi împing pe debitori la faliment.

Şi totuşi, ratele dobînzilor, al căror nivel foarte scăzut făcea ca datoriile să fie nedureroase, încep să crească.

Mai întîi, întrucît, cu timiditate, băncile doresc acest lucru: după ce au constatat că o datorie ieftină nu făcea altceva decît să determine guvernele, gospodăriile şi întreprinderile să se îndatoreze şi mai mult, şi nu să reformeze, ele încep să reducă achiziţiile de obligaţiuni şi să crească cu multă prudenţă rata lor de bază: în 2018, băncile centrale nu au cumpărat decît 40% din emisiunea globală de bonuri de tezaur şi din împrumuturile emise de întreprinderi pe lîngă băncile din ţările membre OCDE. În special, BCE a făcut publică intenţia de a întrerupe programul de cumpărare de active pînă la sfîrşitul lui decembrie 2018, „dacă datele confirmă previziunile sale de inflaţie pe termen mediu". Mai mult, unele

bănci centrale, precum FED, încep şi ele, pe căi mai directe, să crească ratele pe termen scurt, asupra cărora deţin controlul.

Dar dacă ratele dobînzilor cresc în anumite ţări deosebit de îndatorate, dacă creşterea aceasta nu este stăpînită şi se accelerează, atunci serviciul datoriilor publice şi private va deveni foarte curînd intolerabil, declanşînd o criză financiară.

Valoarea întreprinderilor cotate şi necotate începe să fie pusă la îndoială

Afluxul acesta masiv de bani creat de emisiunile monetare şi de datorii face, cum am văzut, ca mulţi finanţatori să încerce să îşi plaseze resursele nu doar în credit, ci şi în capital. Cumpărînd titlurile întreprinderilor cotate şi necotate.

În consecinţă, cursurile Bursei au luat-o razna dincolo de un nivel rezonabil, iar valoarea întreprinderilor cotate a crescut în mod artificial: evaluarea acţiunilor cotate în Statele Unite a trecut de la 95% din PIB în 2011 la peste 155% din PIB în martie 2018! Ceea ce nu mai corespunde valorii reale: în Statele Unite, decalajul dintre evaluarea bursieră şi valoarea reală a activelor,

acel *price to book ratio*, a trecut de la 2 la 3,5 între 2012 şi 2018.

Şi ar mai trebui făcută deosebirea dintre întreprinderile tehnologice care continuă să producă valoare şi cele din alte sectoare care, în unele cazuri, se prăbuşesc deja. În plus, finanţatorii s-au repezit să achiziţioneze acţiuni ale unor întreprinderi necotate, al căror preţ a devenit cu totul iraţional: valoarea medie de achiziţionare a unor întreprinderi necotate în Statele Unite a atins astfel în 2018 de 11 ori EBITDA[1], faţă de doar 8,9 în 2007. Întreprinderile americane cele mai promiţătoare (aşa-numite „unicorni") ar fi evaluate cu 51% peste valoarea lor reală (după un studiu elaborat de Stanford Business School).

Mai mult, pentru a atrage spre capitalul lor investitorii cei mai lacomi, întreprinderile necotate le garantează plusvalori nebuneşti. De exemplu, le acordă acţiuni aşa-zis „preferenţiale", care le garantează o plusvaloare sigură în caz de OPA[2] sau chiar în cazul falimentului firmei.

---

1. EBITDA (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) este un indicator financiar, reprezentînd profitul fără dobînzi, impozite, depreciere şi amortizare (n.tr.).
2. OPA – ofertă publică de cumpărare (n.tr.).

În consecinţă, este tot mai greu ca întreprinderile să intre la Bursă, de vreme ce valoarea lor necotată este mult superioară sumei pe care cumpărătorii de la Bursă ar fi dispuşi să o plătească pentru titlurile lor. Ele sînt aşadar blocate. Investitorii au dificultăţi în a ieşi pe piaţă şi a-şi realiza plusvalorile.

Valoarea aceasta foarte ridicată a întreprinderilor începe să fie pusă la îndoială: dacă lucrurile continuă tot aşa, firme prea îndatorate vor trebui să vîndă în pierdere unele dintre activele lor; unele firme necotate nu vor mai putea intra la Bursă; cursurile Bursei se vor prăbuşi.

Dar şi aici contradicţia este totală: fiind evaluate excesiv, întreprinderile necotate nu mai pot avea acces la Bursă şi continuă să se finanţeze în privat, ceea ce determină încă o creştere artificială a evaluărilor lor.

Cîteva semne premonitorii

Mai multe întreprinderi cotate din economia divertismentului au pierdut deja o parte importantă din valoarea lor, pentru că pieţele îşi dau seama că promisiunile lor sînt irealizabile şi cursurile lor supraestimate. Este cazul Facebook, care, într-o singură zi

din iulie 2018, a pierdut 20% din valoarea sa, pentru că investitorii începuseră să înţeleagă extraordinara fragilitate a acestei firme, care a pierdut aproape un milion de utilizatori în Europa după intrarea în vigoare a noilor reglementări europene privitoare la protecţia datelor. Semn că această întreprindere emblematică a reţelelor sociale şi deci a divertismentului este deosebit de ameninţată.

Mai multe întreprinderi supraîndatorate trebuie să vîndă active tot din acest sector; astfel, unul dintre cele mai mari cluburi de fotbal, Milano AC, a cărui valoare este astăzi estimată la peste 500 de milioane de euro, a trecut sub controlul unui fond de investiţii american, Elliot Management, pentru că proprietarul său chinez, Li Yong Hong, care îl răscumpărase cu un an în urmă de la Silvio Berlusconi, nu putea onora scadenţele împrumuturilor sale. Fapt semnificativ: întreprinderi americane şi chineze, venite din ţări care practic nu joacă fotbal, îşi dispută astfel proprietatea unuia dintre cele mai mari cluburi europene, ca pe un semn, deosebit de limpede, al dominării viitoare, de către firmele din aceste două ţări, asupra principalelor întreprinderi de divertisment din Uniunea Europeană.

Multe întreprinderi cotate, din sectoare care sînt mai puţin la modă, au început să intre în declin, precum comerţul, energia, imobiliarul, infrastructurile. De teamă că nu vor fi evaluate cum sperau, mai multe întreprinderi necotate îşi amînă listarea la Bursă. Este cazul Uber, Airbnb, Space X sau al firmei indiene Flipkart. În Statele Unite, în 2017, doar 179 de firme s-au listat la Bursă, faţă de o medie de 300 pe an între 1980 şi 2000.

Primele semne ale revenirii naţionalismului economic

În trecut, protecţionismul a fost de multe ori un semn ce prevestea o criză iminentă, economică şi politică. Ceea ce se petrece şi astăzi.

După o lungă perioadă de deschidere, de creştere a schimburilor, de reducere a barierelor vamale şi nevamale, ţările aflate în deficit comercial încep să se închidă. Statele Unite instalează bariere tarifare, în special pentru China, de unde importă mărfuri în valoare de 600 de miliarde şi unde exportă doar în valoare de 130 de miliarde de dolari. China, care nu poate riposta cu tarife corelate la o cantitate echivalentă de importuri, a

încercat într-o primă fază să evite supralicitarea, apoi a început să recurgă la aceasta prin monedă şi reglementări.

Statele Unite utilizează protecţionismul şi din raţiuni pur politice: crezînd, în mod eronat, că embargoul american este cel care a îngenuncheat URSS şi a determinat prăbuşirea sa (cînd, de fapt, politica liberală a lui Gorbaciov este cea care a declanşat sfîrşitul Imperiului sovietic), ele utilizează aceeaşi tehnică în confruntarea cu toţi adversarii lor, indiferent de importanţa mizelor. S-au lansat astfel în embargouri împotriva Iranului, Coreei de Nord, Venezuelei şi, probabil, a multor altora. Consecinţele nu pot decît să antreneze o înăsprire a acestor regimuri şi să întărească susţinerea popoarelor lor.

Alte ţări se angajează pe acelaşi drum: Argentina, Brazilia, India devin foarte protecţioniste, cu niveluri ale taxelor vamale superioare procentului de 13%.

Într-o primă fază, protecţionismul ameliorează balanţa plăţilor şi locurilor de muncă în ţara care îl practică. Apoi acesta duce la o creştere a preţurilor şi la supraproducţie. Apoi la şocul naţionalismelor.

Protecţionismul economic se înscrie într-o ideologie a egoismului, unde toţi cred că se pot proteja de crize închizîndu-se, pe considerentul că acestea se produc din vina

celorlalţi. Cum toţi recurg la represalii, ocaziile de confruntare se multiplică. Închiderea aceasta duce nu doar la refuzul produselor, ci şi al capitalurilor, ideilor, operelor artistice şi oamenilor care vin din alte părţi.

Primele semne ale unei crize ecologice majore

Am putea invoca nenumărate exemple ce anunţă această criză, în ultimele douăsprezece luni: înmulţirea uraganelor şi a incendiilor de pădure, creşterea temperaturii, creşterea numărului episoadelor de secetă, inundaţiile, penuriile de apă potabilă; în 2018, în urma unei secete excepţionale, oraşul Cape Town din Africa de Sud a fost pe punctul de a intra în „ziua zero" cînd apa urma să fie tăiată de la robinet. În 2018, „sezonul focurilor" a început mai devreme şi s-a încheiat mai tîrziu; focul a provocat pierderea a aproximativ 30.000 de hectare de pădure în Suedia; a 4 milioane de acri (1.618.742 ha) în Arizona, Colorado, Idaho şi Oregon, adică aproape cu 10% mai mult decît media anuală. Incendiile de la Mendocino au ars 114.850 de hectare, adică suprafaţa Parisului şi a „coroanei" sale mici laolaltă. Incendiile au atins şi Grecia, unde s-au

înregistrat cel puţin 93 de morţi; Portugalia, cu 27.000 de hectare arse; în Columbia Britanică au izbucnit aproximativ 566 de incendii de pădure în august 2018, poluînd aerul cu particule fine, denumite PM2,5, care pot provoca pneumonii, cancer pulmonar şi accidente vasculare cerebrale şi care împăştie în atmosferă un procent din dioxidul de carbon, participînd astfel la încălzirea climatică, transformîndu-se într-o cauză şi, în acelaşi timp, o consecinţă a sa. În acelaşi an 2018, în Franţa, au fost oprite unele centrale nucleare, pentru că rîurile a căror apă trebuia să le răcească nu mai erau destul de reci. Este şi anul cînd data la care omenirea a consumat tot ce se poate consuma fără a împrumuta de la generaţiile viitoare a fost înregistrată cel mai devreme în istoria omenirii.

În faţa acestor provocări, alte ideologii încep să se exprime

În faţa acestor probleme nerezolvate, în faţa acestor tsunamiuri ameninţătoare se ivesc multe doctrine. Ele nu propun, deocamdată, un alt mod de gestionare a economiei: de la falimentul socialismului şi al comunismului, piaţa pare încă de neînlocuit.

Adesea concentrate pe apărarea vechilor identităţi ameninţate, hrănite de protecţionism şi de naţionalism, ele fac apologia identităţilor şi rădăcinilor, considerate a fi valori stabile într-o lume precară.

Asistăm mai întîi la înflorirea doctrinelor simpliste: „ţara mea înainte de toate" sau „numai ţara mea". Sau încă – „înainte era mai bine" sau „altundeva este mai bine" sau „altfel este mai bine". Opozanţii aceştia se organizează în trei grupuri de forţe.

Primul îi reuneşte pe toţi adepţii dreptelor naţionaliste şi xenofobe; partizani ai unui guvern puternic, ostili la adresa minorităţilor şi a celor mai slabi, lesne apropiaţi de mediile cele mai ameninţate de modernitate şi sprijinindu-se pe mişcări regionaliste.

Cel de-al doilea îi reuneşte pe toţi adepţii celor mai radicale stîngi, ostili capitalismului, elitelor financiare, tehnocraţilor consideraţi a fi în serviciul lor, plutocraţiei, dictaturii pieţelor, sprijinindu-se pe mişcări ale drepturilor omului şi ecologice.

Cel de-al treilea îi reuneşte pe adepţii puterilor religioase, pentru care nimic nu are valoare dacă lucrul cu pricina nu se înscrie printre regulile ce se pot extrage din Tora, Evanghelii ori Coran sau din orice

alt corpus teologic ale cărui cerinţe ar trebui respectate întocmai.

Pentru cei dintîi, identitatea este înrădăcinată în glie. Pentru următorii, în natură. Pentru ultimii, în credinţă.

Dacă aceste trei forţe se opun pe tema subiectelor esenţiale (precum atitudinea faţă de bani, democraţie, religie şi capitalism, migranţi, ecologie, mondializare şi xenofobie), ele se regăsesc în suspiciunea faţă de clasele diriguitoare, faţă de tot ce este nou, faţă de mobilitate.

Şi unele, şi celelalte se sprijină pe reţelele sociale pe care le utilizează, de cele mai multe ori la adăpostul anonimatului, pentru a insulta, agresa, calomnia, ironiza, injuria, ameninţa pe toţi cei care, de aproape sau de departe, mai dispun încă de cea mai mică fărîmă de putere, celebritate sau influenţă.

Uneori, cele trei forţe se aliază împotriva celor ce guvernează. În Statele Unite, le-am regăsit în finalul campaniei, susţinîndu-l pe Trump împotriva establishment-ului reprezentat de Hillary Clinton. În Marea Britanie, ele s-au aliat pentru a alcătui coaliţia care a învins în referendumul pe tema Brexitului. În Italia, alianţa lor a permis accesul la putere al unei coaliţii contra naturii între Ligă şi Mişcarea Cinci Stele. Aceeaşi evoluţie se regăseşte în Austria, Ungaria, Polonia.

Iar mîine? Vor continua să se înfrunte cele trei forţe? Sau se vor uni unele cu altele tot mai pe faţă? De fapt, dacă ele simt că pot dărîma împreună ceea ce fiecare dintre ele numeşte în mod confuz „sistemul", se vor uni, fiecare sperînd în forul său interior că forţa cealaltă nu ar fi alcătuită decît din nişte „idioţi folositori".

Experienţa dovedeşte că „idioţii folositori" se află în general la stînga, iar adevăraţii învingători, în general, la dreapta. În toate cazurile, adevăraţii învinşi sînt regimurile democratice.

Toate vor propune soluţii radicale, în slujba, spun ele, termenului lung, pe care piaţa şi democraţia le-ar fi neglijat. Ele se vor strădui să le pună în practică acolo unde vor putea prelua puterea, prin urne sau cu forţa.

Pentru că, în fond, aceste forţe au cu adevărat în comun nu doar ura faţă de actualele clase conducătoare, ci şi dispreţul sau deziluzia faţă de democraţie şi tot ce implică ea: compromisul, jumătăţile de măsură, nuanţa, toleranţa faţă de punctele de vedere ale altora şi reversibilitatea puterii.

Am asista atunci, în faţa crizelor ce ameninţă şi înainte chiar ca ele să se declanşeze cu adevărat, la instalarea unor guverne mai

mult sau mai puţin totalitare, laice sau religioase, de extremă stînga sau de extremă dreapta, care ar pune stăpînire pe mizele precedente, de care democraţiile, vor explica ei, nu au ştiut să profite, şi care ar pretinde că acţionează în interesul popoarelor pe termen lung.

Desigur că guvernele acestea nu vor evita crizele ce ameninţă: nu vor rezolva imensele probleme ale căror mize sînt majoritar de ordin material şi planetar nici ferecîndu-se, nici arătînd cu degetul ţapi ispăşitori, nici invocînd o formă sau alta de Providenţă. Iar aceste noi puteri nu ar face decît să participe, într-un mod deosebit de brutal, la manevrele de întîrziere care amplifică problemele pînă la a le face să devină explozive.

Pentru a evita să aibă o astfel de soartă, multe guverne democratice vor considera că strategia cea mai bună ar consta în aplicarea de către ele însele a cerinţelor unuia sau altuia dintre duşmanii lor. Astfel încît vedem deja cum guverne respectabile închid frontierele în faţa unor oameni, idei şi chiar mărfuri. Şi cum unele guverne alese democratic împrumută, la scară mică, tonul şi vocabularul dictatorilor.

Nimic nu este mai sinucigaş pentru un democrat decît să preia ideile sau practicile

unui duşman al democraţiei. Este pierzania sufletului. În plus, dacă toţi, chiar şi cei mai rezonabili, încep să se ferece şi să recurgă la strategii de tipul „fiecare pentru sine”, în replică la cele ale celorlalţi, atunci toate crizele, cele opt crize identificate aici, vor deveni inevitabile. Cum au şi fost în mai multe rînduri în trecut. Pentru tot ce e mai rău.

Deocamdată, aceste prime semne nu au fost suficiente pentru a declanşa o criză de ansamblu. Ce se va întîmpla în viitor? Trecutul ne poate oare ajuta să-l prevedem?

Capitolul 6

Crize majore s-au produs în circumstanţe comparabile

Penuriile, încălzirea climatică, îndatorarea excesivă, evaluările nebuneşti, creşterea ratei dobînzilor, protecţionismul, încetinirea creşterii economice, refuzul inovaţiilor, toate acestea seamănă cu ceea ce am cunoscut în mai multe rînduri de-a lungul Istoriei. Foarte recent chiar: acum doisprezece ani.

Şi, de fiecare dată, s-a ajuns la o criză, uneori doar financiară, alteori şi economică, socială, tehnologică, politică, ideologică, geopolitică, ecologică.

Crizele acestea se înscriu în realitate în contextul unei evoluţii cvasicontinue, cel puţin de o mie de ani, spre mai multă libertate individuală, prin triumful economiei de piaţă şi al democraţiei; spre deplasări ale centrului de putere al lumii, de fiecare dată tot mai spre vest, astăzi basculînd de cealaltă parte a Oceanului Pacific; spre transformarea unor servicii noi în

obiecte industriale. Şi spre utilizarea din ce în ce mai risipitoare a resurselor naturale şi financiare, menită să producă din ce în ce mai multe fluxuri în detrimentul stocurilor, bunuri şi servicii de consum în detrimentul infrastructurilor, al patrimoniului natural, al sănătăţii mintale a oamenilor şi al climei, într-o valorizare mereu mai mare a prezentului, în detrimentul trecutului şi al viitorului.

Crize analoage au avut deja loc

Cîteva dintre crizele trecutului lămuresc mutaţiile acestea. Ele au trăsături comune cu ce se întîmplă aici şi acum. Chiar dacă fiecare dintre ele are propriul specific. Chiar dacă nici una nu a avut amploarea celor care se pregătesc în prezent.

În 1776, Declaraţia de Independenţă a coloniilor engleze din America le face pe elitele luminate ale burgheziei europene să viseze faţă cu o nobilime ce încerca să-şi întărească puterea (în Franţa, ordonanţa Ségur dădea doar nobilimii dreptul de a intra în armată cu gradul de ofiţer fără a parcurge gradele inferioare). În 1780, „mizeria ţăranului, sărăcirea salariatului, puterea şi frustrarea burgheze” descrise de François

Furet se coalizează pentru a reconsidera un sistem ce nu supraviețuia decît acumulînd datorii gigantice, respectînd recomandarea lui Ludovic al XV-lea: „După mine, potopul". Noile elite burgheze contestă impozitele ce apăsau asupra lor și de care nobilimea și clerul erau scutite, ceea ce determină convocarea Adunării Stărilor Generale, provocînd Revoluția franceză, eliminarea sau exilul tuturor vechilor elite, dictatura și războaiele napoleoniene. Criza aceasta, aparent specific franceză, însoțește de fapt deplasarea centrului puterii comerciale mondiale de la Amsterdam spre Londra și apariția tehnologiilor și a motoarelor cu aburi.

În 1907, o nouă criză, de data aceasta mondială, începe în condiții foarte asemănătoare cu cea actuală: o perioadă de euforie (justificată de foarte mari progrese tehnice, de deschiderea către lume și de mari pași făcuți înspre democrație și pace); și care este contestată de intensificarea mișcărilor extremiste și de o criză agricolă și bancară, apoi deviază într-o crispare ce se traduce prin măsuri protecționiste, determinînd falimentul mai multor întreprinderi mari din Statele Unite și semănînd panica printre depunători. Ceea ce declanșează o criză financiară ce va duce la Primul Război Mondial și la deplasarea centrului puterii comerciale

de la Londra înspre Coasta de Est a Statelor Unite ale Americii şi apariţia maşinilor ce utilizează motorul cu explozie sau electricitatea.

În 1929, la zece ani după încheierea Primului Război Mondial, economia de piaţă mondială continuă să se afle într-o situaţie de criză, din cauza proastei gestionări a păcii de către învingători. Bogăţiile sînt foarte concentrate; valoarea bursieră a întreprinderilor nu mai are nimic în comun cu valoarea lor reală. Un incident minuscul e suficient pentru a declanşa panica, mai întîi în Statele Unite: în două zile din luna octombrie a anului 1929, 13 milioane de acţiuni trec dintr-o mînă în alta. În loc să elibereze cursurile de schimb şi să susţină economia, guvernele europene şi cel american de atunci menţin politicile de austeritate; băncile centrale apără cursul de schimb şi restrîng creditarea. Urmează prăbuşirea. Producţia industrială americană scade la jumătate între 1929 şi 1934, iar rata şomajului creşte pînă la 25%.

Succesiunea aceasta de crize, financiare, economice, sociale, tehnologice, politice, ideologice, geopolitice, geografice, începută în 1907, nu este depăşită în democraţii decît printr-un al doilea război mondial şi prin susţinerea cererii de către stat, ceea ce

statele totalitare făceau deja cu succes începînd din 1922 în Italia, din 1924 în URSS şi din 1934 în Germania.

Per ansamblu, criza din 1907 şi cele care i-au urmat nu vor fi dat naştere social-democraţiei decît după două războaie mondiale, cu peste 70 de milioane de morţi, şi instalarea dictaturilor în toată Europa. Iar ea nu s-a terminat cu adevărat decît în 1991, odată cu sfîrşitul Uniunii Sovietice, adică după mai bine de optzeci de ani de la începutul crizei de la care a pornit totul.

În 2007, totul amintea de situaţia din 1907: creşterea economică este puternică, şomajul scade, inflaţia la fel; ne aflăm din nou într-o atmosferă de euforie bursieră, de progres tehnologic major şi de creştere a datoriilor private şi publice. Masa monetară, pînă atunci sub control, creşte peste tot. În şase conglomerate majore (Statele Unite, zona euro, Japonia, China, Regatul Unit şi Canada), ea trece de la 18% din PIB în 1980 la 30% în 2007, iar cursurile, atît pe termen scurt, cît şi lung, sînt din ce în ce mai joase. Băncile organizează transferul economiilor disponibile spre împrumuturi mai riscante, în special pentru locuinţele celor mai săraci americani (subprimele); ele se protejează revînzînd aceste împrumuturi unor deponenţi de pe piaţa mondială, sub

formă de titluri, a căror valoare este certificată prin ratinguri false. Între 2001 şi 2006, valoarea acestor împrumuturi a sporit de şapte ori, atingînd 685 de miliarde de dolari.

Apoi, cînd unul din aceste titluri nu poate fi onorat, întreg sistemul se prăbuşeşte. De atunci încoace, economia occidentală nu mai supravieţuieşte decît prin oferta de credite nelimitate făcută de băncile centrale băncilor comerciale şi prin acceptarea unor deficite bugetare cu o amploare fără precedent. Şomajul tinerilor rămîne foarte ridicat, iar inegalităţile sînt şi mai considerabile.

Criza aceasta determină o conştientizare a inconsecvenţei americane şi a începutului declinului relativ al societăţii occidentale; nu însă şi o adevărată ieşire din criză, dată fiind absenţa unei reforme structurale din toate democraţiile de piaţă, ci doar o amînare a scadenţelor, prin datorii încă şi mai mari şi o excrescenţă fenomenală a economiei divertismentului. Nici o soluţie serioasă nu a fost pregătită. Cu atît mai puţin în vederea obiectivelor mai puţin vizibile, precum clima şi penuriile. Nimic altceva decît o procrastinare a divertismentului şi o amînare a scadenţelor. De frica de a întreprinde ceea ce trebuie făcut.

Criza aceasta va dura, precum cea precedentă, mai bine de optzeci de ani? Va provoca

oare revoluţii violente? Războaie? Se va concretiza ea, precum precedenta criză globală, în moartea a peste 70 de milioane de oameni?

Capitolul 7

Cît va mai dura pînă la o criză majoră?

Pînă cînd va putea fi amînată criza?

Ce se face pentru a se evita agravarea tuturor acestor simptome? Au fost demarate reforme structurale? A fost iniţiată o schimbare a modelului de producţie? De consum? De economisire? De comportament faţă de natură? O schimbare a instrumentelor de măsură? A administrării întreprinderilor, oraşelor sau naţiunilor? Ne îndreptăm oare spre societăţi mai austere? Mai altruiste? Ne îndreptăm oare spre mai multă gratuitate? Spre societăţi mai grijulii privind obiectivele pe termen lung? *Nici vorbă.*

Deocamdată, majoritatea guvernelor, întreprinderilor şi oamenilor nu au găsit, cum am văzut, altă cale decît să trateze răul tot cu rău: nu aveţi destule venituri pentru a trăi? Îndatoraţi-vă. Sunteţi prea îndatoraţi? Este urgent, vi se explică, să

vă îndatoraţi şi mai mult pentru a putea onora scadenţele. Vă temeţi iarăşi că nu vă veţi putea plăti toate aceste datorii? Nu vă neliniştiţi! Există instrumente financiare noi, care amînă scadenţele dumneavoastră pentru mai tîrziu sau care vă permit chiar să vă vindeţi datoriile unor terţi, care se vor descurca mai bine. Vă temeţi pentru viitorul climei? Al locurilor de muncă? Al penuriilor? Nu, nu daţi ascultare celor înclinaţi să se jelească! Distraţi-vă, uitaţi-vă la filme sau la seriale, jucaţi jocuri video, petreceţi un timp plăcut pe reţelele sociale şi nu vă mai gîndiţi la toate astea. Iar dacă totuşi vă gîndiţi, vi se vor recomanda cîteva droguri, mai mult sau mai puţin legale, mai mult sau mai puţin letale. Iar dacă nu doriţi nici să vă distraţi, nici să vă drogaţi, atunci resemnaţi-vă şi lăsaţi-i să acţioneze pe cei care ştiu ce fac... Lăsaţi-i pe politicieni să îi desemneze pe ţapii ispăşitori, să-i alunge pe străini, să elimine personalităţile sau pe cei ce aduc ştiri proaste.

Aşadar, chiar dacă unii guvernanţi, unele întreprinderi, unele persoane sînt mult mai lucide, prudente şi pozitive şi chiar dacă unii intelectuali, profesori, jurnalişti, activişti, militanţi, politicieni strigă în gura mare adevărul despre nebunia lumii, lumea nu mai este, în ansamblul ei, decît o

gigantică piramidă a lui Ponzi, în care singura diferență dintre guvernanții actuali și dl Madoff este că dl Madoff se află în închisoare. Și că, deocamdată, piramida mai stă în picioare.

De fapt, următoarea criză financiară mai poate fi amînată, cîteva luni, cîțiva ani, prin continuarea politicilor actuale și creșterea datoriilor. Atît timp cît creșterea economică va continua, cît încrederea piețelor se va menține și va rămîne disponibilă o finanțare ieftină a tuturor categoriilor de datorii și deficite.

În tot acest timp, se vor face averi noi, uriașe, inovații majore sau anecdotice vor ocupa avanscena, aclamate de omnipotenți optimiști, pentru care o criză este inimaginabilă. Iar acolo unde popoarele se vor simți în mod deosebit frustrate, se vor găsi – s-au găsit deja – cîțiva demagogi care să le indice cine poartă răspunderea printre străini sau omnipotenții de dinainte.

O criză financiară va urma în mod inevitabil într-o bună zi. Ea va avea o amploare inedită, mai teribilă decît cea din 2007, de vreme ce nu vor mai exista aceleași instrumente ca atunci pentru a o întîrzia: nu va mai fi posibilă îndatorarea publică și scăderea ratelor dobînzii. Va interveni din nou un șomaj masiv, vor urma falimente în

serie, expulzări în masă, interdicţii bancare, ceea ce va declanşa o criză economică, apoi una socială.

O criză politică este şi ea inevitabilă. Şi ea va putea fi amînată şi mai mult în ţările din Occident, precum Franţa şi Germania, care vor şti să lase frontierele deschise şi ale căror instituţii vor fi destul de solide pentru a rezista în faţa valului populist, tentaţiilor xenofobe şi protecţioniste. Totuşi, dacă nu va exista destulă atenţie, dacă concentrarea bogăţiilor şi dezastrul ecologic vor fi lăsate să se agraveze, ultimele democraţii vor sfîrşi şi ele prin a se prăbuşi, provocînd izbucnirea unor confruntări pe care le credeam încheiate.

Următoarea criză geopolitică mai poate fi încă amînată, cu condiţia resemnării Statelor Unite în faţa preluării controlului de către Asia sau printr-o tresărire economică şi politică a Europei.

În sfîrşit, criza tehnologică şi criza ecologică mai pot fi încă amînate, prin încetinirea dezvoltării inteligenţei artificiale, prin dezvoltarea mai mult sau mai puţin masivă a energiilor regenerabile şi prin eforturi considerabile pentru a economisi materiile prime.

Nimic din toate acestea nu va fi suficient. Nu ar însemna decît continuarea, pe alte

căi, a actualelor manevre de amînare. Cu alte forme de divertisment ce rămîn de inventat și care vor apărea rapid. Mai mult, cum am văzut, încercarea de a rezolva separat cele opt crize va provoca agravarea uneia prin rezolvarea alteia.

Astfel încît, de teamă că ne-am îndrepta spre tot ce e mai rău, nimeni nu va întreprinde nimic. Sau aproape. Va urma paralizia, de teama de a nu fi măturați de un tsunami.

Și, în timpul acestei clipe de suspans, în care începem deja să pătrundem și care se poate termina în orice moment, bătăliile fundamentale se vor desfășura în culise: tehnologice, științifice, industriale, culturale, sociale, ideologice, ecologice, politice, geopolitice. Ele vor fi dăunătoare în special pentru Europa, care este prada altor două mari puteri, China și Statele Unite, iar ele vor cădea la înțelegere pentru a o jefui și a prelua de la ea ceea ce le poate întări, întîrziind propria lor confruntare.

Putem așadar să ne liniștim la gîndul că, încă cîteva luni, cîțiva ani, nici una dintre cele opt crize nu se va declanșa. Și mulți vor continua să privească, fără a se neliniști prea tare, cum se acumulează datoriile, cum crește șomajul, cum se adîncesc inegalitățile, cum sporesc penuriile, cum se accentuează

tensiunile şi încăierările, cum preţul materiilor prime urcă vertiginos, cum încep lipsurile de apă potabilă, cum migraţiile se accelerează, cum clima devine insuportabilă. Nu se vor gîndi prea mult la toate astea, atît timp cît divertismentul va reuşi să îi facă să uite de frica de viitor.

Capitolul 8

Care este scenariul declanşator?

Cele expuse pînă acum ar fi putut, ar fi trebuit să declanşeze deja una sau alta dintre cele opt crize posibile. Chiar dacă, în anumite regiuni ale lumii, optimismul este de rigoare, chiar dacă există locuri fără şomaj, unele fără deficit, iar altele fără probleme ecologice majore, situaţia globală a lumii este foarte gravă, iar perspectivele, încă şi mai grave; în fiecare zi apar noi semne, care confirmă cele mai întunecate pronosticuri. Totuşi, nu s-a declanşat încă nimic extraordinar. Pentru că instrumentele la care se recurge pentru a amîna scadenţele sînt gigantice. Şi, în scurt timp, vor fi şi mai uriaşe.

Nu contează; într-o situaţie atît de instabilă, cel mai mic incident serios, care ar determina pierderea încrederii finanţatorilor şi a popoarelor în capacitatea sistemului de a se autoregla, ar putea declanşa un val de panică ce ar duce, în cea mai mare parte

a lumii, la o criză, mai întîi financiară, apoi, ca într-un efect de domino, la cîteva dintre celelalte şapte. Iar în ipoteza ultimă, cea în care nu se va fi luat nici o măsură de protecţie, s-ar înlănţui toate cele opt, într-un scenariu catastrofic, în care civilizaţia occidentală ar dispărea într-o prăbuşire mai întîi economică, apoi socială şi politică şi în care guvernări totalitare şi autarhice ar avea de gestionat crize geopolitice şi ecologice majore.

Această din urmă ipoteză nu mai este neverosimilă. Ea este chiar absolut probabilă dacă amînările vor continua pe termen lung.

Iată cîteva dintre evenimentele ce ar putea să o declanşeze. Ele sînt mai mult sau mai puţin probabile, pe termen scurt sau mediu. Dacă ignorăm acest avertisment, toate se vor produce într-o bună zi. Şi altele, dintre cele mai puţin verosimile, mai puţin apăsătoare, ar putea avea aceleaşi consecinţe dramatice. Tot aşa cum o minusculă bulă poate face ca un balon prea umflat să explodeze.

O prăbuşire a valorii activelor

Într-o bună zi, într-o lună sau peste cinci ani, cineva se va speria în faţa valorizării

excesive a întreprinderilor, cotate sau necotate, mai ales în domeniul tehnologiei. Şi, pentru a nu pierde totul, pentru a nu rămîne printre cei din urmă care cred că preţul activelor lor poate urca pînă la ceruri, acţionarii şi creditorii vor vinde tot, chiar şi în pierdere. Semnele sînt deja perceptibile în modul în care unele întreprinderi mari, mai ales americane, încep să aibă greutăţi în propria finanţare.

O uşoară cădere a cursurilor ar putea, în aceste condiţii, să determine vînzări masive şi necontrolate ale tuturor titlurilor din posesia tuturor întreprinderilor, ceea ce ar duce la o catastrofă în spirală. Toţi s-ar repezi să vîndă, aşa cum se repede lumea la ieşirea dintr-un mare magazin în care s-ar fi declanşat un incendiu. Patrimoniile bursiere ar putea pierde o treime din valoarea lor în cîteva zile.

Criza ar putea fi declanşată, ca acum doisprezece ani, şi de pierderea încrederii băncilor în capacitatea gospodăriilor de a-şi plăti împrumuturile, în special creditele studenţilor şi creditele pe automobile în Statele Unite, care, cum am văzut, sînt exorbitante, aşa cum erau acum doisprezece ani împrumuturile din imobiliar. Băncile ar fi imediat obligate să provizioneze pierderi imense, iar solvabilitatea lor ar fi mai mult decît ameninţată.

Într-unul sau altul dintre cazuri, ar începe, ca acum doisprezece ani, o criză financiară. Dar, spre deosebire de ce s-a petrecut atunci, guvernanţii nu ar mai putea să recurgă la instrumentul creşterii datoriei publice, nici la cel al scăderii ratelor dobînzii: cea dintîi este deja prea mare, iar cealaltă este deja prea redusă. Iar criza aceasta ar derapa rapid înspre o criză economică, socială şi politică.

O creştere bruscă a ratei dobînzilor pe termen lung

O pierdere a încrederii în cele mai îndatorate întreprinderi sau în ţările aflate în aceeaşi situaţie ar putea atrage după sine, la cererea creditorilor, o creştere a ratelor dobînzii pentru împrumuturile lor. Pieţele şi-ar putea reevalua atunci ansamblul politicilor dobînzilor, cu mai multă exigenţă, determinînd creşteri mult mai rapide decît cele ce se întrevăd azi; cei mai nesiguri debitori nu ar mai găsi finanţări convenabile. O astfel de creştere ar putea strangula întreprinderi, ţări şi gospodării, care nu ar mai fi capabile să-şi respecte scadenţele. Ea ar antrena, printr-un efect de simetrie,

o prăbuşire a cursurilor acţiunilor, ca în timpul precedentei crize.

Pentru a se proteja, băncile ar înceta să împrumute întreprinderilor cu grad prea înalt de risc. Ironie: ele ar fi atunci ultimele care ar muri, pentru că vor fi fost primele care s-au protejat, după precedenta criză, prin sporirea rezervelor lor.

Utilizarea algoritmilor de predicţie ar exacerba comportamentele docile de pe pieţe. În special toate produsele structurate, bazate pe vînzarea cu opţiuni sau a unor strategii de investiţii complete, elaborate cu cheltuieli foarte mici şi cu un efect de levier mare, ar accelera criza. Aprecierea valorii lor viitoare ar deveni atunci explozivă.

Dacă o astfel de criză s-ar declanşa prin suspiciunea vizavi de valoarea unei întreprinderi, ar fi fără îndoială vorba de o întreprindere necotată din ţările emergente, ele însele foarte îndatorate. Sau de unul dintre fondurile specializate în investiţiile în astfel de întreprinderi.

Dacă o astfel de criză ar afecta mai întîi o ţară, ea ar începe fără nici o îndoială în Italia, dacă aceasta ar decide să pună în practică începînd din 2019 întregul său program economic. Situaţia aceasta ar declanşa imediat o criză politică a Uniunii Europene.

O criză politică a Uniunii Europene

Cel puţin patru conjuncturi ar putea duce într-o bună zi la o criză ucigătoare pentru Uniunea Europeană.

Dacă actualul guvern italian ar hotărî să îşi aplice în totalitate programul, acesta nu ar putea fi aprobat de ceilalţi membri ai zonei euro, care ar propune sancţionarea sa. Roma ar avea atunci dificultăţi să găsească finanţările necesare pentru deficitul său, iar ratele împrumuturilor sale ar creşte exponenţial. Italia ar cere atunci finanţare de la BCE, care, într-o primă fază, i-ar acorda-o, sub forma unor împrumuturi de la băncile sale, pentru a proteja întreg sistemul european; însă negociind, în limitele propriului mandat, o reevaluare a cheltuielilor sale bugetare.

In fine, dacă nu ar avea loc o puternică intervenţie a instituţiilor zonei euro, cu sume mult mai importante decît în cazul Greciei, şi dacă Italia ar persevera în continuare în punerea în practică a programului său, ea ar trebui să revină, pentru a se putea finanţa, la moneda ei naţională. Noua monedă italiană ar fi imediat depreciată în raport cu euro. În mod anticipat, chiar dacă o astfel de criză ar ameninţa, cetăţenii italieni şi-ar

retrage economiile de la băncile italiene pentru a nu se expune unei conversiuni forţate a sumelor lor în euro într-o viitoare monedă italiană devalorizată. Prin urmare, economia italiană s-ar prăbuşi, chiar înainte de punerea în practică a programului respectiv şi a ieşirii din zona euro.

Resursele pieţelor financiare s-ar refugia atunci în ţările cele mai stabile ale zonei euro; ele ar putea chiar renunţa la sprijinul acordat Franţei, anticipînd că, în scurt timp, ea ar putea avea soarta politică şi economică a Italiei.

În această situaţie, sectorul bancar francez, apoi cel european s-ar prăbuşi, antrenînd şi un segment al sectorului bancar american, precum şi economiile ţărilor în curs de dezvoltare care sunt cele mai expuse la schimburile şi la capitalurile internaţionale. Ar rezulta o criză economică şi socială mondială majoră.

Un alt scenariu ar fi legat de soarta refugiaţilor provenind din Africa: fără a aştepta ca la sfîrşitul secolului 4 miliarde de persoane să populeze Africa, dezorganizarea guvernelor africane, în special în regiunea Sahel şi a Africii de Est, la care s-ar adăuga războaiele şi dezordinea climatică ar putea determina, în viitorul apropiat, migrarea a zeci de milioane de persoane spre Magreb.

Ele ar încerca apoi să traverseze Marea Mediterană. Într-o astfel de situaţie, reacţia Uniunii Europene nu ar putea să rămînă, pe termen lung, doar una de natură diplomatică sau administrativă: după ce vor fi eşuat în obţinerea unui acord privitor la distribuirea refugiaţilor, fără a fi reuşit nici să creeze centre de primire la vecinii lor, ţările membre ale Uniunii Europene ar sfîrşi curînd prin a recurge la o reacţie poliţienească, dacă nu chiar militară. Forţele armate europene i-ar respinge, în toate modurile posibile (inclusiv prin instrumente brutale, utilizate deja de Libia şi Algeria, în tăcerea generală), pe africanii care şi-ar încerca totuşi norocul. Apoi, am asista la intervenţia diverselor marine militare europene pentru a respinge ambarcaţiunile migranţilor, utilizînd, la limită, focuri de armă împotriva lor sau măcar focuri de avertisment. Iar dacă fluxul tot nu este oprit (de exemplu, dacă Turcia deschide frontierele şi lasă să plece spre Europa milioanele de refugiaţi pe care îi mai adăposteşte), chiar şi celor mai generoşi dintre europeni le va fi greu să nu se împotrivească acestor sosiri. Panica se va extinde asupra pieţelor, moneda euro va fi atacată, investiţiile străine în Europa ar fi încetinite. Am asista la o creştere a ratelor dobînzilor pentru împrumuturi;

deficitele Bătrînului Continent ar fi mai dificil de finanţat. De astă dată, o criză geopolitică va fi provocat o criză financiară, apoi economică şi socială. Situaţia politică din Europa se va transforma în haos; Uniunea Europeană nu va mai putea fi gestionată.

Un al treilea scenariu de criză existenţială a Uniunii Europene s-ar produce în ipoteza în care Germania ar refuza un compromis privitor la diferitele teme aflate în aşteptare (de la criza migranţilor la criza italiană, trecînd prin reforma bugetului european): ne putem imagina atunci cum cancelarul sau succesorul său înştiinţează guvernul francez că se află sub o foarte mare presiune politică internă şi că nu va putea rămîne în zona euro decît dacă aceasta se reduce la aşa-numitele ţări „serioase". S-ar instaura atunci un fel de zonă a mărcii germane, la care nu ar participa decît ţările ale căror principii economice de bază ar fi apropiate de cele ale Germaniei. Franţa ar face totul pentru a intra într-o asemenea zonă, dar ar trebui fără doar şi poate să o părăsească destul de repede, din cauza deficitelor sale bugetare şi comerciale. Ar fi sfîrşitul Uniunii Europene.

Şi încă un alt scenariu: dacă unul din partidele extremiste ar cîştiga în Franţa vreuna din viitoarele alegeri, sau dacă

ipoteza victoriei lor ar deveni credibilă, sau dacă ar cădea la înţelegere pentru a promova un program minimal comun (ale cărui măsuri esenţiale ar fi creşterea cheltuielilor sociale şi militare, scăderea impozitelor celor mai sărace gospodării, creşterea fiscalităţii capitalului şi refuzul de a aplica majoritatea directivelor europene), toate acestea ar duce, din nou foarte repede, la o fugă masivă a capitalurilor şi antreprenorilor în afara ţării; la aşezarea Franţei sub tutela creditorilor săi; şi, destul de repede, la sfîrşitul zonei euro şi al Uniunii Europene.

Într-unul sau altul dintre aceste patru scenarii, ţările membre ale Uniunii ar avea de gestionat desfacerea ei, în timp ce alte ţări (în special Statele Unite, Marea Britanie, Elveţia şi China) ar atrage spre ele toate talentele şi ar recupera toate firmele europene doritoare să găsească un nou adăpost.

Cel mai verosimil scenariu ar fi generalizarea guvernelor populiste în Europa. Ele sînt deja la putere în Europa de Est şi în Italia. Şi în Germania s-ar putea ca, într-un viitor apropiat, să vină un asemenea guvern la putere; dacă actualul mandat de cinci ani ar eşua, francezii, credincioşi propriei istorii, ar putea (ca acum două secole, cînd au trecut de la Adunarea Legislativă la Convenţia Naţională) să treacă de la un

degajism *soft* la un degajism *hard*, în care ultimii reprezentanţi ai „sistemului" ar fi eliminaţi în beneficiul noilor conducători, proveniţi din una sau cealaltă dintre cele două extreme, întîlnindu-se în ura lor faţă de un „sistem" de unde ei au descins totuşi. Ar fi preludiul la instalarea unor guverne autoritare, care ar putea impune reformele necesare.

Toate guvernele acestea ar pretinde, cum se întîmplă deja în cazul guvernului italian, să hrănească un proiect european. În realitate, politicile lor ar fi, prin chiar natura lor, în conflict unele cu celelalte. Şi ar fi necesar puţin timp pentru ca aceste conflicte să determine explozia monedei euro, apoi a ansamblului regulilor pieţei unice şi ale Uniunii Europene.

Populismul acesta xenofob ar duce şi la expulzarea a milioane de străini în afara Europei, apoi la conflicte economice foarte ascuţite între ţările europene învecinate şi chiar, într-un viitor îndepărtat, la un război între ele. Un nou război în Europa.

În alte părţi ale lumii, guverne totalitare ar pretinde şi ele că se află în cea mai bună poziţie pentru a apăra interesele generaţiilor viitoare. Ele vor utiliza noile tehnologii, atît de lăudate ca instrumente ale libertăţii, pentru a instala mijloace de

supraveghere şi represiune. Vor crea, o dată mai mult, ca acum un secol, o caricatură a viitoarelor instrumente pentru eventualele democraţii viitoare.

O criză a dolarului

Mai multe scenarii sînt posibile, care ar însoţi accelerarea declinului relativ al Statelor Unite.

Mai întîi, dacă investiţiile din Statele Unite ar continua să depăşească nivelul economiilor lor interne, atunci ţara ar fi constrînsă să importe tot mai multe capitaluri şi să înregistreze din această cauză un deficit comercial crescînd, ceea ce, pe termen lung, ar duce în mod inevitabil la căderea dolarului. Pentru a evita acest scenariu, ţara ar trebui cufundată în recesiune, într-aşa un grad, încît investiţiile şi importul s-ar prăbuşi. Ceea ce ar atrage după sine o creştere a inflaţiei şi căderea dolarului; caz în care FED ar creşte probabil ratele dobînzilor, ceea ce ar duce la şi mai puţine investiţii, la o creştere economică şi mai mică şi la mai mult şomaj, ceea ce ar determina în mod mecanic vînzarea masivă a bonurilor de tezaur americane de către investitorii care le deţin; ceea ce, pe

termen lung, ar antrena intrarea în incapacitate de plată a celei mai mari puteri din lume.

Şi alte ipoteze ar putea duce la o cădere a dolarului: o înfrîngere, militară sau diplomatică, în faţa Chinei sau a Coreei de Nord, a Rusiei sau a Iranului (determinînd, de exemplu, plecarea de la guvernare a preşedintelui Trump), ar putea provoca pierderea credibilităţii globale a supraputerii, conştientizarea faptului că deficitul bugetar american a scăpat definitiv de sub orice control, incapacitatea guvernului american de a finaliza bugetul, de a plăti salariile funcţionarilor săi, de a finanţa serviciile sociale, de a întreţine armata şi închisorile şi de a finanţa datoria. Apoi, odată cu prăbuşirea dolarului, ar urma ruinarea pensionarilor, un şomaj masiv, abandonarea celor mai săraci, o explozie de violenţă şi o evoluţie a regimului politic american spre militarizare.

O criză într-o ţară periferică majoră

Ne putem imagina o criză financiară şi politică într-o ţară periferică, adică foarte integrată în economia mondială, precum China, Rusia, Turcia, Brazilia sau Mexicul;

de exemplu, în cazul scăderii masive a cursului petrolului, de care depinde economia multor țări. Sau în cazul unui embargo ce poate duce la o panică legată de economia uneia dintre aceste țări și, prin urmare, la o prăbușire a monedei și a băncilor sale și, prin ricoșeu, a celor din țările bogate care fac comerț cu ea. Criza s-ar putea generaliza la ansamblul țărilor cu același model și ar avea consecințe planetare incalculabile.

Primele semne au apărut odată cu criza lirei turcești, provocată de un contencios cu Statele Unite, care s-a repercutat asupra crizelor băncilor europene care au împrumutat mult Turciei.

O criză a energiei sau a materiilor prime

Un război sau o blocadă în Orientul Mijlociu ar putea declanșa o creștere masivă a prețului petrolului, ceea ce ar putea destabiliza progresiv economia mondială. În special, dacă Statele Unite ar convinge restul lumii să înceteze importul de petrol iranian, sub amenințarea excluderii din sistemul de plăți internaționale în dolari americani. Măsura aceasta ar putea provoca o creștere masivă

a preţului petrolului, pînă la 200 de dolari barilul. Ceea ce ar avea drept consecinţă o scădere a consumului gospodăriilor din ţările importatoare de petrol şi, prin urmare, o scădere a creşterii lor economice. O mărire considerabilă a producţiei americane de petrol de şist ar aduce o compensare parţială şi temporară.

Dacă o nouă tragedie s-ar produce la o centrală nucleară, în Franţa sau altundeva, ca urmare a unei întreţineri deficitare, sau a unei imposibilităţi de funcţionare din cauza încălzirii unui fluviu din preajma ei, sau a unui atentat terorist bine organizat, atunci ar interveni pierderea imediată a unei surse semnificative de energie, ceea ce ar duce la creşterea masivă a preţurilor, fără a mai pune la socoteală daunele directe cauzate de accident.

În ceea ce priveşte pămînturile rare, cererea mondială ar putea atinge 300.000 de tone pe an, comparativ cu capacităţile de producţie mondiale de aproximativ 210.000 de tone în 2020. Ne-am putea imagina atunci că Republica Democratică Congo sau China blochează exporturile materialelor asupra cărora deţin un cvasimonopol. De altfel, China a demonstrat deja în 2010 că se putea servi de cvasimonopolul ei asupra unor pămînturi rare ca de o armă politică, cînd

a anunţat că va înceta să le exporte spre Japonia dacă aceasta nu va elibera un pescar chinez, ceea ce Japonia s-a grăbit să facă. Preţul unui kilogram de neodim a trecut atunci de la mai puţin de 100 de dolari la 500 de dolari într-un interval de timp foarte scurt. Primii care ar suferi de pe urma unui astfel de blocaj ar fi fără îndoială fabricanţii de turbine pentru eoliene, care folosesc un aliaj de pămînturi rare neodim-fier-bor, şi fabricanţii de acumulatori pentru automobile.

O criză climatică

Cu o creştere de 2°C a temperaturilor, calota glaciară ce acoperă pămîntul Antarcticii de Vest şi al Groenlandei, precum şi cea a gheţarilor Alpilor, ca şi Marea Barieră de Corali ar dispărea, ceea ce ar antrena o creştere a nivelului mării cu cel puţin un metru. Fapt ce va fi însoţit de deplasări ale populaţiilor din zonele de coastă; în Asia, 150 de milioane de persoane ar trebui să-şi părăsească pămînturile; New Yorkul ar fi expus la inundaţii de amploare critică la fiecare cinci sau douăzeci şi cinci de ani, iar catastrofele naturale s-ar înmulţi masiv peste tot. Schimbarea aceasta climatică ar

provoca şi o intensificare a poluării solurilor: ploile s-ar rări şi mai mult în zonele aride şi semiaride, înregistrîndu-se o scădere şi mai mare a activităţilor agricole.

Randamentele agricole ar putea să scadă cu 2% pe an pînă în 2050. În 2050, culturile de porumb ar putea să scadă cu 30% în Africa de Sud, iar culturile agricole de orice fel ar putea să dispară complet în Ciad, Nigeria şi Zambia, în timp ce cererea mondială va creşte cu 14% în fiecare deceniu, ceea ce ar declanşa o criză alimentară şi economică planetară.

Creşterea temperaturilor şi a nesiguranţei precipitaţiilor ar determina o scădere a producţiei agricole în multe dintre regiunile cele mai sărace, de pînă la 50% în unele ţări africane. În Statele Unite, scenariul unei schimbări climatice dintre cele mai severe ar putea produce o pierdere de 20% a venitului în cele mai sărace comitate.

Între 2030 şi 2050, dacă schimbarea climei continuă, ea ar produce aproape 250.000 de decese suplimentare pe an din cauza malnutriţiei, paludismului, diareei şi stresului legat de creşterea temperaturii. Răzmeriţele foamei ar fi tot mai numeroase. În Sahel, schimbările acestea climatice ar putea creşte riscul unor conflicte legate de gestionarea

apei între crescătorii de animale şi agricultori.

Dar dacă, şi mai rău, temperatura Terrei creşte cu 5°C, planeta nu va mai putea adăposti mai mult de un miliard de persoane.

O criză a apei

Dacă nu se trece la un alt model de comportament (şi, în special, dacă nu devenim vegetarieni) şi dacă nu se înregistrează progrese majore în tehnologiile de desalinizare, apa potabilă va sfîrşi prin a lipsi în mod dramatic în deceniile următoare.

Ne-am putea imagina că totul va începe printr-o lipsă majoră de apă potabilă într-o regiune, din raţiuni de structură sau din cauza unor conflicte legate de tentativele de apropriere şi de deviere a fluviilor: conform unui studiu efectuat de Oregon State University, publicat în *Global Environment Change Journal*, 1.400 de baraje sau proiecte de deviere a apei sînt în curs de elaborare sau de realizare în lume şi ar putea genera conflicte, în special în cinci regiuni: Orientul Mijlociu, Asia Centrală, bazinul Gange-Brahmaputra-Meghna, bazinul Limpopo şi Orange, în Africa Australă şi bazinul Nilului.

În zonele secetoase (Mexic, vestul Americii de Sud, sudul Europei, China, Australia şi Africa de Sud), precipitaţiile vor scădea, iar penuriile nu vor putea fi compensate printr-o aprovizionare cu apă subterană, din care o treime se află deja în situaţie de stres.

Nici construirea unui număr mai mare de baraje şi de rezervoare nu va fi o soluţie, pentru că astfel de opţiuni sînt limitate de aluvionare şi de şiroiri.

Africa riscă să fie primul continent atins de astfel de grave crize hidrice, din cauza lipsei capacităţilor de stocare, a uzinelor de tratate a apei şi a uzinelor de desalinizare.

Un mare atentat terorist

Deocamdată, nici un atentat, nici chiar cel de la World Trade Center, nu a avut consecinţe economice şi politice planetare. Ne putem totuşi imagina anumite scenarii în care un mare atentat ar lovi suficient de puternic suprastructurile economiei, încît să întrerupă pe termen lung euforia actuală.

De exemplu, un vapor sinucigaş care se năpusteşte asupra unui vas de croazieră în Marea Mediterană, sau asupra unui cargobot gigant în Marea Chinei, sau a unui centru financiar european; distrugerea reţelelor

digitale sau a cablurilor submarine ce alimentează cu date pieţele financiare de la Londra sau de la New York; distrugerea, printr-un atac cibernetic, a scutului de protecţie al unei centrale nucleare franceze sau distrugerea, cu ajutorul unei drone, a unei uzine chimice olandeze extrem de poluante sau a unei gări germane la o oră de mare aglomeraţie; sau difuzarea continuă a unor ştiri false. Sau atîtea alte scenarii care ar putea să tulbure, dezvăluindu-ne slăbiciunile, şi să submineze încrederea pe care se bazează fragilul echilibru al societăţii occidentale. Şi să cufunde lumea într-o criză globală.

În acest scenariu, un incident geopolitic ar avea efecte semnificative asupra economiei mondiale.

O criză tehnologică

Ne putem teme nu doar că maşinile ar putea prelua locurile de muncă ale oamenilor, dar şi că ar putea oferi unora instrumentele necesare unei supravegheri generale a celorlaţi şi da apoi instrucţiuni precise cu privire la ce va trebui să consume fiecare şi cum va trebui să se comporte. Pînă cînd inteligenţa artificială ar scăpa de sub controlul stăpînilor ei şi ar prelua în întregime

puterea asupra oamenilor, şi chiar împotriva lor.

Nenumărate scenarii au fost evocate în acest sens. Ne-am putea imagina, de exemplu, asasinate în serie comise de drone autonome sau preluarea controlului asupra codurilor ce declanşează lansarea rachetelor nucleare de către o inteligenţă artificială.

Tot astfel, alte tehnologii ar putea avea consecinţe dezastruoase: un *blockchain* ar putea oferi pieţei controlul general asupra democraţiei; neuroştiinţele ar putea prelua controlul asupra minţii umane; nanotehnologiile ar putea produce roboţi celulari, înlocuind segmente minuscule din corp sau introducînd în el arme explozive de mărimea unui fir de praf; sau ar putea să apară un virus artificial mortal împotriva căruia nu ar exista nici un mijloc de apărare. Şi atîtea alte nebunii, cu desăvîrşire verosimile pe termen mai mult sau mai puţin scurt. Concretizarea lor ar pune masiv la îndoială încrederea în progres.

O confruntare militară a marilor puteri

În starea actuală a lumii şi a problemelor nerezolvate, diverse scenarii militare ar putea şi ele să aprindă butoiul cu pulbere.

Majoritatea sînt legate de confruntarea dintre China şi Statele Unite pentru supremaţia în Oceanul Pacific.

Ne putem teme mai întîi de o confruntare sino-americană directă în Marea Chinei, de exemplu, dacă Statele Unite ar dori să ia apărarea Taiwanului sau dacă insula ar dori să-şi declare explicit independenţa faţă de China continentală. Sau dacă Statele Unite ar urma să se afle, în virtutea jocului alianţelor, în situaţia de a apăra Taiwanul sau Coreea de Sud sau Japonia împotriva unei agresiuni chineze, care ar putea fi declanşată de un litigiu privind proprietatea asupra unor insule. Sau dacă Statele Unite ar dori să menţină trecerea prin Marea Chinei Meridionale, prin care tranzitează 90% din comerţul exterior al Chinei, 30% din traficul maritim mondial şi mai bine de jumătate din tonajul de petrol transportat pe mare. Sau să apere libertatea de circulaţie în Marea Chinei Orientale, unde circulă aproximativ 20% din comerţul mondial; sau strîmtoarea Malacca, între Sumatra, Malaysia şi Singapore, pe unde trec anual 65.000 de vase, 20% din transportul maritim mondial, dintre care jumătate din comerţul maritim cu petrol şi 80% din importurile de hidrocarburi ale Chinei.

Ne putem teme şi că eşecul probabil al negocierilor privind denuclearizarea Coreei

de Nord ar putea împinge Coreea de Sud şi Japonia să-şi afişeze ambiţia de a deveni şi ele puteri nucleare, ceea ce China nu ar tolera, determinînd Statele Unite să intervină.

Alte teatre de operaţiuni sînt posibile, şi toate implică Statele Unite.

O reluare de către Iran a programului său nuclear ar putea fi precedată sau urmată de un atac american sau israelian şi de un război care să aprindă întreaga regiune, începînd în special cu un atac al Iranului asupra terminalelor din Golf sau a strîmtorii Ormuz, pe unde trec anual 2.400 de petroliere ce transportă 30% din comerţul mondial de petrol. Un asemenea conflict ar putea împinge preţul petrolului la niveluri fără precedent, dezorganizînd în totalitate economia mondială.

În sfîrşit, începutul unui război în spaţiu între Statele Unite, Rusia şi China este posibil.

Într-una sau alta dintre aceste ipoteze am asista la scăderea dolarului, iar ratele dobînzilor ar creşte vertiginos. Ceea ce ar face ca situaţia Statelor Unite să devină insuportabilă, debitorii ar intra în faliment, pensiile în situaţie de neplată, unele spitale şi şcoli s-ar închide, şomajul ar începe din

nou să crească. Pe termen lung. Ceea ce ar determina o creştere masivă a impozitelor din Statele Unite pentru a putea şterge datoria.

În fine, este posibilă o catastrofă în Marea Mediterană, pe unde tranzitează 30% din comerţul mondial, 130.000 de vase, dintre care 20% petroliere şi 30% vase comerciale. Această mare, înconjurată de douăsprezece ţări europene, cinci ţări africane, cinci ţări asiatice şi populată pe malurile sale de 425 de milioane de persoane, este cel mai probabil punct al unei confruntări geostrategice între Nord şi Sud. Ar putea fi urmată de un conflict între Israel şi Iran sau de prăbuşirea regimului algerian.

Şi apoi?

Dacă următoarea criză ar începe prin dimensiunea ei exclusiv financiară, am putea spera ca ea să rămînă circumscrisă şi să nu se transforme într-o criză economică, socială, politică, ideologică, geopolitică, tehnologică sau ecologică. Ceea ce ar fi posibil dacă creşterea economică ar reuşi să înghită datoria sau dacă guvernele ar cădea de acord asupra cîtorva moratorii. Caz în care,

o dată mai mult, creditorii, adică deponenţii, ar fi principalele victime ale crizei. Ceea ce, într-un anume fel, ar fi drept, dat fiind că unii dintre ei au profitat cel mai mult de pe urma sistemului.

Toate acestea s-ar putea întîmpla: încă o dată sau de două ori. Dar nu mai mult: datoriile publice şi private devin atît de uriaşe, cum am văzut, încît, în scurt timp, nu se va mai putea amîna plata lor (care i-ar ruina pe debitori) sau anularea lor (care i-ar ruina pe deponenţi). Doar dacă nu cumva, o dată mai mult, un miracol tehnologic ne va apăra sau un mare conflict va da totul uitării.

Dacă criza financiară ar derapa atunci într-o criză economică şi socială şi, în consecinţă, într-un şomaj masiv, nimeni nu ştie cum ar putea fi stăpînită: nu va mai fi disponibilă arma sporirii deficitelor publice, nici cea a reducerii ratei dobînzilor. Băncile centrale şi guvernele ar fi neajutorate.

Dincolo de crizele acestea, am asista atunci la o recompunere geopolitică a lumii favorizînd Asia, la o contestare globală a sistemelor democratice, la o instalare a unor regimuri despotice în Europa şi în Statele Unite, apoi la o victorie a întreprinderilor asupra naţiunilor.

Mai mult chiar: cum anumite segmente ale elitei economice din prezent, ale acestei plutocraţii care îşi însuşeşte cea mai mare parte din beneficiile lumii visează să nu mai aibă de gestionat crizele acestea, ca să nu trebuiască să ia decizii nepopulare, ele ar putea să cedeze de bunăvoie puterea, sau măcar în aparenţă, cîtorva tirani populişti (de stînga, de dreapta sau religioşi, după caz) şi să-i lase pe ei să ia deciziile nepopulare ce se vor impune: anularea datoriilor publice şi a unei părţi din datoriile private, ruinarea deponenţilor şi a pensionarilor, raţionalizarea folosirii apei potabile, interzicerea consumului de carne.

O dată mai mult, am trece, pentru a ieşi dintr-o criză, printr-o paranteză totalitară, urmată de unul sau altul dintre războaiele de care am vorbit mai sus. Odată restabilită ordinea şi îndepărtat haosul, cei mai bogaţi ar restaura o aparenţă de democraţie, păstrînd instrumentele de control al ordinii sociale instaurate în timpul parantezei autoritare.

Nu ar fi prima dată cînd o astfel de paranteză ar avea loc, cum am văzut: ieşirea dintr-o criză extrem de dificilă trece adesea printr-o perioadă de totalitarism. S-a întîmplat mai ales după criza din 1907 şi cele care i-au urmat, cînd social-democraţia

s-a instalat cu preţul a două războaie mondiale, 70 de milioane de morţi şi a unor dictaturi în toată Europa.

* * *

Majoritatea cititorilor acestor rînduri vor considera că aceste scenarii apocaliptice sînt întru totul excesive şi cu totul improbabile. Aşa şi sînt. Însă ele nu sînt imposibile.

Iar fiecare zi ce trece, fiecare renunţare le fac să devină mai verosimile. Şi doar dacă vom înţelege verosimilitatea lor vom putea să acumulăm elementele necesare pentru a le evita.

Fără a masca ceea ce constituie esenţa dramei noastre: egoismul nostru, care ne face să preferăm prezentul cert viitorului ipotetic. Uitînd că, în scurt timp, nu va mai exista un prezent dacă nu există un viitor.

Dacă acţionăm de pe acum, dacă începem de astăzi să deturnăm cursul catastrofelor ce se anunţă, eforturile necesare nu sînt încă inaccesibile. Cu cît vom întîrzia mai mult, cu atît ele vor deveni mai inaccesibile.

Şi ar mai trebui înţeles că nimic nu este mai dăunător decît să aşteptăm ca alţii, sau progresul tehnic, sau orice altceva decît noi înşine să rezolve problemele care ne privesc. Iar astăzi tocmai la aşa ceva asistăm: lumea

politică nu se preocupă decît de prezent şi puţin îi pasă de viitor, care nu constituie pentru ea decît o agreabilă ficţiune.

Capitolul 9

Răspunsul: trei principii, şase acţiuni

În faţa tsunamiurilor ce ne ameninţă, a catastrofelor ce par de neocolit, a acestor evoluţii, barbarii şi dereglări al căror control pare imposibil, ce altceva ar fi de făcut decît să ne încredinţăm că tot ce s-a spus pînă acum este fals, că analizele de mai sus sînt mult prea pesimiste, că nu trebuie să ne temem de nimic din toate acestea; că putem continua să trăim pe datorie, împrumutînd de la natură şi de la generaţiile viitoare, să ne distrăm făcîndu-ne mici plăceri, aşteptînd ca o soluţie să se ivească de altundeva, ca un progres tehnic să rezolve problema, cum s-a întîmplat de atîtea ori în trecut; iar pînă atunci, că este suficient să ne asigurăm împotriva daunelor pentru a fi despăgubiţi la nevoie.

Şi să considerăm că, dacă din nefericire aceste predicţii pesimiste s-ar realiza, ar fi

de ajuns să fie taxaţi cîţiva bogaţi pentru ca totul să reintre în normalitate.

Ne putem oare mulţumi cu un asemenea refuz de a accepta realitatea? Ne putem asuma pariul că tot ce s-a spus aici este fals? Ne putem linişti la gîndul că se va întîmpla un miracol? Putem oare crede cu adevărat că statul, sau asigurările, sau averile bogaţilor de astăzi vor fi suficiente pentru a rezolva problemele de mîine?

Nu, bineînţeles: tot ce am arătat pînă acum nu este, din nefericire, decît mult prea verosimil; şi chiar mi-am impus, de fiecare dată, să nu invoc scenariul cel mai extrem. Şi chiar dacă probabilitatea unor astfel de crize ar fi foarte mică, ea nu este nici o clipă nulă; şi nu ne putem permite să nu o luăm în serios, să nu înercăm să o evităm. Şi să facem măcar tot ce se poate pentru a ne pune la adăpost de consecinţele ei.

Ne putem noi oare mulţumi să le dăm crezare populiştilor cînd aceştia declară: „Sunteţi minţiţi. Elita v-a trădat. Ea nu merită altceva decît să fie alungată. Apoi, va fi destul să închidem frontierele pentru a ne regăsi suveranitatea. Şi să ne excludem din crizele venite din altă parte"? Astfel de răspunsuri sînt nişte escrocherii: capitalismul, piaţa şi forţele care o orchestrează sînt nişte mecanisme; ele nu se limitează la

cîţiva omnipotenţi, pe care ar fi suficient să-i înlocuim. Mecanismele acestea distrug patrimoniile de orice fel, în special patrimoniile materiale, pentru a extrage din ele fluxuri, din ce în ce mai imateriale, lăsînd în urmă deşeuri din ce în ce mai numeroase; pe termen lung, ele duc la reificarea corpului prin intermediul geneticii şi la reificarea minţii prin intermediul inteligenţei artificiale. Mecanismele acestea sînt planetare. Izolarea nu ne poate proteja de ele.

În statele democratice în special, unde guvernanţii sînt aleşi mai mult sau mai puţin liber, nu ar fi suficient ca responsabilii să fie denunţaţi şi apoi înlocuiţi: următorii nu ar reuşi mai bine, gestionînd aceleaşi mecanisme, aceleaşi infrastructuri, aceleaşi instituţii, măturaţi de aceleaşi tsunamiuri, moştenitori ai aceloraşi rătăciri, dispunînd de la fel de puţine mijloace, răspunzînd de aceeaşi societate. Chiar dacă ar încerca să închidă frontierele în faţa ideilor, mărfurilor, capitalurilor, oamenilor veniţi din alte părţi. Important nu este aşadar să fie înlăturaţi conducătorii, nici chiar să fie taxate masiv personalităţile unei plutocraţii triumfătoare (şi în mare măsură vinovate). O altă gestionare a aceluiaşi sistem nu ar împiedica datoriile să crească, diferenţele dintre venituri să se adîncească, natura să fie distrusă,

clima să se încălzească, mînia popoarelor să sporească, democrația să fie amenințată, iar contradicțiile fundamentale să se acumuleze. Toate acestea ar deschide doar calea unor noi puteri totalitare, și mai puțin simpatice decît cele de astăzi, care ar denunța țapii ispășitori, i-ar exila, întemnița sau masacra pe cei pe care i-ar desemna drept dușmani ai poporului.

În Franța în special, dacă crizele acestea s-ar concretiza, dacă Europa s-ar desface, dacă populismul ar cîștiga teren, traiul nu va fi suportabil pentru nimeni. În primul rînd pentru cei care dispun astăzi de o brumă de putere sau de influență – economică, socială, politică, intelectuală sau mediatică –, cărora li se va pune în cîrcă responsabilitatea dezastrului. Și cu nimic mai mult, în ciuda euforiei răzbunătoare care va urma unei astfel de evoluții, pentru restul poporului: cei mai săraci, cei mai puțin inițiați vor fi victimele inflației, impozitelor și a fugii capitalurilor și a cadrelor superioare ce va urma. Nici clasele medii nu vor avea parte de rezolvarea problemelor lor și vor fi și ele victimele inflației, șomajului și penuriilor. Pentru a o scoate la capăt, noua putere va desemna noi țapi ispășitori, căutîndu-i tot mai departe, tot mai în adîncul societății franceze. Nimănui nu-i va mai

rămîne, ca pe vremea Revoluţiei franceze, decît să încerce să „supravieţuiască” aşteptînd vremuri mai bune.

Încă nu am ajuns aici. Şi pentru a avea cea mai mică şansă să ne protejăm împotriva crizelor ce se anunţă şi să evităm regimurile totalitare pe care ele le-ar putea genera, trebuie să gîndim cu totul altfel acţiunea individuală şi acţiunea colectivă, aşezîndu-le într-o cu totul altă paradigmă. Mai întîi în plan individual, de vreme ce nimeni nu poate schimba de unul singur cursul Istoriei. Apoi la nivel colectiv, printr-o acţiune la nivelul întreprinderii, ţării şi lumii.

Fundamentele unei astfel de strategii se înscriu în cadrul a trei principii pe care fiecare, persoană fizică sau organizaţie, trebuie să le aplice în permanenţă şi să le popularizeze în jurul său.

Trei principii

Luciditate

În faţa diverselor ameninţări, nimic nu este mai important decît să nu ne minţim pe noi înşine, să nu închidem ochii, să nu respingem previziunile catastrofice sub pretextul că ar fi exagerate; să nu intrăm în panică

în faţa pericolelor, să nu ne liniştim considerînd că va veni de altundeva o soluţie; să nu preferăm divertismentul mai curînd decît încercarea de a înţelege; să nu neglijăm analizele complexe sub pretextul că nu am avea timpul necesar pentru a ne strădui să le înţelegem şi nici să urmărim evoluţia lor.

Va trebui să fim suficient de paranoici pentru a nu ne legăna cu iluzii: nimic nu este mai ucigător decît optimismul stupid, tot aşa cum nimic nu este mai demobilizator decît pesimismul resemnat.

Nu trebuie să fim nici optimişti, nici pesimişti, altfel spus, nu trebuie să ne cantonăm în nişte atitudini de spectator, ci să fim gata să înţelegem, pînă în semnalele lor cele mai mărunte şi cît se poate de rapid, imensitatea pericolelor financiare, economice, sociale, politice, geopolitice, ideologice, tehnologice, ecologice; pentru noi înşine, pentru familiile noastre, pentru ţara noastră, pentru contemporani, pentru generaţiile viitoare.

Bineînţeles că luciditatea presupune capacitatea de a şti cum să alegi sursele de informaţii în care să te încrezi. Pentru a nu ne hrăni propriile iluzii la izvoarele cele mai condescendente. Ceea ce presupune exigenţă şi curaj.

În multe circumstanţe istorice analoage, luciditatea a permis multora să supravieţuiască, pentru că au putut reacţiona la timp, combătînd sau îndepărtîndu-se de un dezastru ecologic sau de o dictatură: luciditatea nu are nici o valoare dacă nu este pusă în serviciul unei cauze.

Combativitate

Odată ce pericolele au fost analizate, nu trebuie să ne dăm bătuţi, nici să intrăm în panică. Ele trebuie interiorizate, relativizate pentru a înţelege că mai putem încă să le învingem dacă ne păstrăm calmul.

Chiar dacă cele mai multe nu pot fi stăpînite printr-o acţiune individuală, chiar dacă putem avea uneori senzaţia că ne apasă piciorul unui colos, nu trebuie să ne resemnăm niciodată, nici la suferinţă, nici la eşec, nici la suportarea consecinţelor deciziilor altora. Nu trebuie nici să aşteptăm vreodată de la alţii, oricine ar fi ei, soluţionarea problemelor care ne privesc. Curajul este cheia tuturor acestor probleme.

De fapt, nimic, sau aproape nimic, nu este vreodată pierdut; o soluţie, individuală sau colectivă, pentru probleme aparent de nedepăşit este aproape totdeauna posibilă. Este suficient, pentru a ne convinge de acest

lucru, să observăm soarta celor mai rele dictaturi: toate sfîrşesc prin a dispărea; chiar dacă după ce au provocat multe nenorociri; chiar dacă mulţi eroi au murit pentru a le accelera prăbuşirea, în profitul generaţiilor viitoare; şi chiar dacă, uneori, ele antrenează în căderea lor civilizaţiile pe care le-au distrus.

Fiecăruia dintre noi, astăzi, îi revine să acţioneze înainte să fie prea tîrziu. Pentru că acest lucru presupune o energie, o voinţă, un curaj, chiar o abnegaţie de nezdruncinat; voinţa de a face opţiuni, de a căuta soluţii, de a implementa tactici şi mijloace, chiar şi cu preţul sacrificării confortului imediat sau chiar a propriei vieţi în interesul generaţiilor viitoare.

Pozitivitate

A fi pozitiv înseamnă să nu te resemnezi nici o clipă acceptînd ca generaţiile viitoare să trăiască tot atît de prost sau mai puţin bine decît noi. Şi să înţelegi că numai încercînd să ameliorezi soarta celor ce ne vor urma poţi spera cu adevărat să o ameliorezi pe a ta.

Acest lucru este fundamental. Din tot ce am scris pînă acum, mi-aş dori să reţineţi măcar următorul lucru: *nu putem scăpa de o criză, aici şi acum, indiferent de natura*

ei, decît acţionînd în interesul generaţiilor următoare.

Nu este ceva intuitiv: mulţi cred că, pentru a supravieţui, trebuie să te îngrijeşti doar de tine însuţi, să examinezi problemele rînd pe rînd cînd devin urgente, fără să te preocupi vreodată de viitorul îndepărtat. Pentru că, cred ei, dacă te gîndeşti prea mult la viitor, vei eşua în prezent; dacă te preocupi prea mult de protejarea propriului patrimoniu pe termen lung, vei lăsa să scape ocaziile de a obţine profit pe termen scurt. Dacă te gîndeşti prea mult la eventuale catastrofe pe termen lung, vei rata ocaziile de a te bucura de clipa prezentă. Dacă ţii prea mult cont de ceilalţi, nu vei mai profita de propriile resurse. Dacă priveşti prea departe în zare, te vei împiedica de prima piatră care-ţi iese în cale.

De fapt, nu aşa stau lucrurile: ar trebui să fie limpede, după lectura capitolelor precedente, că, dacă nu ne gîndim la bunăstarea generaţiilor viitoare, pregătim pentru noi înşine o viaţă de iad: dacă generaţiile următoare vor trăi mai prost decît noi, cine ne va finanţa pensiile? Cine va avea grijă ca clima să fie suportabilă? Cine va menţine ordinea şi securitatea de care şi noi vom avea nevoie? În sfîrşit, dacă ne-am fi gîndit, acum zece, douăzeci sau treizeci de ani, la

generaţiile următoare, nu am fi ajuns aici. De exemplu, dacă, în timpul crizei din 2007, ne-am fi gîndit cum va arăta lumea în 2018, nu am fi acţionat atît de rău, mulţumindu-ne să protejăm patrimoniile vîrstnicilor de ieri în detrimentul tinerilor de azi, adică noi înşine.

Profitul cel mai consistent îl faci gîndindu-te la valorizarea pe termen lung a propriilor economii. Numai asigurîndu-te la maximum împotriva tuturor pericolelor poţi acţiona în mod eficient. Numai acţionînd preventiv în numele tuturor poţi evita să suferi tu însuţi. Numai educîndu-i pe tineri poţi crea condiţiile necesare dezvoltării unei societăţi senine, libere şi înstărite, de pe urma căreia vei profita şi tu. Numai privind în depărtare poţi vedea la timp piatra din calea ta şi să o ocoleşti. Numai schiorii care se gîndesc la poarta următoare vor trece fără să cadă prin cea pe care o traversează. Numai jocheii care se gîndesc la gardul următor vor sări cu bine peste gardul de dinaintea lor. Numai finanţatorii care ştiu să investească în întreprinderile aflate la început de drum fac adevărate averi. Numai părinţii care se ocupă de viitorul copiilor lor reuşesc ei înşişi. Numai cetăţenii care vor să se gîndească la interesele generaţiilor următoare votează în conformitate cu propriul interes.

Luciditate. Combativitate. Pozitivism. Pe aceste trei principii trebuie să se întemeieze acţiunea. Ea trebuie să se descompună în şase etape: analiza riscurilor, găsirea unor aliaţi, acţiunea pozitivă, dezinvoltura, pregătirea pentru orice eventualitate, inclusiv pentru o confruntare; şi, ultim resort, dacă nimic altceva nu mai este posibil, şi dacă este posibil: plecarea.

Şi aici, nu am putea continua decît cu generalităţi, care ar trebui precizate în fiecare caz particular. Deosebind punerea lor în practică de o persoană, o întreprindere, un stat sau lumea întreagă.

Nu mă voi ocupa aici decît de reacţiile necesare în confruntarea cu cele opt crize evocate mai sus. Chiar dacă cele trei principii şi cele şase acţiuni ce decurg din ele oferă şi un excelent cadru pentru acţiunea împotriva unei boli, sau a unei despărţiri, sau a unei suferinţe de orice fel.

Şase acţiuni pentru o protecţie personală

În faţa celor opt crize posibile, nu trebuie să vă aşteptaţi la recomandări detaliate privind plasamentele financiare. Există enorm de multe metode în acest sens. Am vorbit

despre ele în alte cărţi (printre care *Survivre aux crises* şi *Peut-on prévoir l'avenir?*). Iar acestea constituie meseria a numeroşi oameni, care ştiu mult mai bine decît alţii nu doar să profite de circumstanţe şi să cîştige averi de pe urma unei scurte variaţii a cursului unei acţiuni sau obligaţiuni ori a unui titlu complex fabricat pornind de la pariuri asupra evoluţiei acestor valori, dar şi să îşi apere portofelul şi pe cel al altora de consecinţele unei crize financiare.

Aici este vorba de ceva mult mai important: de protejarea anticipată împotriva eventualelor consecinţe ale uneia dintre cele opt crize profunde despre care a fost vorba mai sus. Nu doar de o criză financiară. Şi nu doar prin asigurări, chiar dacă este, desigur, esenţial să fie făcute cînd riscurile fac parte dintre cele ce pot fi asigurate.

Orice acţiune concretă va trebui precizată în funcţie de ţară, de nivelul şi natura patrimoniului, de datorii, de venituri, de meserie, de situaţia familială, de competenţele fiecăruia. Este limpede că un miliardar californian va trebui să facă mai puţine eforturi pentru a se pregăti să înfrunte cele opt crize decît un copil refugiat într-o tabără de refugiaţi din Sudan. Şi că nu te poţi proteja în acelaşi fel dacă eşti jurnalist la Nice, pensionar la Avignon, muncitor la Lille,

inginer la Toulouse, editor la Paris, întreprinzător la Bondy, funcţionar la Clermont-Ferrand, medic la Havre, ţăran la Cusset, avocat la Lyon, pescar la Fort-de-France, profesor în La Réunion.

Şi totuşi, toată lumea trebuie să respecte aceleaşi reguli şi să întreprindă următoarele şase acţiuni.

1. Analiza riscurilor

Prima dintre acţiunile individuale ce trebuie întreprinse constă în a înţelege prin ce anume sîntem expuşi riscului de a fi atinşi individual de una sau alta dintre cele opt situaţii de criză şi a reflecta la condiţiile ce trebuie reunite pentru a-i supravieţui. În mod straniu, foarte puţini sînt cei care îşi impun aceste acţiuni, fie chiar şi numai o dată în viaţă: să evalueze prin ce anume o criză financiară sau economică, socială, politică, ideologică, tehnologică, geopolitică, ecologică ar pune în pericol un element din propria situaţie (veniturile, pensia, patrimoniul, locul de muncă, statutul, locuinţa, cadrul de viaţă, libertatea de expresie, libertatea de mişcare, posibilitatea de realizare, propria fericire şi a celor apropiaţi).

Pentru aceasta, vor trebui evaluate, la intervale regulate, consecinţele asupra

ansamblului condiţiilor de viaţă ulterioare reducerii creşterii economice, creşterii şomajului, creşterii preţului materiilor prime sau al produselor agricole, creşterii impozitelor, creşterii ratei dobînzilor, evoluţiei cursurilor Bursei, progresului tehnic perturbator, închiderii frontierelor, exacerbării xenofobiei, creşterii violenţei, evoluţiei fiscalităţii, instalării la putere a unui guvern xenofob, periclitării democraţiei, accelerării crizei climatice sau unei penurii ori a alteia.

Consecinţele acestea pot fi, desigur, greu de evaluat şi vor fi extrem de variate în funcţie de poziţia ocupată în societate: o criză financiară nu va avea aceleaşi consecinţe asupra unui depunător sau a unui debitor, asupra unui acţionar sau a unui salariat. O criză economică nu-i va atinge în acelaşi mod pe un inginer şi pe un ţăran. O criză socială nu-i va atinge în mod uniform pe un funcţionar şi pe un muncitor precar. O criză politică nu-i va atinge în acelaşi mod pe un militar de carieră şi pe un militant. O criză geopolitică nu va avea aceleaşi consecinţe indiferent de ţara în care trăieşti şi de probabilitatea de a fi antrenat personal într-un conflict armat. Tot astfel, consecinţele unei crize ecologice nu vor fi aceleaşi pentru toţi, indiferent de locul de

baştină şi de mijloacele de care dispui; în orice caz, nu de la început.

Trebuie aşadar să petreci mult timp, la intervale regulate, în a face astfel de analize asupra propriei persoane şi a celor apropiaţi. Este într-adevăr foarte important să procedezi astfel. Îţi vei da astfel seama destul de repede care sînt propriile slăbiciuni, în confruntarea cu una sau alta dintre aceste ameninţări: dacă eşti foarte îndatorat cu dobîndă variabilă, o criză financiară poate fi fatală. Dacă ai un loc de muncă foarte precar, o criză economică poate fi periculoasă. Dacă nu eşti acoperit de asigurări de şomaj, o criză socială poate fi foarte gravă. Dacă patrimoniul, în caz de criză politică, nu este decît unul imobiliar, o plecare va fi dificilă. Dacă nu dispui de competenţe suficiente, o criză tehnologică poate fi foarte supărătoare. Dacă locuieşti în preajma unui baraj, o creştere a nivelului apei poate fi fatală.

2. Acţiunea pozitivă: protejarea drepturilor generaţiilor următoare

În faţa acestor riscuri, odată ce au fost evaluate, trebuie acţionat cît mai rapid; în interesul generaţiilor viitoare, ceea ce reprezintă, cum am văzut, cea mai bună cale de a acţiona în propriul interes.

În fața pericolului crizei financiare, trebuie început cu protejarea propriului patrimoniu, dacă dispunem de unul, împotriva riscurilor de prăbușire a valorii sale: cel ce deține o locuință să se gîndească că valoarea ei nu este stabilită decît în momentul vînzării ei și, prin urmare, să aleagă totdeauna momentul în funcție de această eventualitate; cel ce deține economii financiare să nu aibă încredere în gestionari excesiv de speculativi, ci să se gîndească la ce ar dori să revină generațiilor viitoare. Nimic? Mult? Puțin? În orice caz, nu prea multe datorii, nici fiscale, nici bancare (sînt mulți cei ce procedează astfel). Numai acționînd în acest fel va fi protejat propriul patrimoniu pentru o durată de viață care ar putea fi mult mai lungă decît se estimează: cei care nu se gîndesc decît la interesul lor imediat se trezesc adesea în lipsuri dacă viața lor ajunge să fie mai lungă decît s-ar fi așteptat. În cazul unui debitor, ar trebui să nu contracteze datorii cu rată variabilă, pentru a nu fi prins în capcana unei creșteri a ratelor dobînzilor.

În fața riscului unei crize economice, este esențială pregătirea pentru meserii noi și favorizarea la maximum a educației generațiilor următoare. În fața riscului unei crize

sociale, este necesară o pregătire pentru a putea schimba locul de muncă. În faţa riscurilor tehnologice, este necesară o pregătire pentru o nouă meserie. În faţa riscului unei crize ecologice, nu trebuie locuit într-o zonă inundabilă sau în preajma unei păduri deosebit de vulnerabile la incendiu.

În sfîrşit, va trebui consacrată o sumă semnificativă pentru asigurări, pentru propria persoană şi pentru cei apropiaţi. În special, pentru a acoperi riscurile economice şi sociale.

3. Găsirea unor aliaţi

Va fi mai uşor de răspuns acestor ameninţări dacă vom fi ştiut să construim, în vremuri senine, alianţe şi prietenii. Este prin urmare esenţial să nu ne închidem, să nu credem că izolîndu-ne ne vom descurca la nevoie. Să nu credem că ceilalţi ne sînt neapărat duşmani şi că o vom scoate mai bine la capăt luîndu-le ce au sau împiedicîndu-i să reuşească. Dimpotrivă, răspunsul se află în crearea unor reţele cu persoanele care reuşesc. Şi, în special, reţele construite mult înainte de momentele dificile. De aici şi importanţa analizei riscurilor în amonte faţă de acţiune.

Şi, pentru aceasta, trebuie să cercetăm, în fiecare situaţie, pentru fiecare criză

potențială, de ce anume aliați putem dispune. Aliații pot fi familiali, amicali, profesionali, financiari, asociativi, sindicali, politici; ei pot ajuta la protejarea unor economii, a unui loc de muncă, a unei pensii. Şi, mai mult, a unor libertăți sau a unui mediu înconjurător. Înscrierea într-o acțiune colectivă este atunci esențială. Chiar și în cazul celor care s-ar considera sceptici față de orice altruism, este foarte important, la modul egoist, să se alăture unui partid, unui sindicat, unuia sau mai multor ONG-uri. Experiența dovedește de altminteri că, adesea, vechii dușmani devin, în caz de criză, cei mai buni aliați și că trebuie făcut totul pentru alierea cu cei care ar putea deveni viitori dușmani.

4. Răsturnarea situației

Dacă circumstanțele se agravează, va trebui căutat un răspuns complet nou: lichidarea portofoliului, vînzarea apartamentului, schimbarea meseriei sau a modului de viață, eliminarea constrîngerilor, o transformare individuală profundă. Unii așa procedează, părăsesc o existență care nu le mai convine pentru a trăi o alta. Uneori în același loc, alteori în cu totul altă parte. Adesea pentru că se gîndesc la interesul copiilor lor, cărora nu le oferă cea mai bună viață cu putință.

Adesea o criză personală sau una din cele opt crize colective funcţionează ca un declanşator al acestei necesităţi. Este ceea ce am numit altundeva „Evenimentul" care te împinge să „devii tu însuţi".

Pentru aceasta, trebuie mai întîi făcute exerciţii de simulare a acestor schimbări. Apoi urmează punerea lor în practică. La toate nivelurile propriei vieţi.

5. Dansul de lîngă uşă

Dacă, în ciuda tuturor acestor gesturi, nimic nu garantează că dezastrul ar putea fi evitat, trebuie să plecăm? Nu încă... Trebuie oare să renunţăm la viaţă, la a profita de lume, de creşterea cursurilor de la Bursă, de plăcerile naturii? Fără îndoială, nu imediat.

O metaforă ne poate ajuta să înţelegem: planeta seamănă cu o sală de bal, cu dansatori şi dansatoare încîntătoare, cu un bufet minunat, cu draperii şi nişte candelabre ce ameninţă permanent să le dea foc. Şi cu o singură ieşire. Ce e de făcut? Să te repezi afară? La urma urmelor, de ce să nu mai profiţi puţin de petrecere, atît cît se mai poate? Aşa că, măcar un timp, dansezi lîngă uşă. Şi, dacă nu am reuşit să îndepărtăm candelabrele de lîngă draperii şi să deschidem o altă uşă, pentru noi şi pentru ceilalţi,

măcar să profităm de bal, pregătindu-ne să plecăm dacă situaţia ar deveni de nesuportat.

Dacă continuăm metafora, trebuie să ne apropiem şi de uşă: dacă crizele precedente iau o întorsătură proastă, dacă vedem cum norii se îngrămădesc şi dacă criza se limitează la un teritoriu anume (de exemplu, o criză economică, politică sau ecologică circumscrisă), trebuie, înainte să fie prea tîrziu, să ne pregătim să părăsim locul dramei ce va urma. Şi, pentru aceasta, să ne desprindem de orice patrimoniu imobiliar şi de orice plasament ce nu poate fi lichidat cu uşurinţă, precum investiţiile în întreprinderi necotate; şi să împrumutăm cît mai mult posibil. În sfîrşit şi în special, să alegem cum să plecăm, unde să plecăm, cînd să plecăm şi cum să trăim în noua reşedinţă.

Nu trebuie să plecăm totuşi imediat: la urma urmelor, poate că o criză nu va veni niciodată – sau va veni foarte tîrziu – şi mai putem încă continua traiul acolo unde ne aflăm, fără să ne lăsăm prinşi în capcana unei situaţii care să devină fără speranţă.

6. Plecarea

Uneori, odată ce s-au epuizat toate celelalte soluţii, nu mai rămîne nici o alta pentru noi înşine şi pentru cei apropiaţi decît plecarea,

exilul, mutarea într-un sat învecinat sau pe un alt continent.

Eu am trecut printr-o astfel de situaţie: dacă părinţii mei nu ar fi părăsit foarte curînd ţinutul natal, pe care o revoluţie şi un război civil începeau să-l pustiască, destinul meu ar fi fost cu totul altul. Şi le sînt neţărmurit de recunoscător pentru că au avut viziunea ameninţării, îndrăzneala de a voi să îi scape şi spiritul practic de a fi procedat în acest sens mult înainte de a fi prea tîrziu şi în cele mai bune condiţii cu putinţă. Plecarea nu are de altfel nici un sens decît dacă este o acţiune pozitivă: părinţii mei au hotărît să părăsească pămîntul strămoşilor lor gîndindu-se la copiii lor. Deşi mulţi le spuneau că el va rămîne pentru noi un fel de paradis terestru.

În circumstanţe analoage, aşa va trebui procedat: într-o situaţie confuză, cînd nu mai este nimic de aşteptat, pentru sine însuşi şi pentru cei apropiaţi, de la un anumit teritoriu, cînd să te lupţi la faţa locului este zadarnic, plecarea este singura, ultima soluţie.

Fuga este o tentaţie naturală. Milioane de persoane procedează astfel anual. Adesea din motive nepotrivite. Nu mă refer aici la o fugă de responsabilitate, ci, dimpotrivă, la a pleca pentru a fi responsabil.

Dacă te afli într-un loc infernal, deosebit de ameninţat de anumite aspecte ale unei crize (de exemplu, dacă trăieşti într-o dictatură, sau într-o situaţie de foamete, sau într-o ţară unde este cu neputinţă să speri că lucrurile se vor schimba, să faci studii, sau unde apa va începe să lipsească, unde nu există acces la educaţie, sau faci parte dintr-o minoritate ameninţată), atunci plecarea constituie o formă de apărare legitimă, recomandabilă în cel mai înalt grad. Chiar şi cu riscul propriei vieţi. Pentru a o salva pe cea a copiilor tăi. Şi, bineînţeles, în acest caz, trebuie să găseşti locul unde să pleci şi, odată ajuns acolo, să te comporţi ca un musafir respectuos faţă de cei ce vor să te primească.

Totuşi, plecarea nu este o soluţie universală: majoritatea provocărilor despre care a fost vorba aici sînt mondiale, nu poţi fugi de încălzirea climatică, nici din calea unui război cu adevărat planetar. Nici chiar cei mai bogaţi nu se vor putea pune la adăpost. Iar fantasma unor nababi de astăzi, care visează să trăiască pe Marte, este semnificativă pentru conştientizarea acestor riscuri şi pentru voinţa de a-i lăsa pe ceilalţi în voia sorţii.

Poate că, într-o bună zi, dacă continuăm tot aşa, planeta va deveni un asemenea iad, încît va fi rezonabil să încercăm a o părăsi; pînă atunci însă, Pămîntul este paradisul, iadul şi închisoarea noastră. Depinde de noi să facem din el un spaţiu al libertăţii generaţiilor viitoare, pentru propria noastră bunăstare. Depinde de noi să acţionăm astfel încît fuga să nu devină necesară şi, în acelaşi timp, imposibilă şi să acţionăm la nivel individual şi colectiv, înainte de a ne trezi într-o închisoare în flăcări.

Dacă ar fi să reiau metafora sălii de bal, nu trebuie să ne mulţumim cu protecţia personală; mai trebuie şi să-i alertăm pe toţi ceilalţi, cu grija de a nu produce panică. Să îndepărtăm candelabrele de lîngă draperii, să construim o ieşire de urgenţă.

Şase acţiuni de prevenţie colectivă într-o întreprindere

Aceleaşi principii de acţiune sînt aplicabile atît unei întreprinderi, cît şi celor care o conduc. Chiar dacă nu poţi să propui aceeaşi strategie de apărare unui IMM din Bretania, unui startup de la Aix-en-Provence sau filialei franceze a unei multinaţionale americane,

cele şase acţiuni evocate mai sus trebuie să le orienteze strategia.

1. Analiza riscurilor

În primul rînd, trebuie înţelese eventualele consecinţe ale tuturor formelor de criză posibile asupra cifrei de afaceri, rentabilităţii şi trezoreriei întreprinderii: scăderea cererii, închiderea frontierelor, taxe vamale mai mari, creşterea costului materiilor prime, creşterea costului creditului, reducerea de către bănci a liniilor lor de credit, retragerea investitorilor spre fondurile proprii, fiscalitate insuportabilă, inovaţie majoră la un concurent, fuga cadrelor superioare, incendiu, conflict, modificarea climei.

Prea puţine întreprinderi fac acest gen de exerciţiu, de altminteri vital. Doar băncile, sub presiunea autorităţilor de reglementare, îl fac în mod regulat.

Pentru a proceda în acest sens, trebuie reluate scenariile din capitolul precedent pentru a vedea cum ar reacţiona întreprinderea la fiecare dintre ele. Atunci, în loc să se mulţumească cu alcătuirea unor bugete optimiste, pe un an sau pe cinci ani, destinate bancherilor sau investitorilor, se cuvine ca întreprinderile să elaboreze şi altfel de bugete, care să integreze o măsurătoare cuantificată a respectivelor riscuri: Care ar putea fi creşterea costului materiilor prime? Care ar

putea fi creşterile preţurilor subcontractanţilor? Cît de mare ar putea fi scăderea cererii? Care ar putea fi disconfortul colaboratorilor? Ce fel de daune ecologice? Ce fel de inovaţii ale concurenţilor? Care ar fi riscurile unor conflicte sociale? Ce colaboratori-cheie ar putea pleca?

Se vor putea descoperi astfel punctele nevralgice şi sectoarele unde întreprinderea trebuie întărită.

Iar întreprinderea nu trebuie să se mulţumească cu măsurarea consecinţelor asupra profitului sau dividendelor acţionarilor săi. Ea trebuie şi să înţeleagă impactul asupra colaboratorilor, clienţilor, mediului înconjurător.

2. Acţiunea pozitivă: protejarea propriilor achiziţii şi celor ale generaţiilor următoare

Odată ce riscurile au fost analizate, întreprinderea trebuie să-şi protejeze existenţa pe termen lung, iar pentru aceasta, să îşi definească noi investiţii, să decidă întărirea acoperirii prin asigurări, a nivelului de pregătire al colaboratorilor, a protecţiei mediului înconjurător, a dezvoltării inovaţiilor pentru a păstra propriile achiziţii şi pe cele ale generaţiilor următoare. Numai dacă se gîndeşte la cel puţin următorii zece ani, o întreprindere va putea supravieţui săptămîna viitoare. În

general, dacă acţionează astfel, ea se transformă radical, sau măcar se pregăteşte în acest sens.

3. Găsirea aliaţilor

Întreprinderea mai trebuie să îşi caute aliaţi; adică să-i securizeze pe furnizori, finanţatori, subcontractanţi, clienţi, cadre, ingineri, salariaţi. Nu este simplu: datorită diviziunii muncii, unele întreprinderi au peste 100.000 de furnizori direcţi şi indirecţi. Întreprinderea trebuie să construiască în permanenţă şi să menţină o reţea de alianţe, să nu se izoleze niciodată, să rămînă deschisă şi loială faţă de celelalte întreprinderi, să pîndească schimbările şi ideile noi. Şi în acest caz, vechii duşmani devin adesea cei mai buni aliaţi şi trebuie făcut totul pentru o alianţă cu cei ce ar putea fi viitori duşmani. Întreprinderea trebuie să creeze un climat de loialitate pentru toţi cei de care are nevoie pentru a supravieţui, furnizori şi clienţi.

Chiar dacă nu este necesar ca aceste reţele să fie activate încontinuu, ele trebuie însă întreţinute: nu vor putea fi construite în ultima clipă.

4. Răsturnarea situaţiei

Dacă crizele se extind şi persistă şi dacă inima întreprinderii este atinsă de o inovaţie

devastatoare, de o pierdere de pieţe sau de furnizori, de fiscalitate sau de o nouă reglementare, ea trebuie să poată hotărî o schimbare totală a profilului, pieţei, clientelei, surselor de aprovizionare, producţiei.

De exemplu, o firmă care produce ţigări sau băuturi gazoase trebuie să aibă în vedere că acestea vor fi în curînd interzise şi să nu se mulţumească doar cu presiuni pentru a amîna inevitabilul. O întreprindere puternic afectată de digital, precum sectorul hotelier, trebuie să acţioneze de urgenţă, oferind alte servicii celor care călătoresc, sau să facă cu totul altceva. O întreprindere de automobile trebuie nu doar să se orienteze cît mai curînd către vehiculele autonome şi electrice, dar şi să se gîndească la pieţe radical diferite, precum purificarea aerului, utilizîndu-şi în acest sens tehnologiile.

Majoritatea întreprinderilor care există de mai bine de douăzeci de ani au procedat în acest sens măcar o dată în existenţa lor. Iar ele acţionează astfel pentru că se gîndesc fără încetare la pericolele viitorului. Unele acţionează în permanenţă, prin schimbări homeopatice, care le determină, în virtutea apariţiei constante de noi produse, să se transforme încontinuu. Altele îşi schimbă brusc specificul, trecînd într-un interval de cîteva luni de la producţia de conţinători

la cea de conţinuturi, de la siderurgie la turism, de la fizic la digital.

5. A fi cît mai nomad cu putinţă

Cînd o întreprindere este prea legată de un loc anume (un restaurant, un magazin, un hotel), el însuşi deosebit de ameninţat de o criză specifică, financiară, economică, socială, politică, ecologică, atunci ea trebuie să se pregătească pentru o mutare.

De exemplu, o firmă instalată într-un loc insalubru, sau într-un context urban aflat în declin, sau în preajma unei uzine poluante, ori pentru că fiscalitatea ameninţă să devină spoliatoare, sau pentru că securitatea personalului nu mai este asigurată, sau din orice alt motiv, trebuie să se pregătească să plece. Pentru aceasta, ea nu trebuie să fie decît locatară în spaţiile sale, să nu aibă legături prea puternice cu un loc anume şi să verifice disponibilitatea principalilor colaboratorilor faţă de o plecare.

Uneori, situaţia este mai dificilă cînd identitatea întreprinderii este legată de un loc anume. De exemplu, în cazul unei întreprinderi viticole sau turistice. Pregătirea plecării se poate dovedi mai dificilă într-un astfel de caz, chiar dacă rămîne necesară.

6. Plecarea

În sfîrşit, dacă crizele devin inevitabile şi atunci cînd sînt legate de un loc anume, întreprinderea trebuie să se hotărască să plece. Atîtea întreprinderi au murit pentru că un întemeietor nu s-a gîndit la ce ar putea lăsa generaţiilor următoare şi a preferat să moară la faţa locului mai curînd decît să plece la timp.

Unii au reuşit să părăsească totul la timp şi să îşi reconstituie activele în altă parte. În acest caz, cele cinci etape precedente capătă întregul lor sens: dacă au fost parcurse cu seriozitate, atunci pregătirea pentru o plecare lipsită de traumatisme a reuşit şi altundeva există aliaţi preţioşi.

Prevenţia colectivă pentru o ţară

În faţa acestor posibile crize, aplicarea aceloraşi principii de către o ţară implică definirea unui program foarte diferit de cele elaborate de majoritatea partidelor politice şi de cele dezbătute în campaniile electorale. De aceea, cartea de faţă conduce la schiţarea unui nou mod de a face politică.

Mai întîi, este important să *se facă o analiză clară* a ceea ce s-ar petrece în ţară

dacă una din aceste crize s-ar propaga. Ceea ce nici un partid și nici un guvern nu fac, în nici o țară din lume. Aceasta ar permite reperarea punctelor slabe și elaborarea unui program pentru a le corecta.

Pentru aceasta, trebuie să se recurgă la alte instrumente de măsură. Astăzi, ceea ce distruge patrimoniul pentru a crea fluxuri mărește PIB-ul, în timp ce ceea ce ameliorează patrimoniul diminuînd fluxurile reduce PIB-ul.

„Indicele de pozitivitate" al țărilor, așa cum este calculat și prezentat în anexa de la finele cărții noastre, dezvăluie slăbiciunile fiecărei țări în principalele domenii care pot fi atinse de una dintre cele opt crize. El indică în ce măsură sînt pregătite țările. De exemplu, dacă infrastructurile nu sînt rezistente, programul trebuie să urmărească o cît mai bună întreținere a lor. Dacă demografia nu este echilibrată, este necesară o politică familială adecvată. Dacă democrația nu este transparentă, trebuie acționat asupra ansamblului parametrilor care o pot consolida. Dacă sursele de energie sînt în cea mai mare parte axate pe dioxidul de carbon, atunci trebuie făcut totul pentru a le elimina.

În special din cauza datoriilor sale, a structurii sale industriale, a slăbiciunii sistemului

său de educaţie, Franţa este prost clasată din punctul de vedere al acestui indice şi se află într-o poziţie nemulţumitoare pentru a rezista crizelor financiare, economice şi sociale. Ea pare a fi într-o poziţie mai bună pentru a rezista celorlalte crize. Ea poate lua exemplu, în multe privinţe, de la ţările scandinave, mult mai avansate cînd e vorba să ia în calcul interesul generaţiilor viitoare şi care au iniţiat de multă vreme virajul necesar ieşirii din capitalism, pentru a se îndrepta spre o economie pozitivă.

Apoi trebuie formulat un program şi acţionat *în funcţie de interesul generaţiilor viitoare*. Iar în această direcţie nu ducem lipsă de propuneri. În cazul Franţei, trebuie acordată prioritate educaţiei, în special celei a păturilor defavorizate. Trebuie asigurată gratuitatea bunurilor esenţiale. Trebuie făcut totul ca fiecare să poată avea acces la diversele forme ale puterii; trebuie susţinută demografia, pentru a putea finanţa pensiile; trebuie întărite peste tot asigurările, declarate obligatorii, interzicîndu-se exonerarea unora; trebuie redusă datoria publică, trebuie, în orice caz, luată decizia ca ratele să fie fixe atît timp cît sînt mici; şi ea trebuie să fie folosită mai ales pentru finanţarea infrastructurilor; trebuie să i se ofere fiecăruia posibilitatea de a-şi dezvolta

competențele și capacitatea de inserție de-a lungul întregii sale vieți profesionale; trebuie regîndite locuințele astfel încît să devină economice din punct de vedere energetic; trebuie dezvoltate masiv transporturile în comun; trebuie să ne îndreptăm cît mai rapid spre o agricultură bio și o reducere masivă a consumului de carne; trebuie protejate pădurile și resursele de apă; trebuie redusă masiv dependența de energia fosilă și irosirea materiilor prime; trebuie organizată capturarea și stocarea emisiilor de CO_2 în timpul combustiei materiilor fosile; trebuie încurajată reciclarea bunurilor de consum, în special a celor ale căror componente implică intervenția pămînturilor rare. Și multe alte acțiuni.

Găsirea aliaților

Și în această direcție, identificarea riscurilor duce la o bună delimitare a modurilor de a ne proteja.

În cazul Franței, principalii aliați se află în Europa, unde se aflau cei mai vechi dușmani ai ei, și în Africa, unde s-ar putea afla cele mai teribile amenințări în viitor.

Europa este în mod deosebit amenințată de competiția geopolitică mondială. În caz de criză, Statele Unite și China vor veni să jefuiască întreprinderile, talentele și resursele

Europei, care nu va avea, pentru moment, mijloacele de a rezista în faţa ameninţărilor viitorului: următoarea criză financiară va mătura băncile; următoarea criză economică va mătura cele mai performante întreprinderi ale sale; următoarea criză socială va mătura actualele instituţii; următoarea criză geopolitică va mătura suveranitatea ei. Pentru a putea rezista la toate acestea, este în interesul Franţei să facă tot ce se poate pentru a întări legăturile cu vecinii săi europeni şi pentru a înfiinţa instituţiile necesare, economice, politice şi militare, în folosul unui proiect ce ar face din Europa avangarda revoluţiei pozitive, revoluţie care să slujească generaţiile viitoare şi să protejeze identitatea sa.

Pentru Franţa, Africa este al doilea partener major în confruntarea cu toate aceste crize.

De acolo ar putea veni majoritatea crizelor următoare: în Africa s-ar putea declanşa uriaşe mişcări migratorii şi o criză ecologică majoră; mişcări teroriste, fundamentaliste sau comunitariste ar putea porni spre Mediterana şi spre Franţa.

Tot acolo se află majoritatea pămînturilor rare vitale pentru industria franceză. Şi tot acolo se află principalele şanse de dezvoltare: spaţiul francofon ar putea furniza

bazele unei industrii a digitalului de talie mondială; clasa de mijloc africană ar putea furniza formidabile potenţialităţi de piaţă pentru întreprinderile franceze.

Înnodarea, cît mai curînd, a unor legături solide, pe termen lung, dezinteresate cu aceste ţări constituie cheia bunăstării franceze de mîine; ar fi un exemplu deosebit de grăitor în favoarea altruismului individual.

A fi flexibil şi mobil

Într-o lume unde totul se schimbă cu mare viteză, în special în materie de tehnologie, este fundamentală, pentru protejarea de crizele următoare, privilegierea unei economii a mişcării mai degrabă decît a rentei. Din acest punct de vedere, Franţa are multe de făcut. Ea trebuie să înceteze să mai întoarcă spatele imensei sale faţade maritime şi să-i utilizeze toate potenţialităţile. Trebuie să-şi dezvolte porturile şi folosirea fluviilor. Trebuie să încurajeze cultura deplasării pînă la – şi inclusiv – în artă şi urbanism, educaţie şi prevenţie medicală: deplasarea trebuie să devină o plăcere, şi nu o constrîngere.

Ultimele două căi sînt inoperante: o ţară nu poate pleca. Nu se poate muta; invers,

ea trebuie să vegheze ca locuitorii săi să nu fugă şi, dimpotrivă, să atragă talentele.

Prevenţia colectivă la nivel mondial

Umanitatea este ameninţată, cum am văzut, de aceste diverse crize, în chiar existenţa ei.

Ea nu se poate totuşi muta, dar poate încă scăpa de tragedia ce se anunţă, cu condiţia de a conştientiza riscurile enunţate aici şi de a acţiona cît mai rapid cu putinţă, în interesul generaţiilor următoare.

Pentru a evita cu adevărat crizele, trebuie schimbat modelul de dezvoltare, de alimentaţie şi de producţie, prin adoptarea unei atitudini pozitive. Ceea ce poate avea loc doar la nivel planetar. Îmbunătăţirea nivelului de trai nu ar mai implica distrugerea naturii, nici chiar consumul iraţional de materii prime.

În acest scop, sînt necesare multe decizii, şi ele sînt posibile fără ca aceasta să implice iluzoria instalare a unui guvern planetar.

Deciziile acestea presupun acţiunea neobosită a fiecăruia dintre noi, în calitatea noastră de cetăţeni ai lumii. Fără să aşteptăm ca alţii să acţioneze în locul nostru. Nimic nu este mai rău, am mai spus-o, decît

să aştepţi de la alţii rezolvarea propriilor probleme.

Printre aceste acţiuni, unele pot fi întreprinse de fiecare dintre noi, chiar dacă nu vor avea un impact decît dacă cei care acţionează sînt foarte numeroşi.

Altele ar presupune, pentru a avea un efect, un consens din partea principalilor conducători ai întreprinderilor şi ţărilor.

Printre cele dintîi: să nu mai folosim materiale plastice, să consumăm cît mai puţin zahăr, sare şi peşte; şi deloc carne. Să privilegiem cumpărarea unor bunuri foarte durabile şi reciclabile. Să ne pregătim să trăim frugal şi să ne simţim astfel împliniţi.

Printre celelalte: să fie elaborate standarde bancare şi extrabancare pentru a fi stăpînite giganticele fluxuri financiare care circulă pe planetă şi ameninţă să o destabilizeze; să fie impus peste tot un preţ al dioxidului de carbon de cel puţin 40 de euro tona; să fie interzis progresiv, la nivelul întregii planete, consumul de carne şi să se reducă progresiv şeptelul de bovine şi ovine; să fie creată şi finanţată, dacă este posibil peste tot, o asigurare de pensie şi o acoperire de sănătate universală; să se înlesnească accesul la cele mai bune metode de diagnoză medicală şi biologică; să se

furnizeze tuturor un venit minim în schimbul unei formări neîncetat aduse la zi; să se elaboreze şi să fie respectată o cartă etică pentru a pune inteligenţa artificială, nanotehnologiile şi biotehnologiile în serviciul tuturor. În sfîrşit, şi poate în special, să fie privilegiată o utilizare necomercială a timpului prin educarea în spiritul creativităţii şi al altruismului.

Ni s-ar putea părea că toate acestea sînt irealizabile. Nu este aşa. Dar ar putea deveni, peste douăzeci de ani, dacă nu se întreprinde nimic pînă atunci. Dacă acţionăm, sînt convins că secolul următor poate fi uimitor prin pacea, fericirea şi seninătatea puse la îndemîna tuturor.

Şi, mai ales, nu vă descurajaţi: începeţi deîndată să transpuneţi în practică principiile şi acţiunile evocate mai sus. Vorbiţi despre toate acestea cu cei din jurul vostru. Iar data următoare cînd veţi îndeplini un act oarecare, aşezaţi-l în perspectivă şi întrebaţi-vă dacă înrăutăţiţi lumea sau dacă, dimpotrivă, o amelioraţi.

Şi mai ales: priviţi-vă copiii sau nepoţii şi întrebaţi-vă în ce an vor avea vîrsta pe care o aveţi astăzi. 2050? 2070? Mai tîrziu? Întrebaţi-vă dacă le puteţi lăsa, la acea dată, o lume înfiorătoare; dacă doriţi ca ei

să vă blesteme, tot aşa cum aţi avea destule motive să blestemaţi generaţiile precedente pentru că au acceptat ca lumea să intre într-o astfel de derivă.

Fiecare, desigur, poate pretinde că nu are nici o vină şi că nimic nu stă în puterea sa. Trebuie doar să se întrebe dacă a făcut tot ce ar fi putut să facă, dacă face tot ce poate să facă pentru ca aceste coşmaruri să nu devină realitate. Da, stă în puterea noastră.

Nu pretind că am oferit aici răspunsul la toate aceste întrebări, nici o soluţie definitivă la toate problemele acestea. Vreau doar să provoc o dezbatere privind provocările acestea imense. Pentru a găsi soluţii realiste şi pozitive.

Pentru a hrăni dezbaterea aceasta, v-aş fi recunoscător dacă mi-aţi scrie (j@attali.com) şi dacă mi-aţi împărtăşi observaţiile şi ideile voastre. Poate că, împreună, am putea acţiona înspre mai binele lumii.

Mulţumiri

Le mulţumesc celor care au acceptat să recitească textul acesta şi să îmi împărtăşească comentariile lor. Printre mulţi alţii: Belal Ben Amara, Xavier Botteri, Jean-Philippe Bouchaud, Clément Lamy, Marius Martin, Laurine Moreau, Pierre Moscovici, Laurent Quirin. Le mulţumesc şi lui Sophie de Closets şi lui Diane Feyel pentru sprijinul lor atît de atent.

Anexe

Anexa 1

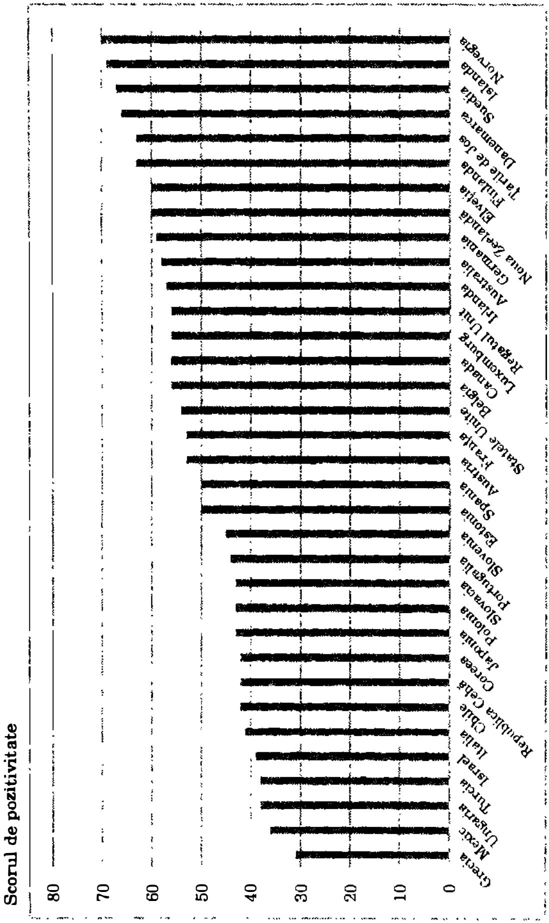
Indicatorii ce intră în calculul indicelui de pozitivitate al unei ţări

Altruismul dintre generaţii	Părinţarea pozitivă	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	Educaţia pozitivă	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	Participarea pozitivă	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
Altruismul dintre teritorii	Utilizarea pozitivă a resurselor	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	Conexiunile pozitive	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	Solidaritatea pozitivă	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
Altruismul dintre actori	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]
	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
		[illegible]

Sursa: Positive Planet

Anexa 2

Pozitivitatea ţărilor din OCDE (2017)

Sursa: Positive Planet

Cuprins

Introducere 7

Capitolul 1. De ce ne-am îngrijora?
Totul merge foarte bine! 17

Capitolul 2. Nebunia lumii 29

Capitolul 3. Ambalarea. 59

Capitolul 4. Peste tot, manevre de amînare 77

Capitolul 5. Capcana se închide. 91

Capitolul 6. Crize majore s-au produs
în circumstanţe comparabile 107

Capitolul 7. Cît va mai dura pînă la o criză
majoră? 115

Capitolul 8. Care este scenariul
declanşator?. 121

Capitolul 9. Răspunsul: trei principii,
şase acţiuni 149

Mulţumiri 187

Anexe 189

PLURAL

au apărut:

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*
2. Lev Şestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea şi mişcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistenţa miturilor: Cazul Mişcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului şi alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignaţiu de Loyola – *Exerciţii spirituale*
13. * * * – *Testamentum Domini* (ediţie bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică şi cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie şi memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naţionalişti, antinaţionalişti... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluţia ca eşec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfîrşiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricœur, J.L. Marion ş.a. – *Fenomenologie şi teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*

28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om?*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare și alte eseuri*
31. Liviu Antonesei – *O prostie a lui Platon. Intelectualii și politica*
32. Mircea Carp – *„Vocea Americii" în România (1969-1978)*
33. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*
34. Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
35. Iosif Sava – *Invitații Eutherpei. 8 Serate TV*
36. Arnold Van Gennep – *Formarea legendelor*
37. Claude Karnoouh – *Dușmanii noștri cei iubiți. Mici cronici din Europa Răsăriteană și de prin alte părți*
38. Cristian Bădiliță (ed.) – *Eliadiana*
39. Ioan Buduca – *Și a fost seară, și a fost dimineață*
40. Pierre Hadot – *Ce este filosofia antică?*
41. Leon Wieseltier – *Împotriva identității*
42. * * * – *Apocalipsa lui Pavel*
43. Marcel Mauss – *Eseu despre dar*
44. Eugeniu Safta-Romano – *Arhetipuri juridice în Biblie*
45. Guy Scarpetta – *Elogiu cosmopolitismului*
46. Dan Pavel – *Cine, ce și de ce?*
47. Vladimir Jankélévitch – *Iertarea*
48. Andrei Cornea – *Penumbra*
49. Iosif Sava – *Muzica și spectacolul lumii. 10 Serate TV*
50. Pierre Hadot – *Plotin sau simplitatea privirii*
51. Cristian Bădiliță – *Călugărul și moartea*
52. * * * – *Convorbiri cu Schopenhauer*
53. Dan Pavel – *Leviathanul bizantin*
54. Sorin Antohi – *Civitas imaginalis*
55. Basarab Nicolescu – *Transdisciplinaritatea. Manifest*

56. Emanuel Swedenborg – *Despre înţelepciunea iubirii conjugale*
57. Jacques Derrida – *Despre ospitalitate*
58. Paul Barbăneagră – *Arhitectură şi geografie sacră. Mircea Eliade şi redescoperirea sacrului*
59. François Furet – *Revoluţia în dezbatere*
60. Claude Karnoouh – *Comunism/Postcomunism şi modernitate tîrzie. Încercări de interpretări neactuale*
61. Carlo Maria Martini, Umberto Eco – *În ce cred cei care nu cred?*
62. Romano Prodi – *O viziune asupra Europei*
63. Adam Michnik – *Restauraţia de catifea*
64. * * * – *Tony Judt. România: la fundul grămezii*
65. Vladimir Tismăneanu – *Scrisori din Washington. Reflecţii despre secolul douăzeci*
66. Basarab Nicolescu – *Noi, particula şi lumea*
67. Andrei Cornea – *Turnirul khazar. Împotriva relativismului contemporan*
68. Aleš Debeljak – *În căutarea nefericirii*
69. * * * – *Evanghelia după Toma*
70. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspectele ideologice şi culturale*
71. Paul Ricœur – *Despre traducere*
72. Adrian Marino – *Libertate şi cenzură în România. Începuturi*
73. Claude Lévi-Strauss – *Antropologia şi problemele lumii moderne*
74. Umberto Eco – *Confesiunile unui tînăr romancier*
75. Claude Lévi-Strauss – *Cealaltă faţă a Lunii. Scrieri despre Japonia*
76. Moshe Idel – *Evreii lui Saturn. Despre sabatul vrăjitoarelor şi şabatianism*
77. Claude Lévi-Strauss – *Toţi suntem nişte canibali*
78. Nadia Anghelescu – *Noi şi Orientul arab*
79. Ştefan Lemny – *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*
80. Aslı Erdoğan – *Acum nici tăcerea nu-ţi mai aparţine*

81. Valeriu Gherghel – *Roata plăcerilor. De ce n-au iubit unii înțelepți cărțile*
82. La Rochefoucauld – *Maxime*
83. Gianfranco Ravasi – *Biblia după Borges*
84. Jacques Attali – *Cum să ne apărăm de crizele următoare*

www.polirom.ro

Redactor: Raluca Tolcev
Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: august 2019. Apărut: 2019
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

POLIROM

„După mai bine de zece ani de la criza din 2007, nu s-a rezolvat nimic. Pretutindeni, soluţiile politice, economice, tehnologice au întîrziat: mai mulţi bani, mai multe datorii, mai multe amînări, mai multe promisiuni... În speranţa că progresul tehnic, creşterea economică sau Providenţa vor rezolva totul... Problema nu este dacă va exista o altă criză, ci cînd va izbucni ea, ce anume o va declanşa şi cum se va desfăşura. Eu prezint diferitele scenarii probabile pe termen scurt şi urmările lor devastatoare la nivel planetar. Nu e momentul pentru pesimism, nici pentru resemnare, ci pentru acţiunea pozitivă. Este şi scopul acestei cărţi, care îşi propune să ne ajute pe toţi să ne apărăm de crizele următoare şi chiar să luăm din ele ce e mai bun. Unii cred poate că aşa ceva este imposibil. Nu este. Ar putea fi peste douăzeci de ani, dacă nu facem nimic pînă atunci. Dacă acţionăm, sînt convins că secolul viitor ar putea fi plin de pace, fericire şi linişte pentru toţi."

Jacques Attali

Pe copertă: © lightsource/Depositphotos.com

ISBN 978-973-46-7914-0

Plural

EDITURA POLIROM
www.polirom.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală